

= Béke...?! =

73 ÉTÉKIIITŐ

Az Állambiztonsági Szolgálatok
Történeti Levéltára
negyedéves tudományos folyóirata

=====

- > Kilenc tételben a Dialógusról ----- Kassai Melinda
- > A béke szavával ----- Pap Milán
- > A fegyvertelenség útja ----- Csapody Tamás

= 2026 = 03
////////////////////

Főszerkesztő: *Pap Péter István*

Szerkesztők: *Kollár János Miklós*

Szécsényi András

Takács Tibor

Unger Gabriella

Angol nyelvi szerkesztő: *Hegedüs Gyula*

Olvasószerkesztő: *Tiszóczy Tamás*

Címlapterv és tipográfia: *Gyulai Kati*

Szerkesztőségi titkár: *Joó Adrienn*

Informatikai szerkesztő: *Borkúty László*

Borítókép: Budapest VI. kerület, Nyugati pályaudvar, a Kommunista Ifjúsági Szövetség (KISZ) budapesti bizottsága és az Express Ifjúsági és Diák Utazási Iroda által szervezett, Német Demokratikus Köztársaságba induló „Békevonat”, 1962. (részlet) (Fortepan 153238 / Székely Tamás)

Szövegközi fotók: Válogatás a *Fortepan*, az *Open Society Archivum* és az *Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára*, valamint magángyűjtemények fotóiból

A *Betekintő* az Magyar Tudományos Akadémia (MTA) II. Osztály Történettudományi Bizottsága és a IX. Osztály Politikatudományi Bizottsága által tudományos folyóiratként regisztrált, „A” kategóriás, lektorált kiadvány. A folyóiratot a Magyar Tudományos Művek Tára (MTMT) indexeli.

Kiadja: *Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára*

A kiadó székhelye: 1067 Budapest, Eötvös utca 7.

Felelős kiadó: *Cseh Gergő Bendegúz*

Szerkesztőség címe: 1067 Budapest, Eötvös utca 7.

Elektronikus levélcím: *betekinto@abtl.hu*

HU ISSN 2732-186X (nyomtatott)

HU ISSN 1788-7569 (online)

Nemzeti
Kulturális
Alap

Lapunk megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap támogatta.

ABTL

**Állambiztonsági
Szolgálatok
Történeti
Levéltára**

Ez a Mű a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd!
4.0 Nemzetközi Licenc feltételeinek megfelelően felhasználható.

TÓTH ESZTER – PAP PÉTER ISTVÁN

Béke: harc, mozgalom, papság, propaganda, tér
E számunk elé 5

=== Nyitott akták ===

BARTÓK TAMÁSNÉ – PAP PÉTER ISTVÁN

Mi van egy 6-os kartonon?
Segédlet a nyitottaktak.hu oldalhoz 8

=== Béke...?! ===

KASSAI MELINDA

Kilenc tételben a Dialógusról. Visszaemlékező esszé 21

PAP MILÁN

A béke szavával. A szocialista békemozgalom nyelve az ötvenes évek elején . . 35

UNGER GABRIELLA

Tartós béke/harc. Szemelvények az 1940–50-es évek magyar béke-
propagandájából 67

SULÁK PÉTER SÁNDOR

Igehirdetés és agitáció. A Szolnok megyei békediakónia és a kollektivizálás
népszerűsítésének nyelvi stratégiái, 1949–1956 83

CSAPODY TAMÁS

A fegyvertelenség útja. A katonai szolgálatmegtagadás és a lelkiismereti
szabadság érvényesülése a késő szocializmustól napjainkig 101

TÓTH ESZTER

„Festegettünk, festegettünk...” Békefeliratok a járdán, avagy egy firkálási
ügy dokumentumai 125

VISZKET ZOLTÁN

„Meggzűntek kívülállók lenni...” Források egy Dialógus-akció
történetéhez 145

=== Szemle ===

KOLLÁR JÁNOS MIKLÓS

Konszolidáció és tudatbefolyásolás a mozivásznakon 161

SEMSEI FERENC

Mozgalmi örökség, politikai áttörés. 171

Békeplakátok a hidegháború időszakából.
A Béketér – A független Dialógus-békecsoport című
 kiállítás hivatalos kiállításfotója.

OSA S7A2515 / Biró Dávid

===== Tóth Eszter – Pap Péter István =====

/// Béke: harc, mozgalom, papság, propaganda, tér

E számunk elé

*Ma háború van, holnap béke
de mikor lesz már ennek vége
Ma béke van és holnap háború
az ember szíve mégsem szomorú*

(Kontroll Csoport, 1983)

Egy szaktudományos folyóirat tematikus lapszámának tervezése és kivitelezése élvezetes, izgalmas, hosszú távú szakmai feladat. A szerkesztőség merít a történettudományban eddig kevésbé feldolgozott, a szélesebb érdeklődésre jó eséllyel számot tartó témákból. Így történt ez idén januárban is, amikor az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) és a Vera & Donald Blinken Open Society Archivum (OSA) együttműködésében létrejött *Béketér – A független Dialógus-béke-csoport* című kiállítás kurátorai megkeresték lapunkat a kooperáció lehetőségével. Az azóta eltelt bő fél év közéleti változásai a Levéltár és a *Betekintő* mindennapjait is átalakították – ennek eredménye egy, a tematikus lapszámban vendégként helyet kapott forrásközlés/segédlet. Ugyanakkor a kutatómunka, a lapszerkesztés és tudományos érdeklődés autonóm szempontjait nem írták, nem írhatják felül a (mégoly legitim) külső elvárások és a közéleti hullámverések: béke-lapszámunkat a tervezett időben az olvasók elé tárjuk.

A háború és béke kérdése a tematikus lapszám tervezésekor kiemelt téma volt a közéletben. A béke (-harc, -mozgalom, -papság, -propaganda) mint kutatási kérdés a szovjet típusú rendszer politika-, ideológia-, társadalom- és egyháztörténete szempontjából evidens megközelítés, de megítélésünk szerint a jelenkortörténet szemszögéből még nem kaptak kellő figyelmet – annak ellenére sem, hogy háború és béke kérdése egyidős az emberi civilizáció történetével. A második világháború végétől és az atomkorszak kezdetétől ugyanakkor mindez élesebb és határozottabb kontúrokat öltött, hiszen az emberiség teljes, háború következtében történő kipusztulása is felkerült a képzelet horizontjára. Ezzel párhuzamosan katonai-ideológiai

tömbök, államok, társadalmak és egyes egyének is előszeretettel pozicionálták magukat ebben a kérdésben 1945 után, gyakran hatalmi célok érdekében. Az, hogy a béke kifejezés mit is jelent, konkrét kontextus kérdése. Kinek a békéje? Kik közötti béke? Milyen béke? Ki mit tehet a békéért? S ugyanazt a békét hirdeti-e a hatalom, mint amit a civil társadalom ágensei?

Erről való gondolkodásunkkal párhuzamosan zajlott az ÁBTL és a Blinken OSA Archivum együttműködésében a *Béketer – A független Dialógus-békecsoport* című kiállítás tervezése, mely további ihletforrást és egy együttműködési lehetőséget is kínált a tematikus számnak. A 2026. június 18-án a Centrális Galériában megnyílt kiállítás (design: Szalay Péter, szakmai partner: Central European University [CEU] Department of Political Science) az 1980-as évek Magyarországnak egy különleges, alulról jövő kezdeményezését, a független Dialógus-békecsoport történetét mutatja be. A kurátorok – Zsámboki Miklós (Blinken OSA Archivum), Tóth Eszter, Viszket Zoltán (ÁBTL) – nemzetközi és hazai kontextusba ágyazva próbálták bemutatni a csoport rövid történetét. A kiállítás felépítése figyelembe vette tevékenységük színtereit, és azon keresztül mutatta be, milyen mozgástere lehetett egy alulról jövő békemozgalomnak az 1980-as évek Magyarországnak: a magánszférától kezdve a hivatalos együttműködésekén át a közterekig bezárólag. A kiállítás egyik apropóját adta, hogy 2024–2025-ben Kassai Melinda az ÁBTL-nek ajándékozta az általa őrzött Dialógus-iratokat (ÁBTL III. Levéltár 1.42. A Dialógus békecsoport iratai, 1979–1992). A kiállításon egymás mellé kerültek az ÁBTL-ben őrzött állambiztonsági és magániratok, a Blinken OSA Archivumban őrzött dokumentumok, párbeszédbe hozva így az állambiztonsági jelentéseket és nyugati értesüléseket, az állami propagandát és a Dialógus-csoport iratait. A kiállítás megpróbált túllépni a levéltári források hagyományos bemutatásán, miután a kizárólag szöveges dokumentumokból ismert, végül meg sem valósult akciók megjelenítésében a mesterséges intelligencia is segítséget nyújtott. A kiállítás olyan kérdésekre fókuszált, mint hogy lehet-e a béke mindenkit összekötő, őszinte vágy, vagy óhatatlanul különböző politikai célokat kiszolgáló eszközzé válik; hittek-e a csoport tagjai a béke kiharcolásában, vagy a független politikai cselekvés lehetősége hajtotta őket? A *Betekintő* 2026. évi 3. száma, „dialógusban” a kiállítással, ennél is szélesebb merítéssel arra keresi a választ, hogy a 20. század második felének Magyarországnak miként használták a béke fogalmát, mit értettek alatta, kivel/mivel szegezték szembe, milyen civil gyakorlatok társultak hozzá, milyen manipulációs célokat szolgált, vagy éppen milyen mélyebb társadalmi igények váltak kifejezhetővé e gyakran használt és átpolitizált fogalom segítségével.

Kulcsszavak

=====

kiállítás, szerkesztőség, tájékoztató, Történeti Levéltár

= Nyitott akták =
////////////////////////////////////

==== Bartók Tamásné – Pap Péter István =====

/// **Mi van egy 6-os kartonon?**

== Segédlet a nyitottaktak.hu oldalhoz

A 2026. évi országgyűlési választások nyomán beállt politikai változás és az ezzel érvényre jutó társadalmi akarat eredményeképpen az ÁBTL 2026 novemberében a nyitottaktak.hu honlapon nyilvánosságra hozza az őrzésében lévő, nagyságrendileg 25 ezer darab (nagy részt papíralapú, levéltár által digitalizált, kisebb részben mikrofilmen lévő) ún. 6-os kartont, vagyis a titkosrendőrség által az adott hálózati személy beszervezésekor kiállított iratot. Nem e hasábokon eldöntendő és eldönthető kérdés, hogy ennek mikor lett volna itt az ideje, hogy most, 2026-ban szükséges-e még ez, vagy sem, s ha igen, mi is az igazi értelme ennek a bizonyos „aktanyilvánosságnak”. Őszinte történész- és levéltárosszakmai elhivatottsággal bízunk benne, hogy a nyilvánosságra kerülő iratok körül értelmes szakmai és civil párbeszéd fog kialakulni a kartonok és az állambiztonsági iratok forrásértékéről, a szovjet típusú rendszer magyarországi történetéről, tettesekről és áldozatokról, tartótisztekről, a hatalom manipulációi által egymással szembefordított emberekről – egyszerűbben fogalmazva rólunk, a közös történeteinkről.

Az „aktanyilvánosság” közvetlen napjaiban nem lehet más feladata a 6-os kartonokat őrző és azt nyilvánosság elé táró szaklevéltárnak, illetve a levéltár szaktudományos folyóiratának, mint hogy segítse az internetre kikerülő iratok értelmezését. Más szóval: az ÁBTL-ben felhalmozott, állambiztonsági zsargonra, iktatási rendre, gondolkodásmódra vonatkozó tudást disztिंगváltan, de a lehető legszélesebb körben tegye közkinccsé, és segítsen eligazodni az első látásra minden bizonynyal sokak számára zsúfoltnak, érthetetlennek tűnő 6-os kartonokon.

A 6-os kartonon szereplő információk a legtöbb esetben magától értetődőek (születési hely, kiállítás dátuma), más esetben politikai-ideológiai tartalmuk van. A legtöbbször azonban a számítógép előtti korszak adatfeldolgozásához szükséges, mindenféle misztikum nélküli számok ezek, amelyeknek az iktatási rendszerhez, a naplózáshoz, az adminisztrációhoz, az 1980-as években elinduló számítógépesítéshez és a különféle állambiztonsági szervek egymás közti kommunikációjához van közvetlen köze.

A 6-os karton egy kis, nagyjából tenyérnyi méretű irat (egyfajta köznyelvi értelemben vett adatlap), mely egy előlapból és egy hátlapból áll. Több nyomtatványsorozat készült belőle az 1950-es, majd az 1960-as és az 1980-as években, ezért korszakról korszakra van egy minimális eltérés a kartonok struktúrája között. A karton előlapján a beszerezett hálózati személy személyes adatai találhatóak, míg a hátlapján a hálózati, konspirált tevékenységével összefüggő információk. A kartont a beszerzést végző állambiztonsági/belügyi szerv (budapesti kerületi, megyei vagy járási rendőrkapitányságok állambiztonsági egysége, határőrség kerületi osztálya vagy a központ szakosított osztálya) állította ki két példányban (a beszerezett ezeket soha nem láthatta, ezért alá sem írhatta). Mindkét példányt elküldték a Belügyminisztérium (BM) központjába, ahol ezeket ellátták a megfelelő adminisztratív jelölésekkel és számokkal, majd az egyiket visszaküldték a kiállító szervnek, a másik pedig maradt a BM központi nyilvántartójában.

Az itt közölt, eredetileg 1957-es datálású 6-os karton szerepel az ÁBTL „*Egy diktatúra hagyatéka*” című állandó kiállításán. A ma hatályos jogszabályok szerint a szenzitív adato(ka)t (egészségi állapot, kóros szenvedély, szexuális szokás) kitakar-
tuk. Egyfajta grafikailag stilizált és vizualizált forrásközlésként, a megfelelő helyre mutató nyilakkal igyekszünk magyarázatot adni a különböző, első látásra talán alig észrevehető sorokra is. Forrásközlésünk egy darab kartont tud bemutatni, és nem tud a teljesség igényével kitérni a nyomtatványszériák váltakozása miatti variációk mindegyikére. Hasonlóképpen nem lekövehető az itt rendelkezésre álló néhány oldalban a tollal ráírt pluszinformációk rendszerezhetetlen tömege. Ezzel együtt is próbáltunk egy olyan segédletet nyújtani a nyitottaktak.hu oldalon megtalálható forrásokhoz, mely remélhetőleg sokaknál elejét tudja venni a félreértésnek, önámításnak, békétlenségnek – s ezzel talán e sorok meg is tudják támasztani a témáról remélhetőleg kialakuló társadalmi vitát.

A kartont, annak adatait valamilyen okból esetleg **ellenőrizték a BM központi nyilvántartóban;** ezt egy „E” pecséttel jelölték.

A gyorsabb azonosítás („lekérdezés”) érdekében az 1970-es években elkezdődött a kartonok gépi rendszerezése, ezért (általában) a karton előlapjának jobb felső sarkába egy ehhez szükséges számkódot helyeztek el a „Szigorúan titkos!” vagy ehhez hasonló, nyomtatványon meglévő feliratra ráragasztva. Ezt az **egyedi, személyhez kötött azonosító számot** régebbi kartonokra utólag a helyezték rá, a gépi rendszerezés bevezetése után kiállítottaknál pedig már folyamatában került rá. (E szám mellé gyakran kézzel odaírták az adott személy személyi számát is, továbbá adott esetben a KFT [különösen fontos titkos] rövidítést.)

Az ügynök családi nevének kezdőbetűjéből és az anyja lánykori teljes nevének kezdőbetűiből áll. A korai időszakban gyakran tűntették fel, később már kevésbé használták.

A hadseregben betöltött tisztség (leggyakrabban rendfokozat) adatai 1945 előtt és után. Itt szerepelt az is, ha az adott hálózati személy a II. világháború alatt munkaszolgálatos volt.

BM központi nyilvántartóban dolgozó személy egyéni azonosító (általában két számjegyű) pecsétszáma. Minden BM-munkatárs rendelkezett egy ilyen, teljesen egyedi számmal, **aki dolgozott az adott kartonnal, azt a saját pecsétjével jelölte.** Ha több pecsét van egy kartonon, több BM munkatárs dolgozott az adott kartonnal.

Párttagság 1945 előtt és után. Feltüntették a „pártonkívüli” és a „pártból kizárt” státuszt és gyakran a DISZ-/KISZ-tagságot is.

A beszerző tisztszociális/politikai/származási kategóriák szerint is osztályozta a hálózati kapcsolatát. Bizonyos időszakokban, bizonyos nyomtatvány-típusokon két külön soron szerepelt a „kategória” és a „szociális származás”, valójában mindkét sor a szovjet típusú rendszer hatalmi gépezetének politikai alapú osztályozását tükrözi. Ennélfogva nagy változathoz vezet: a kitöltő (a beszerzést végző tisztszociális) egyéni nézőpontja nagyban befolyásolta, mi kerül ide. Szerepelhetett ezeken a helyeken például: értelmiségi, kispolgár, kisiparos, osztályidegen, ellenforradalmi, egyházi, szegényparaszt, kisparaszt, alkalmazott, munkás, kulák, stb. Az 1970-es évek közepétől eltűntek ezek a sorok a kartonokról.

E

SZIGORÚAN TITKOS!
KÜLÖNÖSEN FONTOS!

6

Cs:
sz

0109-468-6

Családi neve: Márkus

MKM

Utóneve: László

Előző neve (leánykori neve):

Születési éve: 1923 VIII. 5

Születési helye: Herend

Anyja neve: Kaffehr Mária

19

Foglalkozása: kisiparos

Munkahelye: Bp. VIII. Baross u. 45.

Lakcíme: (Bp. VIII. Baross u. 45.)
Bp. I. Franklin u. 5. I. 3.

felsz. előtt: nem

Katonai viszonya: felsz. után: nem

Iskolai végzettsége: érettségi

felsz. előtt: nem

Pártállása: DNP. volt

Szociális származása: értelmiségi

Allampolgársága: magyar

Nemzetisége: magyar

Milyen kategóriához tartozik: egyéb

125773

E sorban több dátum is szerepelhet abban az esetben, ha kizárták, de később újból felvették vele a kapcsolatot.

A beszervezést végző operatív tiszt adatai, rendfokozata. Nem egyenlő a tartótiszttel, ez utóbbi gyakran változott, a 6-os karton alapján ezt nehéz követni.

A hálózati személy **hálózati hierarchiában betöltött szerepe.** Az „osztályozása” helyett később „minősítése” lett ennek a sornak a neve. Az 1950-es években erőssorrendben (az együttműködés szorossága és intenzitása szerint) ügynök – informátor – rezidens, továbbá K(onspirált) és T(alálkozási) lakás-gazda formák voltak, az 1970-es évek elejétől ügynök – tmb. (titkos megbízott) – tmt. (titkos munkatárs). A leggyakoribb a 70-es évektől a tmb. minősítés volt.

A beszervezést lehetővé tevő körülmények titkosszolgálati nyelvre lefordítva. Lehetett „hazafias”, „lojális”, „anyagi”, „terhelő”, „erkölcsi kompromittáló”, de egyes kartonokon az „alapok kombinációja” is olvasható. A leggyakrabban a „hazafias” alap szerepel – a beszervező tiszt munkáját is minősítette, hogy zsarolással vagy éppen önszántából tud-e valakit beszervezni, így a karton kitöltője saját munkahelyi megbecsültsége és előmenetele érdekében is törekedett a „hazafias” alap beírására.

Az a **titkosszolgálati munkaterület,** amelyen a hálózati személyt foglalkoztatták. A korabeli szervezeti struktúra szerint lehetett hírszerzés, kémelhárítás, belsőreakció-elhárítás. Főleg utóbbi esetben előfordult a részletesebb kategorizálás is e sorban (pl.: kulturális, egyházi stb.)

A beszervező, vagy a beszervezett által választott, időnként a valós körülményekre reflektáló, időnként teljesen semleges fedőnév. Az 1950-es években fedőszámot is kaphattak a hálózati személyek, később a fedőnév lett az általános. Egy személynek több fedőneve is lehetett; a nem használt fedőnevet áthúzták, és mellé, fölé, alá írták az újat.

Alapvetően megegyezik a beszerzés (vagy az azt követő néhány nap) dátumával, de a kartonok megsemmisülése és/vagy újbóli kiállítása miatt előfordul az utólagos, a valós beszerzéshez képest akár évtizedekkel későbbi dátumozás is.

A hálózati személyek egységes, **iktatókönyvszerű** adminisztrációjára szolgáló **hálózati naplóból származó szám** (a hálózati napló adott kötetének száma / adott sorszáma).

Vagy más néven nyitó szám, vagy **H szám, amelyet** a hálózati napló alapján, **a hálózati személy minden különféle dossziéjának (B – beszerzési és M – munkadosszié) megnyitásakor felírtak az adott dossziéra.** Egyedi azonosító, amely az adott hálózati személy és a róla készült, vagy általa készített írásos anyagok összekötésére szolgált az adminisztrációban. (Az 1950-es években kiállított kartonokon ugyanezt a funkciót töltötte be az általában nyolcjegyű, három részre tagolt ún. előszám.)

Az operatív munka végétével a dossziék a foglalkoztató szervtől a **központi nyilvántartóba kerültek irattározásra**/archiválásra. A szervezési dossziék külön B-napló, a munkadossziék külön M-napló alapján kaptak egy új irattári számot (más néven archív számot). Az alacsony B vagy M szám 1956 előtti (nagyreszt megsemmisült) dossziét, a magasabb szám újabb dossziét feltételez.

Iráttári szám:	osztályvezető
M: 27 KÖZ + 1 H-2896 + IM-37488.	
Kelt	Szerv — osztály, Op. tiszt neve
1902 AUG 8 Tör	
1908 I P III/VI - C 1967 MAR 2	
III/VII DEC 4 1-a Kelemen	
IV/XII 2 III/VII 1-h-a 1969 MAR 3	
O.F.	D
125773	

A hálózati személyt ügynöki munkája során **foglalkoztató szervezeti egység és/vagy tartótiszt dátum szerinti nyomon követésére szolgáló táblázat**. Az utolsó bejegyzés legtöbbször mutatja a hálózatból való kizárás (és így az irattározás) okát (melyek közt lehetnek a ma hatályos törvény szerint is kitakarandó szenzitív adatok) és dátumát. Időnként szerepel itt a tartótiszt neve és rendfokozata is.

A karton előlapján, valamint a hátlapján is megtalálható **magának a kartonnak a hat számjegyből álló, számbélyegzővel nyomott sorszáma**. Az 1970-es évek közepén zajlott a kartonok mikrofilmre való rögzítése, ekkor a kartonokra (általában kézzel, piros tollal) ráírták a mikrofilm szintén hatjegyű sorszámat.

A kétjegyű kód a táblázat alján a hálózati személy foglalkoztatási formáinak besorolását jelzi.

A **01** a titkosított hálózati személyt jelentette. Ilyenkor nagy nyomtatott piros betűvel kellett jelezni, hogy a karton TITKOSÍTVÁ van. A **04** élő foglalkoztatásban lévő hálózati személyt jelent. Az „élő” hálózatot foglalkoztató szerv szerint kellett kódolni az adott időszakban érvényes szervkód-táblázat szerint; minden esetben ceruzával, hogy szervváltás vagy kizárás esetén át lehessen kódolni. (A szervkódokhoz segédletként lásd a függelék a következő oldalon.) A **06** (titkosított kizárt hálózati személy) és a **07** (kizárt hálózati személy) nyilvántartásból törlendő hálózati személyt jelentett (a táblázatban feltüntették a kizárás dátumát és okát), a **09** pedig azt, hogy a kizárt hálózati személy anyaga megsemmisült. A **10**-es kód a meghíúsult beszervezést takarja, a **11**-es pedig a Magyar Néphadsereg Vezérkara 2. Csoportfőnökség hálózati személyét jelenti.

= = = Függelék – szervkódok = = =

A 04-es, „élő” hálózat jelzés a 6-os karton-rendszer, illetve a III/III. Csoportfőnökség megszűntetésének 1990 január végi, február elejei állapotát rögzíti. A kartonok selejtezését már korábban megkezdték, de minden bizonnyal nem jutottak a végére, és sok karton nem lett lezárva. Ennek köszönhetően a szervkódokon keresztül ezekben az esetekben pontosan látható, hogy az adott hálózati személyt mely állambiztonsági szervezeti egység foglalkoztatta a 80-as évek végén. A szervkódokat összefoglaló listákból több is készült (maguk a szervek is változtatták az osztályok struktúráját, kódolását); a levéltár birtokában lévő legfrissebb datálású lista 1987 júliusi. (Az adott szervezeti egységek pontos nevét, illetékességi területét e helyen nincs mód részletezni.)

BZAXXXMM	BM Belbiztonsági Osztály vezetője	DHAXXXOV	BM III/III-1 Oszt. vez.
DFLXXXCS	BM III/I-12 Oszt. vez.	DHBXXXPZ	BM III/III-2 Oszt. vez.
DFXXXXMO	BM III/I Csoportfőnökség vezetője, főcsoportfőnök-helyettes	DHCXXXRB	BM III/III-3 Oszt. vez.
DGAAXXTX	BM III/II-1-a Alosztály vezetője	DHDXXAAF	BM III/III-4 osztályvezető-helyettes
DGABXXVZ	BM III/II-1-b Alo. vez.	DHDXXXSD	BM III/III-4 Oszt. vez.
DGBAXXUA	BM III/II-2-a Alo. vez.	DHEXXXTF	BM III/III-5 Oszt. vez.
DGBBXXXB	BM III/II-2-b Alo. vez.	DHFXACJ	BM III/III-6 osztályvezető-helyettes
DGCAXXVC	BM III/II-3-a Alo. vez.	DHFXXXUH	BM III/III-6 Oszt. vez.
DGCBXXZD	BM III/II-3-b Alo. vez.	DHGXXXVJ	BM III/III-7 Oszt. vez.
DGDAXXXE	BM III/II-4-a Alo. vez.	DHZAXXSV	BM III/III-a önálló Alo. vez.
DGDBXXAF	BM III/II-4-b Alo. vez.	DIXXXXMS	BM III/IV Csoportfőnökség vezetője
DGEAXXZG	BM III/II-5-a Alo. vez.	DJXXXXMT	BM III/V Csoportfőnökség vezetője
DGEBXXBH	BM III/II-5-b Alo. vez.	DZAXXXOM	BM III/1 Vizsgálati Oszt. vez.
DGECXXDI	BM III/II-5-c Alo. vez.	DZBXXXPO	BM III/2 Operatív, Figyelőztető és Környezettanulmányozó Oszt. vez.
DGEXXXTE	BM III/II-5 Oszt. vez.	DZCXXXRR	BM III/3 K-ellenőrzési Oszt. vez.
DGFEXXIM	BM III/II-a önálló Alo. vez.	JAXXXABL	BRFK vezetőjének állambiztonsági helyettese
DGLAXXGV	BM III/II-6-a Alo. vez.	MAXXXAEL	Baranya megyei főkapitány áb. helyettese
DGLBXXIX	BM III/II-6-b Alo. vez.	MBXXXAEM	Bács-Kiskun m. főkapitány áb. helyettese
DGLXXXCT	BM III/II-6 Oszt. vez.	MCXXXAEN	Békés m. főkapitány áb. helyettese
DGMXXXDV	BM III/II-7 Oszt. vez.	MDXXXAEO	Borsod-Abaúj-Zemplén m. főkapitány áb. helyettese
DGNAXXIB	BM III/II-8-a Alo. vez.	MEXXXAEP	Csongrád m. főkapitány áb. helyettese
DGNBXXKC	BM III/II-8-b Alo. vez.	MFXXXAER	Fejér m. főkapitány áb. helyettese
DGNCXXMD	BM III/II-8-c Alo. vez.	MGXXXAES	Győr-Sopron m. főkapitány áb. helyettese
DGNXXXEZ	BM III/II-8 Oszt. vez.	MHXXXAET	Hajdú-Bihar m. főkapitány áb. helyettese
DGOAXXJD	BM III/II-9-a Alo. vez.	MIXXXAEU	Heves m. főkapitány áb. helyettese
DGOBXXLE	BM III/II-9-b Alo. vez.	MJXXXAEV	Komárom m. főkapitány áb. helyettese
DGOXXXFB	BM III/II-9 Oszt. vez.	MKXXXAEX	Nógrád m. főkapitány áb. helyettese
DGPAXXKF	BM III/II-10-a Alo. vez.	MLXXXAEZ	Pest m. főkapitány áb. helyettese
DGPBXXMG	BM III/II-10-b Alo. vez.	MMXXXAEA	Somogy m. főkapitány áb. helyettese
DGPCXXOH	BM III/II-10-c Alo. vez.	MNXXXAEB	Szabolcs-Szatmár m. főkapitány áb. helyettese
DGPXXXGD	BM III/II-10 Oszt. vez.	MOXXXAEC	Szolnok m. főkapitány áb. helyettese
DGRAXXLH	BM III/II-11-a Alo. vez.	MPXXXAED	Tolna m. főkapitány áb. helyettese
DGRBXXNI	BM III/II-11-b Alo. vez.	MRXXXAEE	Vas m. főkapitány áb. helyettese
DGRXXXHF	BM III/II-11 Oszt. vez.	MSXXXAEF	Veszprém m. főkapitány áb. helyettese
DGSAXXMJ	BM III/II-12-a Alo. vez.	MTXXXAEG	Zala m. főkapitány áb. helyettese
DGSBXXOK	BM III/II-12-b Alo. vez.	ZTCXXXMM	BM Határőrség Felderítő Oszt. vezetője
DGSCXXRL	BM III/II-12-c Alo. vez.	ZUXXXXIF	Magyar Néphadsereg Vezérkara (MNVK) 2. csoportfőnökség vezetője
DGSXXXIH	BM III/II-12 Oszt. vez.		
DGXXXXMP	BM III/II Csoportfőnökség vezetője, főcsoportfőnök-helyettes		

Aktákat és dossziékat lapozgató civilek a Stasi-központban (Ministeriums für Staatssicherheit), miután 1990. január 15-én a közel százezer fős, fegyvertelen tömeg sikeresen megrohamozta a Normannenstraße-n (Berlin, Lichtenberg kerület) található épületkomplexumot.

Bundesarchiv,
Bild 183-1990-0115-030 /
Thomas Uhlemann /
CC-BY-SA 3.0

/ **What's on a 'Card 6'?** /

A guide to the nyitottaktak.hu website

Following the political changes in April 2026 and the social pressure surrounding them, the Government of Hungary initiated a process referred to in Hungarian public discourse as “file disclosure” or “disclosure of agent files,”. This concerns the release to the public of secret service files (more precisely: the names of collaborators recruited by the secret service) from the period between 1945 and 1990, held by the Historical Archives of the Hungarian State Security. As a first step, this autumn the Archives will publish online approximately 25,000 so-called ‘Card 6’ documents in its collection. These two-page data sheets were issued by the secret service for each collaborator at the time of their recruitment. This source publication aims to facilitate the interpretation of the cards – for researchers, journalists, and interested members of the public as well – by presenting a sample ‘Card 6’, highlighting selected lines and markings by arrows and explanations and providing a brief historical and procedural context.

Kulcsszavak

=====

ügynöki hálózat, ügynöktörténetek, tájékoztató, Történeti Levéltár

Dunaújváros, November 7. (ma: Bartók Béla) tér,
Béke étterem. 1974.

Fortepan 266103 / Vízkelety László

= Béke...?! =
////////////////

Békekitűzők és -jelvények a hidegháború időszakából.
A Béketér – A független Dialógus-békecsoporthoz című
 kiállítás hivatalos kiállításfotója.

OSA S7A2667/Biró Dávid

===== Kassai Melinda =====

/// **Kilenc tételben a Dialógusról**

Visszaemlékező esszé

== I.

A Dialógus független magyar békemozgalom.¹ Ez így egy lendületes mondat. Vagy független magyar békecsoporthoz. Így is szoktuk hívni. Érdemes lesz majd kibontani a szavakat, megpróbálni elképzelni, mit is jelentett akkor.

== II.

Hogy lettem a Dialógus tagja? 1982 őszén jártam először azon a magánlakáson, ahol a Dialógus működött. Úgy emlékszem, tudtam, miért megyek oda, és mi fog ott történni, és valóban, minden nagyon ismerős volt, ismertnek tűnt, amikor beléptem, bár nyilván nem lehetett fogalmam arról, mi vár ott rám.

A Dialógus alakulásakor és az azt megelőző időben az Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) bölcsészkarának hallgatója voltam. Kivételezett helyzetben éreztem magam, és nyilván abban is voltam. A pesti bölcsészkar akkoriban elsősorban nem diplomagyár volt, hanem egy szellemi műhely. Egy olyan szellemi műhely, amelynek a diákság is része volt, kivéve talán a sakktanszék hallgatóit és a strébereket. Mint ilyen, egyszeri és megismételhetetlen. Egy hely, ahol tanáraink nem csupán tananyagban mérték a tudást, hanem a mindennapok tudásaiban is, és ezekhez választották a legmegfelelőbb módszertant. Persze voltak olyan tanáraink is, akik számára a diákság jelenléte borzalmas tehertétel volt, de ők jóval kevesebben voltak, elrettentő kisebbség, hogy azért legyen összehasonlítási alapunk. Mindenről lehetett beszélni, és mindenről szabadott, lehetett, kellett tudakozódni, kérdéseinkre pedig őszinte válaszokat kaptunk, ha időnként burkoltan is.

A kérdésre, hogyan lettem a Dialógus tagja, egy kívülálló számára nehezen értelmezhető válaszem van csupán. És ilyen nehezen értelmezhető válasza több dialógusosnak is van. Egyszerűen nem emlékszem, de nem azért, mert nem jó a memó-

¹ == A Dialógusról átfogó igénnyel először Haraszti Miklós írt a szamizdat *Beszélő*-ben: Haraszti, 1992 (1984).

riám, hanem azért, mert soha nem is tudtam. Akkor sem tudtam volna megmondani, hogy ki is mondta, hogy lesz ez a Dialógus, és a címet, hogy hova kell menni. A legeslegelső benyomásaimra sem emlékszem, hogyan csöngettem, ki nyitott ajtót, mit mondott, hogyan tessékelt be. Legkorábbra arra emlékszem, hogy sűrűn, sokadmagunkkal ülünk, némileg összezsúfolódva, és beszélgetünk, vitatkozunk, tervezünk. Komolyan gondoljuk, hogy közünk van a világhoz, amiben élünk.

Hasonló tapasztalata volt több más Dialógus-tagnak is. Van, aki már rögtön az ajtóban azt érezte, hogy megérkezett, van, aki kicsit később. Persze nem egyszerűen ott ragadtunk, mindegyikünk részéről volt valamilyen „döntés”, bár nyilvánvalóan inkább intuitív, talán nem is mindig tudatos, de határozott döntés. Kezdetben a Dialógus nagy volt, legalábbis nagynak tűnt egy mégoly tágas magánlakáshoz képest – de a néhány száz főnyi aktív tag végső soron nem sok. Mindenki, aki a Dialógus tagjai volt, hívtott másokat is. Lehet mondani, boldog-boldogtalant. Kimondatlan elképzelésünk volt, hogy a Dialógus nem valamiféle elitklub, hanem mindenki a része lehet. Ennek megfelelően mindenki mondta is mindenkinek, aki épp az útjába akadt: egyetemi társaknak, rokonoknak, barátoknak. Még a tanárainkat is hívtuk. Közülük azok, akiket én magam invitáltam, talán túlzásnak gondolták az egészet – de nem mondták azt, hogy mégis, mit képzelünk, azt sem mondták, hogy ez az egész fölösleges volna. Viszont óvatosságra intettek, hogy vegyük számba a következményeket, és végül egyikük sem csatlakozott.

Visszagondolva, a dialógusosoknak ugyan természetes volt, hogy dialógusosok lettek, de a legtöbb ember, akit hívtak a Dialógusba, vagy valahonnan hallott róla, nem lett az. Miért? Az ő esetükben győzött a „józan ész” nevezetű valami. Legalábbis „józan ész” jellegű válaszokat kaptunk azoktól a meghívottaktól, akik nem éltek a lehetőséggel. Hogy ez úgyis „veszett fejsze nyele”, nem is lehet belőle semmi; volt, akit ez a „béke-dolog” nem érdekelt különösebben, volt, aki majdani karrierjét féllette, volt, aki remélt lehetőségei elvesztésétől tartott.

== = III.

Adódik a kérdés, miből gondoltuk mégis, hogy az egész Európát érintő kérdésekhez közünk van, hogy azokról nekünk is lehet, sőt kell is, hogy legyen véleményünk, sőt ha már véleményünk van, akkor azt érvényesíthetjük is, és hogy ennek formáit biztos meg is tudjuk találni. Miért gondoltuk, hogy végül is nem mindegy, hogyan élünk, és ennek a kérdésnek megválaszolását nem bízhatjuk kizárólag politikusokra?²

² == Részlet az 1982-ben kelt Dialógus-kiáltványból: „Mi nem érezzük nevetségesnek, hogy világpolitikai kérdésekbe akarunk beleszólni. Mindnyájan illetékesek vagyunk és csak mi vagyunk illetékesek megítélni, hogy élni akarunk-e vagy meghalni, és hogy ki az ellenségünk és ki nem. Legyen ez mindenkinek a személyes meggyőződése. EGYÜTT VÉGET VETHETÜNK AZ ÓRÜLETNEK!” ÁBTL III.1.42. 1018. sz. Dialógust! A Dialógus magyar független békemozgalom kiáltványa, 1982. november. A Dialógus-kiáltvány gépelt formában terjedt, több eredeti példánya az ÁBTL Dialógus-gyűjteményében található. A „közvetlen demokrácia”, a „civil kurázsi”, az „erőszak-

Miből gondoltuk továbbá, hogy a béke kérdése lényeges volt az 1980-as évek elején? Miből gondoltuk ezt mégis, amikor mindnyájan békeévekben nőttünk fel? A nagyszüleink még végigcsinálták az első és a második világháborút, a szüleink a második világháborút, mi pedig beleszülettünk az újjáépítésbe, amely itthon a szocializmus, Nyugat-Európában pedig a jóléti társadalom építése nevet kapta. Még bőven tartott a huszadik század első felében történekekkel való szembenézés. A Dialógus tagjai abba a közvélekedésbe nőttek bele, annak egyfajta tudásába, hogy ilyen soha többé nem fordulhat elő Európában. Hogy ez embertelen és méltatlan mindahhoz, amit európai kultúrának nevezünk.

Hogy soha többé ne lehessen fasizmus, ne lehessen népiirtás, ne lehessen egy nép, egy ország önjelölt vezető kénye-kedvének kiszolgáltatva. Hogy ezt a leckét nemcsak megtanulni kell, hanem elfelejteni sem szabad majd. A részletek megismerésén történészek dolgoztak, és ez nyilvánvalóan szakmunka volt, azonban a történelem ismeretét általánosan fontosnak tartotta mindenki, fontos volt a legújabb korról kapcsolatos ismeretterjesztés, általános volt a nézet, hogy a történelem ismerete segíti a jelen megértését. Úgy láttuk, könnyű belecsúszni a gyűlölet érzésébe, a gyűlöletpolitika pedig olyan, mint egy medúza, minél jobban táplálsz, annál inkább fojtogat.

Honnan tudtuk tehát, hogy a béke kérdése most fontossá vált? Ezekben a békeévekben, amikor a leszerelés ideája már a levegőben lógott, nem tűnt kizártnak, hogy tényleg enyhülés lesz, hogy a két tömb szembenállásának vége lehet, sőt hogy a hidegháború is elmúlhat. Ebbe a hangulatba robbant be a cirkálórakéták telepítésének gondolata, miután a sikeres SALT-1 tárgyalások után a SALT-2 tárgyalások megkezdtek.³

Itt a cirkálórakéta szó is fontos (megint egy újabb modern technikai fejlesztés), de a középhatóságú szó, ha lehet még fontosabb. Mit jelentett ez az európaiaknak? Már egyetlen pillantás a térképre megmutatja nekünk a választ. Míg a két nagyhatalom teljesen vagy részben Európán kívül helyezkedett el, a cirkálórakéták telepítését Európában képelték el, ki-ki a saját befolyási területén úgy, hogy az ott található

mentes állampolgári cselekvés" olyan fogalmak voltak, amelyek természetesnek tündek számunkra, a mi dolgunk csak annak kitalálása volt, milyen formában tudjuk ezeket itthon megvalósítani. Ezzel a Dialógus korántsem volt egyedül. A Bulányi-féle katolikus bázisközösségek és a lelkiismereti okokból katonai szolgálatmegtagadók is egy más jellegű állampolgári létezés irányába tapogatóztak.

³ = A SALT (Strategic Arms Limitation Talks, magyarul: tárgyalások a hadászati fegyverek korlátozásáról), vagyis az Egyesült Államok és a Szovjetunió közötti fegyverzetcsökkentési tárgyalások az 1970-es évek elején kezdődtek. 1972-ben a SALT-1 egyezményt még sikerült tető alá hozni. 1979-ben ennek folytatásaként tárgyalták ki a SALT-2-t, azonban ezt az Egyesült Államok már nem ratifikálta. A SALT-2 helyett egy ún. kettős határozatot fogadott el a NATO (North Atlantic Treaty Organisation / Észak-atlanti Szerződés Szervezete), mely szerint továbbra is tárgyalni kell az oroszokkal, de ha ez nem vezetne eredményre, akkor mindenképp megkezdik a cirkálórakéták telepítését. Bővebben lásd pl. Borhi, 2015: 343–395.

rakéták egy másik európai országra célozzanak. Így az a bizarr helyzet állt elő, hogy – anélkül, hogy közvetlen háborúban álltak volna egymással, vagy ezt akarták volna – az európai országok hirtelen mégis közvetlen katonai fenyegetést jelentettek egymás számára.

Ez az elképzelés teljes mértékben ellentmondott az enyhülés hangulatának. A nagyhatalmak hidegháborús, egymás megtévesztésén és manipulálásán alapuló politikájának, és a kelet-európai országokat ebben a sakkjátszmában parasztként felhasználó machinációinak minden lépését ma sem ismerjük pontosan, de abban Európa mindkét felén biztos lehetett a politika iránt érdeklődő polgár, hogy hazudnak neki.

Ez vezetett a nyugat-európai békemozgalmak megerősödéséhez.⁴ Ekkorra azonban Európa két fele már nem volt hermetikusan elzárva egymástól. Így nemcsak a békemozgalmak híre jutott el Kelet-Közép-Európába, hanem a személyes kapcsolatfelvétel sem volt lehetetlen. Nagyon nagy igény volt arra, hogy közvetlenül, egymástól halljuk, ki hogyan él, hogy látja saját hazája lehetőségeit, és egyáltalán mit gondol a világról. Mindenféle módon próbálkoztunk a személyes tudás megszerzésével. Dialógus tagok katonai támaszpontokon tanulták az erőszakmentes állampolgári cselekvés módszertanát, Angliában és Hollandiában. Közben nemzetközi tábort szerveztünk mi is, ami ugyan nem úgy alakult ahogy elképzeltük, de sokan készültek arra, hogy egy teljes hetet velünk töltsenek. Ezenkívül levelezőpartnerségek is kialakultak.⁵

4 = = A hidegháború teljes tombolásakor, 1958-ban alakult meg a CND (Campaign for Nuclear Disarmament) nevű szervezet. A CND meghirdette a Non-Violent Direct Action (erőszakmentes közvetlen cselekvés) módszerét, melyet később, az 1983-as akciók során sikeresen alkalmaztak. Ezenkívül követelték Nagy-Britannia egyoldalú leszerelését. Úgy látták, hogy a kölcsönös leszerelési tárgyalások sehova nem vezetnek, így minden országnak a saját politikai színpadán kell eredményt elérnie. Az erőszakmentes cselekvés példája az angol Greenham Common-i támaszpont nők általi elfoglalása és a telepítés akadályozása volt. Lásd: <https://cnduk.org/who/>. A holland békekezdeményezéseket az IKV (Interkerkelijk Vredesraad – Egyházközi béketa-nács) fogta sikerrel össze. Ennek eredményeként nem volt olyan társadalmi csoport, amely ne vett volna részt a békemozgalomban. A több százezres tüntetések ennek az össznemzeti összefogásnak voltak köszönhetőek. Dániában 1983-ban parlamenti döntés született arról, hogy egész Dániát atomfegyvermentes övezetté nyilvánítják. Bővebben lásd pl. Fischer, 2001: 259–336.

5 = = Akkoriban egy levélváltás legalább egy hónapig tartott. Itt most egy skót békemozgalmi tag a Dialógus egyik tagjának írt bemutatkozó leveléből idézek, amelyben a Dialógus felhívására jelezte, hogy helyi békecsoportjának tagjai szeretnének élő, saját és így megbízható kapcsolatot kialakítani: „Amióta a fegyverkezési verseny ennyire fokozódott, [...] mindent megteszek, amit csak tudok, hogy megállítsam az embereket abbeli igyekezetükben, hogy egyre pontosabb fegyvereket gyártsanak, amelyekkel az északi félteke lakosságát fenyegetik. [...] Egy hétezer főt számlálók, elszigetelt skót szigeten élek, ahol a legnagyobb faluban is csak néhány száz ember él. Az emberek itt gallul beszélnek, bár mindenki tud angolul. [...] A CND-tagok itt középiskolai tanárok, ügyvédek, orvosok, szállodatulajdonosok, halászok, gazdálkodók, munkanélküliek, és természetesen háziasszonyok is. [...] Most, hogy a Dialógus formálisan felosz-

Így történhetett, hogy a Dialógus kialakulásához valószínűleg nagymértékben hozzájárult a jeles angol történész és baloldali aktivista, E. P. Thompson 1982. őszi budapesti előadása. Ki tudja, még az is elképzelhető lett volna, hogy az egész csak egy érdekesség marad, ha az ELTE vezetése engedélyezi, hogy Thompson az egyetem Pesti Barnabás utcai épületében tartsa meg előadását. Az engedély hiányában azonban az összegyűlt népes hallgatóság az egyetem épülete körül toporgott egészen addig, amikor egyszer csak felröppent a hír, hogy az előadás nem marad el, hanem Konrád György lakásán lesz megtartva.

= = = IV.

Hogyan gondoltuk a függetlenséget? Rögtön felmerül az a kérdés, hogy vajon mitől is független a Dialógus? Érdekes és releváns kérdés ez önmagában és az adott kor kontextusában is. A Dialógus függetlennek tartotta magát az egypártrendszer különböző szervezeteitől, ezen belül is elsősorban az országos Békétanácsától.⁶ Ezenkívül függetlenek voltunk az akkori demokratikus ellenzékétől is.⁷ Akkortájt nagyjából nem volt más politikai szereplő, akihez képest meg kellett volna határoznunk a helyzetünket.

A Dialógus függetlensége ennél többet is, mást is jelentett. A függetlenség nem csupán valami más politikai alakzathoz képest volt fontos, hanem önmagában is. Ez nagymértékben összefüggött a felelős állampolgári cselekvés ideájával. A Dialógus alapvető kiindulópontja az volt, hogy „az embereknek” ugyanúgy joguk van életük meghatározó kérdéseivel foglalkozni, mint a politikusoknak. Sőt nemcsak ugyanúgy, hanem ha lehet, még inkább. Hiszen a politikusokat, a politikai osztály tagjait az állampolgárok tartják el, tőlünk kapják a fizetésüket. Tehát azt kell

lott, milyen csoportok működnek tovább? Lesznek valakik, akár egy falu vagy város csoportja, amelyek szeretnének velünk kapcsolatot tartani?” ÁBTL III.1.42. Jelzet nélkül. Carel Jan Goodheir skót békemozgalmi aktivista levele Póti Miklós Dialógus-tagnak, 1983. október 12. (Saját fordítás – K. M.).

6 = = Részlet a Dialógus kiáltványából: „A Dialógus független magyar békemozgalom, mely függetlenségét féltékenyen őrzi, mint hitelességének, őszinteségének és szabadságának zálogát. Óéjainkat és akcióinkat, akár hagyományosak, akár meglepően újszerűek, – nyilvánosan és teljes nyíltsággal vállaljuk mindenki előtt.” ÁBTL III.1.42. 1018. sz. Dialógust! A Dialógus magyar független békemozgalom kiáltványa, 1982. november.

7 = = Szervezetileg voltunk függetlenek a demokratikus ellenzékétől, és ehhez ragaszkodtunk is, ugyanakkor fontos látni, hogy sok Dialógus-tag aktívan részt vett a szamizdatok terjesztésében, a szabadegyetemen, és így többen személyes kapcsolatokat is ápoltak a demokratikus ellenzék tagjaival. „Kettős követelményt állítottak az új békemozgalom elé: legyen független, és ugyanakkor államilag elismert. Maga a törekvés nem új. Ez a kompromisszum a Kádár-korszak értelmiségének régi álma, de eddig mindenkinek választania kellett az elismertség s vele együtt az irányítottság, vagy a törvényen kívüliek függetlensége között. Az új békemozgalom úgy vélte – s ezt körütekintően meg is indokolta –, hogy számára van hely az eddigi senki földjén, a valódi kompromisszum terepén.” Haraszti, 1992 (1984): 512.

tenniük, amit az állampolgárok szeretnének. Az állampolgároknak pedig az a dolguk, hogy közvetlenül is kifejezzék, mit szeretnének, hogyan akarnak élni, kit akarnak utálni, kivel akarnak háborúzni, milyen szövetségeket képzelnek el.

Az állampolgári cselekvés ideája azon az elképzelésen alapszik, hogy a demokrácia létezik, és azt mindenki, a társadalom minden szereplője elfogadja. Így nyilvánvalóan demokratikus, ezért pedig kíváncsú és örömteli, még a hatalom szemében is, ha a demokrácia sajátos formája, a közvetlen demokrácia is megnyilvánul. Az tehát, hogy a Dialógus függetlennek tételezte magát, azt is jelentette, hogy a közvetlen demokratikus cselekvést is fontosnak tartotta.

= = = V.

Hogyan gondoltuk a mozgalmat? Hogyan gondoltuk a békét? Na és a békemozgalmat?⁸ Bár a Dialógust annak idején felváltva neveztük békecsoporthoz és békemozgalomhoz, érzésem szerint inkább a békemozgalom lehet a pontosabb elnevezés. Nem értettünk egyet azzal, hogy az amerikaiakat egyoldalúan kéne hibáztatni, ami a hivatalos politikai irány volt. Ehelyett azt hangoztattuk, hogy a Szovjetunió ugyanúgy felelős a kialakult helyzetért, amelyet a két szemben álló félnek együtt lehet és kell megoldania.

Úgy tűnt, hogy az akkori hatalom szemében ez jelentette az egyik legnagyobb problémát. Az még csak hagyján, hogy fontosnak tartjuk a békét, de miért nem csupán az Egyesült Államok felelősségét hangsúlyozzuk? A Dialógus számára – csakúgy, mint a többi, nyugat-európai békemozgalom számára – a helyzet egyértelmű volt: minden ország békemozgalma a saját háza táján tud söprögetni, a saját kormányára bírhat nyomást gyakorolni, a saját politikusait bírhatja jobb, az életet támogató döntések meghozatalára. Logikusan nem is tud ez másképp lenni. A másik félre való nyomásgyakorlás a nagyhatalmak egymással folytatott játéka volt, amihez, úgy éreztük, nekünk nincs közünk.

Ehhez az elgondolásunkhoz következetesen ragaszkodtunk. Egyre többen lettünk, kevés volt a hely, ezért úgy gondoltuk, a Béketanács hatalmas nagyterme pont megfelelne nekünk. Tárgyaltunk és tárgyaltunk a Béketanáccsal, azonban nem sikerült meggyőznünk őket, hogy küldetésünkkel teljes mértékben összevág, ha a Dialógus találkozóit is befogadják. Olyan feltételt szabtak, amelyet nem volt módunk elfogadni: a fegyverkezésben kialakult helyzetért egyoldalúan az Egyesült Államokat hibáztassuk.

8 = „A Dialógus független magyar békemozgalom, mely függetlenségét féltékenyen őrzi, mint hitelességének, őszinteségének és szabadságának zálogát. Céljainkat és akcióinkat, akár hagyományosak, akár meglepően újszerűek, – nyilvánosan és teljes nyíltsággal vállaljuk mindenki előtt.” ÁBTL III.1.42. 1018. sz. Dialógust! A Dialógus magyar független békemozgalom kiáltványa, 1982. november.

= = = VI.

Mi volt mindeközben Európában? Európa számos országában a Dialógussal egy időben virágoztak a békemozgalmak. Talán a legerősebbek Angliában, Hollandiában és Dániában voltak, de más nyugat-európai országokban is a civil gondolkodás központi kérdése volt ekkortájt, hogy a lakosság már nem fogadta el magától értetődő irányként a folytonos és folyamatos fegyverkezést, hogy az Egyesült Államok és a Szovjetunió diktálja Európa teletelepítését újabb és újabb, általuk felügyelt fegyverekkel. Mindegyik célja az akkor tervbe vett rakétatelepítések megakadályozása volt, és 1983-ban úgy tűnt, hogy sikerül eredményeket elérniük.

= = = VII.

Voltak-e besúgók a Dialógus körül? És ha igen, kik? Figyelték-e titkosszolgálatok a nyugat-európai békemozgalmakat? Tudtuk, hogy voltak „besúgók” Magyarországon. Úgy tudtunk erről, mint ahogy egy bármilyen adottságról tudomásunk van, például hogy van időjárás, hol esik, hol fúj. Tudtuk, bár valószínű senki nem tudta volna pontosan megmondani, honnan is. Tudtuk, és nem csupán a Kontroll csoport fantasztikus dalszövegéből: „egy program, amit választottatok / besúgók és provokátorok / koncert közben sose gondolok rátok”, és „jobb, ha tudjátok, a magunk módján mi is figyeltetünk / aki előttetek áll, az a mi emberünk, aki mellettetek áll, aki mögöttetek áll, az a mi emberünk”. Igen, tudtuk, hogy vannak besúgók. Az, amit erről gondoltunk, teljes mértékben harmóniában volt azzal, amit a Dialógus amúgy is gondolt, nevezetesen, hogy minket nem zavar különösebben, ha vannak besúgók, nyílt lapokkal játszunk, nem konspirálunk el a hatalom elől semmit, előbb-utóbb amúgy is közölnénk velük mindent magunk is. Ha vannak besúgók, hadd legyenek, nem foglalkozunk velük, az esetleges konspirációkkal nem fárasztjuk magunkat.

Így volt ez. Így is volt. Mindeközben pedig az is volt, hogy egy idő után mégis sokszor azt találgattuk, vajon ki lehet a besúgó közöttünk. Általában olyan emberekről gondoltuk ezt, akik valamilyen módon kicsit mások voltak. Valamiért, valahogyan kilógtak a csoportból. Hogy hogyan és miért véltük őket gyanúsaknak, nehéz volna megmagyarázni, és igazából annak idején sem tudtuk volna megmondani, kit miért tartunk besúgónak. Végül is ritkán történik meg az életben, hogy egyértelműen kiderül, hamis vagy valóságos volt-e valakivel kapcsolatos prekonceptiónk, így nagyon is tanulságos volt, amikor kiderült, nem azok voltak a besúgók, akiket akkor annak véltünk.

Amikor aztán évekkel később a volt Dialógus-tagok kikérték a rájuk vonatkozó titkosszolgálati jelentéseket, azokból kiderült, hogy mások jelentettek rólunk. Nagyon mások. Olyanok, akiknek pontos információik voltak, részletes beszámolókat írtak, fontos és kevésbé fontos eseményeken voltak jelen, viszont nem emlékeztünk rájuk. Nagyon nem. Ott voltak, figyeltek, észre sem vettük őket, mert ügyesen rejtőzködtek, így nem is gondolt rájuk senki. Az egykori Dialógus-tagok közül

sokan nem is akarják tudni, ki figyelte, kik figyelték őket. Mert a kíváncsiságnál erősebb az érzésük, hogy nem akarnak senkire rossz érzéssel gondolni, és hogy igazából ez nem is fontos annyira.

És mi volt a helyzet megfigyelés-ügyben Európa nyugati felén? Egy 1984-ben kelt és 2011-ben a titkosítás alól feloldott CIA-jelentés országokként részletesen elemzi a békemozgalmak helyzetét, majd megállapítja, hogy „a rakétaellenes kampányaink kiegészítéseként a békemozgalmak valószínűleg az atom[fegyver]mentes övezetek kialakítására, a környezetvédelemre, a nemzetközi emberi jogokra és az USA közép-amerikai politikájára fognak fókuszálni”.⁹ A jelentés elemzi azt is, hogy a továbbiakban mire számíthat az amerikai politika Nyugat-Európában. Aggodalommal jegyzi meg: „...figyelembe kell venni, hogy a nyugat-európai kormányok már nem fogják tudni kizárólagosan szakértői tanácsok alapján alakítani védelmi politikájukat.”¹⁰

Környezetvédelem, emberi jogok, atomfegyvermentes övezetek, demokratikus kontroll, európai függetlenség. Ezeket a témákat jelölte meg a CIA-jelentés, amely irányba az európai politika a következő években várhatóan fordul majd, ami befolyásolhatja a rakétatelepítéseket is. Mégis hogyan?

= = = VIII.

Az 1980-as évek európai szellemtörténetének alapos feldolgozása még várat magára. Ezen belül még az is kutatásra vár, hogy a béke kérdése mennyire volt fontos a különböző országokban, és hogyan függött össze más társadalmi kérdésekkel. Annyi azonban így is megállapítható, hogy az európai országokban különböző módokon és formákban, különböző témákkal elindult „demokráciaigények” között sok közös vonást találhatunk.

Erről tanúskodik Willy Brandt volt osztrák kancellár, Olof Palme svéd miniszterelnök és Gro Brundtland volt norvég miniszterelnök tevékenysége. Volt három, hivatásos, nagy formátumú politikus Európában, akinek volt mersze – igaz, nem a parlamenti politika keretei között még, hanem bizottságok és jelentések formájában – a béke kérdését, összefüggéseivel együtt, vizsgálni.

Csak néhány szóban van itt mód tevékenységük felvillantására. Brandt jelenésében szorgalmazta a fegyvergyártás és -kereskedelem szabályozását, azok rendes

9 = <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP85S00316R000200070003-0.pdf>. (Saját fordítás – K. M.).

10 = „Kísértést éreznek [a kormányok] arra, hogy számoljanak a lakosság fegyverkezési versennyel kapcsolatos aggodalmaival, és úgy érzik, vissza kell utasítaniuk az ellenzék és a békemozgalom vádjait, mely szerint teljességgel alávetnék magukat az Egyesült Államok akaratának. Már eddig is sokkal jobban hangsúlyozták a fegyverkezés ellenőrzésének szükségességét, mint amennyire az Washington ízlésének megfelelné, és ezzel párhuzamosan jóval kisebb hangsúlyt helyeztek a védelmi programok fontosságára.” <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP85S00316R000200070003-0.pdf> (Saját fordítás – K. M.).

adóztatását, a társadalmak megfelelő felvilágosítását a témáról.¹¹ A jelentés felmutatta továbbá a szegénység, a fegyverkezés és az Észak–Dél ellentét miatti eltérő fejlődés közötti összefüggéseket. A Brandt-bizottság a fegyverkereskedelem nagyobb átláthatóságát is kezdeményezte annak érdekében, hogy a nemzetközi közösségnek világos képe lehessen arról, ki gyártja, ki árulja, ki veszi a világ fegyvereit.

A Palme-bizottság és -jelentés¹² legfontosabb alapvetése, hogy a nemzetközi biztonság nem egymás legyőzésén, hanem a közös túlélés elvén kell hogy alapuljon, és így a fegyverkezést értelemszerűen csökkenteni kell. Szorgalmazta továbbá az európai atommentes övezetek létrehozását, elismerését.

A Brundtland-bizottság jelentése, amely a „Közös jövőnk”¹³ címet viseli, szokatlanul integráltan, interdiszciplinárisan, komplexen, mai szóhasználatával élve, holisztikusan közelítette meg a kérdést: „A béke és biztonság egyes aspektusai közvetlenül összefüggenek a fenntartható fejlődéssel. A biztonság egész kérdéskörét, amelyet eddig hagyományosan a nemzeti szuverenitásra leselkedő politikai és katonai fenyegetésként fogtunk fel, ki kell terjeszteni az egyre növekvő környezeti stressz hatásainak számbavételére – mindezt lokális, nemzeti, regionális és világszinten egyaránt. A »környezeti bizonytalanság«-ra nincs katonai megoldás. [...] A nemzeti szuverenitás politikai és katonai fenyegetését, amely a hagyományosan értelmezett biztonságot jelenti, ki kell egészíteni az egyre fontosabbá váló környezeti stressz okozta helyi, nemzeti, regionális és globális kérdéseivel. Nyilvánvalóvá kell tenni, hogy a környezeti bizonytalanságnak nincs katonai megoldása”¹⁴ A jelentés külön fejezetben foglalkozott a béke, a biztonság és a környezet kérdésével, méghozzá „A »közjavak« kezelése” címszó alatt.

A Palme-jelentést negyven évvel a megjelentetése után, 2022-ben újraírták. Mottójául Palme következő mondatát választották: „A nemzetközi biztonság a kölcsönös megsemmisítés fenyegetése helyett a közös túlélés iránti elkötelezettségen kell hogy alapuljon.”¹⁵ A 2022-es jelentés megállapítja, hogy „a huszonegyedik században a nukleáris háború fenyegetése még mindig, sőt egyre inkább velünk van. Hatalmas pénzeket fektetnek be a gyorsabb, halálosabb nukleáris fegyverek előállításába, ami együtt jár a nemzetek közötti nukleáris fenyegetés növekedésével,

11 == A Brandt-bizottság konkrét javaslatairól bővebben: <https://sharing.org/information-centre/reports/brandt-report-summary/>. A jelentést 2001-ben aktualizálta és „21st century Blueprint for the Global Economy” címmel adta közre James Quilligan, a bizottság egykori kutatási igazgatója. <https://www.brandt21forum.info/BrandtEquation-19Sept04.pdf>.

12 == Independent Commission on Disarmament and Security Issues. A jelentés teljes címe: Common Security: A Programme for Disarmament <https://commonsecurity.org/about-common-security-2022/>.

13 == <https://www.brundtland.co.za/wp-content/uploads/2022/08/Brundtland-Report-1987-Our-Common-Future.pdf>.

14 == Uo. (Saját fordítás – K. M.)

15 == <https://commonsecurity.org/about-common-security-2022/>.

és ez a konfliktus kirobbanását előre jelzi. Azonban a nukleáris fenyegetés elleni világmozgalom meggyengült, és a nukleáris fenyegetéstől való közfélelem megnyilvánulásait elnémították. Sürgősen meg kellene vitatni a lefegyverzési tárgyalások kudarcának okait...”¹⁶ 2022 óta is várat magára ez a sürgős megvitatás.

= = = IX.

Írásom során azt is szerettem volna nyomon követni, hogy a nyolcvanas évek közepe után, az akkor természetes és csaknem egész Európában jelen lévő béke-narratíva mivé és hogyan alakult az elmúlt évtizedekben, vagyis, hogy miként alakult az európai békemozgalmak utóélete.

Néhány éve készült A mi kocsmánk (The Old Oak) című nagyszerű, napjainkban játszódó film. Egy Isten háta mögötti lepukkant, ám valaha jobb napokat látott kis angol faluban épp bezárás előtt áll az utolsó közösségi intézmény, a kocsmma, a legfontosabb javításokat sem tudják rajta elvégezni. Alig jár már oda valaki, ehelyett mindenki otthon szenved. A kocsmárosnak már a számlák fizetésére sincs pénze. Ekkor történik, hogy a faluba érkezik egy busznyai menekült, akiket a település egykori szállodájában akarnak elszállásolni, hiába is tiltakozik a falu népe. A történet későbbi részében egy, a hatvanas éveiben járó férfi összebarátkozik az egyik menekült lánnyal, aki fotós szeretne lenni, hogy dokumentálhassa a világot maga körül. A lány – a tudatlanok dölyfösségével – folyamatosan kérdezi, hibáztatja a férfit, miért ilyen mulyák, miért nem csinálnak, csináltak valamit, ha nem tetszett nekik, ahogy az életük alakult. A férfi erre elmondja, hogy de igen, csináltak. Felsorolt néhány dolgot, köztük azt, hogy tiltakoztak Anglia felfegyverzése ellen, a cirkálórakéták telepítése ellen: ott voltak Greenham Commonban... És mit értünk el? – kérdezte a férfi. A lány elhallgatott, és csak nézett. Tulajdonképpen semmit. Ez volt a ki nem mondott válasz a férfi kérdésére.

Ez volna a világ boldogabb fele? Ahová annyi mindenki menekült?

A nyolcvanas évek folyamán a békemozgalmak veszítettek jelentőségükből, talán azért is, mert úgy tűnhetett, hogy a nagyhatalmak meg akarnak és meg is tudnak egyezni. A berlini fal leomlásával néhány pillanatra úgy látszott, hogy ez a szembenállás véget ér, aztán kiderült, alakváltás történt csupán, amely történeti feldolgozása még várat magára. Az angol kezdeményezés, a „kelet–nyugati béketársak” felhívása pedig ma is aktuális. „Háborúk csak a népek részvételével lehetségesek. Mi, Kelet- és Nyugat-Európa népei, szükség esetén megtagadhatjuk a részvételünket. A Kelet és Nyugat közötti konfliktus mesterségesen szított és idegen-szerű. Mindkét tábor kormányai a másik politikáját használják önmaguk igazolására. Mindkét oldal háborús magatartása belső feszültséget takar. Ezeknek beismerése és megoldása csökkenteni fogja a fegyverkezést.”¹⁷

16 = = Uo.

17 = = ÁBTL III.1.42. 6065. sz. Béke Nyilatkozat. Kelet–Nyugat Béke Társak (East West Peace People), 1983 [d. n.].

=== Levéltári források ===

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

III. Levéltár (Gyűjtemények, hagyatékok)

1.42. A Dialógus békecsoporth iratai, 1979–1992

=== Hivatkozott irodalom ===

Borhi, 2015

Borhi László: Nagyhatalmi érdekek hálójában. Az Egyesült Államok és Magyarország kapcsolata a második világháborútól a rendszerváltásig. Osiris – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest.

Fischer, 2001

Fischer Ferenc: A megosztott világ. A Kelet–Nyugat, Észak–Dél nemzetközi kapcsolatok fő vonásai (1941–1991). Dialóg Campus, Budapest–Pécs.

Haraszi, 1992 (1984)

Haraszi Miklós: Dialógus. Kétéves a független békemozgalom. In Beszélő Összkiadás. 1. köt. 1981–1984. Sajtó alá rend.: Havas Fanny. AB-Beszélő Kiadó, Budapest. 512–518. (Eredetileg: *Beszélő*, 9. sz.)

=== Internetes hivatkozások ===

Campaign for Nuclear Disarmament – Who we are?

<https://cnduk.org/who/> (utolsó letöltés: 2026. szeptember 14.)

Western Europe: The Peace Movement After Initial INF Deployment.

<https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP85S00316R000200070003-0.pdf> (utolsó letöltés: 2026. szeptember 14.)

The Brandt Report: A Summary

<https://sharing.org/information-centre/reports/brandt-report-summary/> (utolsó letöltés: 2026. szeptember 14.)

The Brandt Equation – 21st Century Blueprint for the New Global Economy

<https://www.brandt21forum.info/BrandtEquation-19Septo4.pdf> (utolsó letöltés: 2026. szeptember 14.)

Common Security 2022

<https://commonsecurity.org/about-common-security-2022/> (utolsó letöltés: 2026. szeptember 14.)

Report of the World Commission on Environment and Development – Our Common Future

<https://www.brundtland.co.za/wp-content/uploads/2022/08/Brundtland-Report-1987-Our-Common-Future.pdf> (utolsó letöltés: 2026. szeptember 14.)

Kulcsszavak

=====

*egyetem, ellenzék a Kádár-korszakban, ellenkultúra, szamizdat,
történeti emlékezet*

/ On the “Dialogue” Group in Nine Movements /

Retrospective essay

This essay discusses some domestic and international aspects connected to the Dialogue group, the Hungarian peace movement, which operated in the first part of the 1980s. It reflects shortly on the era of the Dialogue group and uses original writings produced by its members. These clearly demonstrate that the Dialogue was not only concerned with the issue of peace, but advocated direct democracy, as these two objectives were closely connected. The essay investigates the questions how independent the Dialogue was, what kind of social movement is a peace movement at all, what connections it had with European peace groups, and why this was so important. The article also considers how the members of the Dialogue dealt with the activities of the state informers around them. Finally, the essay argues that, as a result of the “Zeitgeist”, the idea of enduring peace appeared in mainstream politics as well for a short time, but it has disappeared completely by now.

Parkbúcsúztató koncert a Budai Ifjúsági Parkban
(Várkert Bazár), 1984.

Fortepan 125531 / Urbán Tamás

===== Pap Milán =====

/// A béke szavával

A szocialista békemozgalom nyelve az ötvenes évek elején

1950 júliusában jelent meg először a *Béke és Szabadság*, a magyarországi békemozgalom titkárságának folyóirata, amely kezdetben kéthetente, később hetente jelentkezett, egészen 1956 októberéig. Az agitációs lap számos írást közölt a korszak kiemelt értelmiségeitől, illetve helyzetértékeléseket – a korszak politikai nyelvezetét idézve – például Koreáról, az imperialista hatalmak áskálódásairól és háborús politikájáról, a Tito-klikk árulásáról és a békemozgalom világszintű szerveződéséről. Fontos részét képezte a folyóirat agitációs munkájának a munkáslevelezések megjelentetése. Számos példát lehetne kiemelni a *Béke és Szabadság* hét megjelent évfolyamából – álljon itt a folyóirat első évfolyamának első számából egy tipikusnak mondható megfogalmazás a Kispesti Textilgyár (Kistext) munkásnőjétől, aki személyes viszonyba került a koreai háborúval és a világbékével. „*Háda Béláné, a Kistext élmunkása levelében ezt írja: »Nekünk, dolgozó asszonyoknak nem mindegy, hogy Koreában hogyan, kinek a javára dől el a harc. Mély megvetéssel és gyűlölettel bélyegezzük meg a háborús gyújtogatókat. Korea dolgozó népének harca nem független a mi harcunktól. Én magam felajánlom a béke védelmében, hogy csak I. és II. rendű árut készítek, a hulladékot és selejtet 10 százalékkal csökkentem.*»”¹

Ez a rövid idézet – a munkásnő szájába adott mondatok – szemléletesen sűrítik azokat a nyelvi rétegeket, melyeknek feltárására e tanulmány vállalkozik. Az ötvenes évek szocialista békemozgalma ugyanis nem egyszerűen egy – a maga korában sem példátlan – agitációs kampány volt, hanem egy önálló, *belső logikával rendelkező ideológiai nyelv*, amelynek középpontjában a béke fogalma állt, és amely ezt a fogalmat a mindennapi élet legapróbb, látszólag jelentéktelen mozzanataiba is képes volt beoltani a műszak kezdési idejétől a köszönési formuláig. Éppen ez a beépülési képesség – az, hogy a békenyelv nem maradt meg a nagypolitikai szónoklatok szintjén, hanem behatolt a gyári fegyelem, a családi élet és a vallásgyakorlat mikrovilágába is – teszi indokolttá, hogy a jelenséget ne csupán propagandatörténeti

¹ = A magyar dolgozók tiltakozása. *Béke és Szabadság*, 1950. július 7. 6.

epizódként, hanem *önálló nyelvi-fogalmi rendszer*ként vizsgáljuk. E tanulmány ennek a nyelvnek a szerkezetét és működését kívánja feltárni a magyarországi béke-mozgalom három, egymástól elkülöníthető, ám a gyakorlatban szorosan összefonódó szintjén. Elsőként a nemzetközi diskurzusban, amely a fogalmi alapstruktúrákat teremtette meg, majd a magyar központi propagandában, amely ezeket a struktúrákat intézményesítette és a társadalom különböző rétegeihez igazította, zárásként pedig a helyi agitációban, ahol a nyelv végül a maga teljes, gyakran ellentmondásos valóságában szembesült a mindennapi emberek értelmezéseivel.

A béke fogalmának szocialista értelmezése – amint azt a Kistext esete is szemlélteti – gyökeresen különbözött attól a hétköznapi jelentéstől, amelyet a szó a korabeli nyugati vagy akár a mai olvasó számára hordoz, és ez a különbség nem esetleges, hanem szerkezeti jellegű volt.² Michael Freeden ideológiaelméletének fogalmaival élve³ azt mondhatjuk, hogy a béke ebben a diskurzusban nem elszigetelt szóként, hanem egy komplex fogalmi magként funkcionált, amelyet egy egész, egymással is összefüggő pozitív határfogalmakból álló rendszer vett körül: a szocializmus mint a béke építője, az antifasizmus mint történeti előzménye és legitimációja, a Szovjetunió mint letéteményese és őrzője, a dolgozó nép pedig mint kollektív alanya és haszonélvezője. Az antifasizmus itt nem csupán történeti előzményként szolgált, hanem magának a Nyugat–Kelet, imperialista–béketábor dichotómiának is szerves alkotóelemévé vált, hiszen a fasizmus legyőzése automatikusan a szocialista tábornak helyezte a történelmi igazság és erkölcsi fölény pozíciójába. Ezzel a pozitív mezővel egyidejűleg, azzal tökéletes tükörszimmetriában, negatív ellenpólusok határolták a fogalmat: az imperializmus mint fő ellenség, a fasizmus mint történeti előkép, az atomháború fenyegetése mint a legvégső tét és a Tito-banda árulása mint a rendszeren belüli, ezért különösen veszélyes eltévelyedés. A fogalmi konfiguráció talán legélesebb belső paradoxonát a pacifizmus jelentette, amely – minden látszat ellenére – nem a békét szimbolizálta, hanem éppen annak ellenséges kategóriájává vált ebben a rendszerben. A marxista logika és szóhasználat szerint ugyanis aki fegyver nélkül, mindenáron békét akar, az nem mást tesz, mint az osztályharc elkerülésének burzsoá ideológiáját hirdeti, s ezzel objektíve az imperializmus malmára hajtja a vizet. Éppen ez az összetettség, ez a szigorúan felépített, egymást kölcsönösen megerősítő fogalmi háló magyarázza a szó rendkívüli stabilitását és ellenálló képességét. A béke nem elszigetelt kifejezés volt, hanem egy teljes értékvilág sűrítője, amelynek minden eleme a többivel összefüggött, s amelynek határait az ideológia folyamatosan igyekezett rögzíteni, egyetlen, versengésmentes jelentésként megszilárdítva azt – ezt a nyelvi folyamatot nevezi Freeden *ideológiai dekontesztációnak*.⁴

2 = = A béke változó értelmezéseiről és a békeelméletek változásairól lásd: Galtung, 1969; Young, 2013; Richmond, 2020.

3 = = Freeden, 1996: 76–80.; 2003: 78–94.

4 = = Freeden, 1996: 54–61.; Pap, 2020: 117–122.

Ebbe a fogalmi szerkezetbe szervesen illeszkedik az a retorikai eljárás, amelyet Quentin Skinner nyomán paradiasztolénak nevezhetünk. A paradiasztolé az a retorikai technika, amelynek révén egy cselekvést vagy állapotot nem a rá szokásosan alkalmazott, hanem egy szomszédos, ám eltérő értéktartalmú fogalommal írnak újra, s ezáltal – anélkül, hogy magát a cselekvést megváltoztatnák – gyökeresen átalakítják annak erkölcsi megítélését. Ha például egy hadsereg fegyverkezését és mozgósítását nem „háborús felkészülésként”, hanem „a béke védelmeként” nevezik meg, maga a cselekvés – a fegyverkezés – nem változik, csak annak erkölcsi megítélése fordul meg. Skinner a fogalmat a klasszikus retorikából, mindenekelőtt Quintilianustól kölcsönzi, akinél a paradiasztolé lényege éppen az, hogy a szónok a cselekvésre általánosan alkalmazott értékelő leírást egy olyan rivális leírással helyettesíti, amely nem kevésbé plauzibilis, mint az eredeti, ám azzal homlokegyenest ellentétes erkölcsi megvilágításba helyezi a szóban forgó cselekvést.⁵ A szocialista békediskurzusban ez a technika nem alkalmi fogásként, hanem szisztematikus, a nyelv egészét átható eljárásként érvényesült: a harc, a fegyelem, a termelési kényszer és a katonai fejlesztés egyaránt a „béke védelme” nyelvi keretébe íródott újra, mégpedig úgy, hogy a mögöttes valóság – a kényszer, a mozgósítás, a militarizáció – érintetlenül maradt, csupán annak erkölcsi előjele fordult meg. A békeharc, a békeőrség, a békeműszak és a hozzájuk hasonló, első pillantásra oximoronszerű összetételek éppen ezért nem pusztá szójátékok vagy propagandisztikus túlzások voltak, hanem a paradiasztolé tudatos és következetes alkalmazásának nyelvi lecsapódásai, amelyek révén a konfrontáció, a fegyelmezés és a mozgósítás mindannyiszor a legnemesebb elképzelhető emberi cél, a béke megőrzéséért folytatott küzdelem képében jelenhetett meg.⁶

A tanulmány ezt a nyelvet három, egymásra épülő szinten vizsgálja. Elsőként a nemzetközi diskurzus szintjén, ahol a Kominform ideológiai fordulatától a Béke Világtanács kampányain át egészen a koreai háború retorikai kezeléséig nyomon követhető, hogyan alakultak ki a békenyelv alapvető fogalmi struktúrái, még mielőtt azok magyar földre kerültek volna. Ezt követően az országos szinten, ahol a magyar pártapparátus ezeket a struktúrákat intézményesítette, a maga eszközeivel terjesztette, és a társadalom eltérő rétegeihez, eltérő érvekkel és eltérő érzelmi regiszterekben igazította hozzá – miközben a fennmaradt hangulatjelentések akaratlanul is megőrizték a befogadás első, spontán reakcióit. Végül a helyi szinten, Komárom megye⁷ – a bányász- és klerikális jelleg sajátos találkozása miatt kiválasztott terep – dokumentumain keresztül, ahol a békenyelv végérvényesen elhagyta

5 = Skinner, 1996: 138–180.; 1999; 2002: 145–157.

6 = Fónagy–Soltész, 1954.

7 = A tanulmányban a megyére végig az 1950-es megyerendezés utáni nevén, Komárom megyeként hivatkozom. Komárom-Esztergom nevét csak az államszocialista rendszer bukásával, 1990-ben nyerte vissza.

a szónoki emelvényt, és a mindennapi emberek számára került. Ott, ahol értelmezték, félreértették, olykor tudatosan újraformálták és – mint látni fogjuk – nemritkán vitatták is értelmét.

= = = A világmozgalom békekonstrukciója

A szocialista békenyelv fogalmi alapszerkezete nem a béke fogalmával alakult ki, hanem egy tőle látszólag távoli, valójában azonban azt előkészítő gesztussal, a világ kettéosztásával kezdődött. A Kominform 1947 szeptemberében, a Szkłarska Poręba-i alakuló ülésen elfogadott doktrínája – Zsdanov híres beszédének nyomán – a nemzetközi teret két, egymással kibékíthetetlen táborra osztotta: az imperialista és antidemokratikus táborra, élén az Egyesült Államokkal, illetve az antiimperialista és demokratikus táborra, élén a Szovjetunióval. Ez a bináris szerkezet önmagában még nem tartalmazta a béke fogalmának későbbi, önálló mozgósító szerepét, de pontosan azt a keretet rajzolta meg, amelybe a béke fogalmát két évvel később igyekeztek beilleszteni; egy olyan világot, amelyben nincs semleges pozíció, s amelyben minden politikai állásfoglalás automatikusan az egyik vagy másik tábor mellett történő elköteleződésnek értelmeződik.⁸

Ebben a keretben a Szovjetuniónak elemi érdeke fűződött ahhoz, hogy a nyugati táborral szembeni politikai mozgósítást ne pártpolitikai, hanem látszólag semleges, tömegbázisú civil mozgalom nyelvéen szervezze meg – erre a célra jött létre az a szervezeti-intézményi apparátus, amely 1948 és 1950 között a nemzetközi béke-mozgalom infrastruktúráját létrehozta.⁹ A wrocławai, 1948. augusztusi *Béke Védelmezőinek Világkongresszusa* nyomán 1949 áprilisában Párizsban és Prágában egyidejűleg ülésezett az 1. Béke Világkongresszus, amely létrehozta a *Committee of Partisans of Peace* nevű szervezetet – ezt nevezték át 1950 novemberében *Béke Világtanácsnak*. A szervezet elhelyezkedése is tükrözte politikai kiszolgáltatottságát: 1951-ben a francia kormány „az ország érdekei elleni tevékenység” vádjával kiutasította Párizsból, ezt követően Prágába, majd 1954-ben Bécsbe települt át, ahonnan az osztrák belügyminisztérium 1957-ben szintén kitiltotta – végleges székhelyét csak 1968-tól, Helsinkiben találta meg.¹⁰ Günter Wernicke találóan mutat rá, hogy a Béke Világtanács a hidegháború egész időszakában egyfajta kötélrancot járt: miközben valódi, széles nemzetközi mozgalomként kívánt fellépni, a szovjet külpolitikai érdekek szolgálatába állították – amit legkésebben éppen a párizsi és bécsi kiutasítások bizonyítanak –, s ez a feszültség – a mozgalmi legitimáció igénye és a tényleges instrumentalizáció között – már a szervezet legkorábbi éveitől fogva

8 = = Di Biagio, 1996: 208–221.

9 = = A szovjet békepropaganda és a nemzetközi békemozgalom 1949 és 1956 közötti történetéről: Dobrenko, 2016.

10 = = Rose, 1985: 64–76.

jelen volt.¹¹ Az intézménytörténet önmagában száraz tény volna, ha nem állna mögötte egy figyelemre méltó kortárs felismerés: egy 1971-es, később deklasszifikált amerikai hírszerzési elemzés a szervezetről azzal a mondattal kezdődik, hogy a szovjet propaganda a második világháború óta fokozatosan sajátította ki a pozitív töltetű, közhasználatú szavakat, és fordította át ezeket kettős jelentésű fogalmakká – s ezek közül éppen a „béke” szenvedte meg leginkább ezt a folyamatot.¹² Figyelemre méltó, hogy ez a megfigyelés – amely tartalmában szinte szó szerint megfeleltethető a freedeni dekontesztáció eljárásának – nem egy utólagos történészi rekonstrukcióból, hanem egy kortárs, a jelenséggel szemben álló elemzésből származik: a nyelvi manipuláció ténye tehát nemcsak a mai kutató szemszögéből válik láthatóvá, hanem a hidegháború kortársai, legalábbis annak nyugati megfigyelői, már a hatvanas–hetvenes években is pontosan azonosították a mechanizmust, csak ellentétes előjellel értékelték.

A nemzetközi békenyelv legtisztább, legsűrítettebb szövege azonban maga a stockholmi felhívás, amelyet a Béke Hívei Világkongresszusának Állandó Bizottsága 1950. március 19-én fogadott el, s amely alig négy mondatban tartalmazza mindazokat a fogalmi elemeket, amelyek a későbbi, kifejtettebb propagandaszövegekben újra és újra visszatérnek. A hivatalos magyar fordítás szerint: *„Követeljük az atomfegyverek feltétlen betiltását mint az elrettentés és a tömegpusztítás fegyvereit. Követeljük a hatékony nemzetközi ellenőrzés felállítását e döntés végrehajtásának biztosítására. Úgy véljük, hogy az a kormány, amely elsőként vetne be atomfegyvert bármely más ország ellen, az emberiség elleni bűntettet követne el, és mint háborús bűnöst kell kezelni. Felszólítunk minden jóakarátú embert a világon, hogy írja alá ezt a felhívást.”*¹³ Az első mondat „feltétlen betiltása” már önmagában dekontesztációs gesztus: nem hagy teret a fogalom tartalmáról folytatható vitának, a betiltás követelése lezárt, nem tárgyalható tényként jelenik meg. A második mondat – a „hatékony nemzetközi ellenőrzés” – sokkal kevésbé egyértelmű, mint amilyennek elsőre tűnik: nyitva hagyja a kérdést, hogy ki gyakorolja ezt az ellenőrzést, s éppen ez a homályban hagyott pont teszi lehetővé, hogy a fogalom a későbbiekben, a berlini határozatokban már konkrét intézményi igénnyé – a Béke Világtanács saját legitimációs igényévé – alakuljon át. A harmadik mondat logikai szerkezete a legtanulságosabb: a bűnösség itt nem szándék, hanem kizárólag cselekvés alapján dől el – „az a kormány, amely elsőként vetne be” –, ami 1950-ben, néhány hónappal azután, hogy 1949 augusztusában a Szovjetunió is sikeres atomkísérletet hajtott végre – amit Kelet-Közép-Európában a béke zálogaként ünnepeltek –, mégis egyetlen lehetséges célpontot jelölt ki, anélkül hogy név szerint kellett volna megnevezni azt. A negyedik mondat – „minden jóakarátú ember a világon” – pedig a szöveg legfontosabb univerzalista gesztusa: sem osztályt, sem nemzetet, sem pártot nem

11 == Wernicke, 1998.

12 == <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP78-02646R000600220001-7.pdf>.

13 == A felhívás magyar szövegét lásd: Megvédjük a békét! *Szabad Nép* 1950. április 20. 1.

nevez meg, s ezzel elfedi azt a tényt, hogy a felhívást kibocsátók szervezeti hátterében, vezetésében és finanszírozásában valójában mélyen egyoldalú, szovjetek vezérelte struktúra állt.

Az aláírásgyűjtés maga is a békeuniverzum részévé vált: a felhívás sikerét nem a meggyőzés minősége, hanem a számok nagysága igazolta, s ez a logika – amelyet a következő fejezetek a magyarországi és a komáromi aláírásgyűjtés statisztikáin keresztül részletesen dokumentálnak – már a nemzetközi szinten is jelen volt. A hivatalosan közölt ötszázmillió aláíró közé a szovjet propaganda a Szovjetunió teljes felnőtt lakosságát is beleszámította, ami magát a mennyiséget emelte az önkéntesség kérdésénél fontosabb érvvé: nem az számított, hogy ki miért írta alá, hanem hogy hányan.

A Béke Világtanács 1951. februári berlini ülésén elfogadott nyolc határozata már a stockholmi felhívás elvont nyelvét fordította le konkrét geopolitikai követelésekre. A határozatok szövege az öthatalmi békeegyezmény megkötését, az Egyesült Nemzetek Szervezetéhez intézett felhívás széles körű terjesztését szorgalmazza, valamint azt, hogy a nemzeti bizottságok bélyegezzenek meg és bojkottáljanak minden háborús uszításra alkalmas publikációt.¹⁴ A Béke Világtanács itt már nem egyszerűen a béke fogalmát birtokolja, hanem saját magát pozicionálja az Egyesült Nemzetek Szervezetével (ENSZ) versengő, a „valódi népakaratot” kifejező alternatívaként. Olyan igény volt ez, amelyet egy 1951. március eleji *Pravda*-vezércikk, Sztálin akkori vonalát visszahangozva, nyíltan meg is fogalmazott: az ENSZ választhat, hogy teljesíti a Béke Világtanács követeléseit, vagy osztozik a Népszövetség „*dics-telen sorsában*”, és önmagát ítéli felbomlásra.¹⁵

Az 1950 és 1953 között lezajlott koreai háború volt az a próbakő, amelyen a békenyelv nemzetközi konstrukciója a leginkább megmutatta belső feszültségeit. Vlagyimir Dobrenko kutatása szerint a Szovjetunió a Béke Világtanácsot használta fel arra, hogy alátámassza és nemzetközi szinten terjessze azokat a vádakokat, amelyek szerint az Egyesült Államok biológiai fegyvereket vetett be Koreában. Ebben a kampányban Sztálin célja nem is elsősorban Korea, hanem az ENSZ hitelének aláásása volt.¹⁶ Ez a kampány azonban egyúttal élesen megmutatta a „békeőr”-narratíva alapvető paradoxonát: ha a Szovjetunió a béketábor vezetője és őre, miért marad passzív egy ténylegesen zajló háborúban? A tétlenség áthelyezése a béke aktív védelmének regiszterébe nem esetleges rögtönzés volt, hanem a nemzetközi szintű konstrukció egy strukturális ellentmondásának kezelési módja.

Végül érdemes megjegyezni, hogy a nyugati fél ugyanezt a mechanizmust, csak ellentétes előjellel, szintén pontosan azonosította. Az amerikai külügyminisztérium 1951 áprilisában körtáviratban utasította külképviseleteit, hogy dolgozzanak

14 == <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP80-00809A000500730205-0.pdf>.

15 == <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1951v04p2/d160>

16 == Dobrenko, 2024.

ki anyagokat a „*hamis szovjet békepropaganda*” (spurious Soviet peace propaganda) ellensúlyozására, s a Béke Világtanácsot mint az ENSZ hitelének aláásására létrehozott eszközt mutassák be.¹⁷ Ez a tükörszerű, egymást átfedő nyelvhasználat – ahol mindkét fél a másikat vádolja a béke szó kisajátításával – azt igazolja vissza, amit e fejezet elején a hidegháború nyelvi küzdelme kapcsán megállapítottunk: a „béke” a hidegháború éveiben nem egy, hanem legalább két, egymással versengő ideológiai nyelv fogalmi magjaként funkcionált, s a köztük folyó harc éppen azért volt ilyen elkeseredett, mert egyik fél sem engedhette át a másiknak a szó fölötti kizárólagos rendelkezés jogát.

= = = A békenyelv magyar intézményesítése és terjesztése

A magyarországi békemozgalom szervezeti kerete egy jellegzetes, a korszak számos más intézményére is jellemző kettős szerkezeten alapult, amelyben a látható és a tényleges irányítási szint élesen elvált egymástól. A mozgalom élén formálisan az 1949-ben megalakított Országos Béketanács (OBT) állt: pártonkívülinek nyilvánított, széles társadalmi összefogást megtestesíteni hivatott szervezet, amelynek elnökségében írók, tudósok, egyházi személyek és más, köztisztviselőként álló értelmiségiek kaptak helyet. Ez a látszólagos önállóság azonban korántsem volt esetleges gesztus, hanem – éppen ellenkezőleg – tudatosan megtervezett, jól kiszámított szimbolikus konstrukció, mivel az OBT-t kifejezetten azért hozták létre, hogy a párt számára közvetlenül elérhetetlen vagy csak nehezen megszólítható társadalmi rétegeket – mindenekelőtt az értelmiséget, a vallásos híveket és a pártonkívüli szakembereket – bevonja a mozgalom legitimációs bázisába, méghozzá úgy, hogy azok formálisan ne a párthoz, hanem egy tőle független, tekintélyes szervezethez adják a nevüket. Ez a szervezeti logika egyáltalán nem volt egyedülálló. Ugyanez a megoldás – látszólag autonóm, valójában pártirányítás alatt álló tömegszervezet, amely a párt eszméi alapján politizál, de szélesebb, semlegesebb társadalmi arc mögé rejtje ezt – vált általánossá az ötvenes évek második felében a Hazafias Népfront létrehozásával is, ami arra utal, hogy az OBT nem elszigetelt kísérlet, hanem egy tágabb, a rendszer egész működésére jellemző legitimációs stratégia korai, kísérleti terepe volt.¹⁸

A tényleges irányítás ezzel szemben nem az OBT nyilvános elnökségénél, hanem a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége (MDP KV) és a KV Agitációs és Propaganda (Agit.-Prop.) Osztályán összpontosult – amely nemcsak a békemozgalmat, hanem a propaganda nyelvének szinte minden más területét is felügyelte –, s a szervezet működésének minden lényeges elemét meghatározta, anélkül hogy ez a nyilvánosság előtt látható lett volna. Ezt igazolja az OBT titkárságának munkaszabályzata is, amelyet maga az Agit.-Prop. Osztály hagyott jóvá, és

17 == <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1951v04p2/d160>.

18 == Tabajdi, 2013: 28–31, 109–150.

amely a legapróbb részletekig szabályozta a titkárság belső munkamenetét, az agitációs munkacsoport feladatkörét, valamint a kiadványszerkesztés rendjét.¹⁹ Már önmagában az a tény is árulkodó – bár korántsem egyedülálló, hiszen a pártállami berendezkedés más „társadalmi” szervezeteire is jellemző volt –, hogy egy formálisan pártonkívüli szervezet belső működését párthatározatok és agitprop-útmutatók írták elő; ez a feszültség – az OBT elnökségének látványos, nyilvános szerepe és a pártapparátus szinte teljesen láthatatlan háttérirányítása között – a mozgalom egész működésén végigvonult, és éppen ez teszi érthetővé a békenyelv sajátos, kettős természetét is. E nyelvnek ugyanis egyszerre kellett *hiteles*, az értelmiségi közönség számára is elfogadható diskurzusnak – ami maga is pártcél volt – és nyíltan a *párt politikai céljait szolgáló mobilizációs eszköznek* lennie, méghozzá anélkül, hogy e kettős funkció közötti belső feszültség a felszínre kerüljön.

Ezt a feszültséget a legmeggyőzőbben maguk a párt legfelsőbb szerveinek – az MDP Politikai Bizottságának (PB), Titkárságának és Szervező Bizottságának – a mozgalomról szóló, rendszeresen visszatérő, belső határozatai és javaslatok dokumentálják, amelyek önkritikus, befelé forduló nyelvezetükkel sokkal őszintébben reprezentálják a mozgalom valódi természetét, mint bármely nyilvános megnyilatkozás. Az 1950. december 13-i titkársági javaslat például kifejezetten hiánysággként rója fel, hogy a megyei és városi békebizottságok szervezése „gyakorlatilag önálló tömegszervezetet akar csinálni a békemozgalomból, elég gyakran a Párt szervezési módszereinek helytelen másolásával” – vagyis maga a pártvezetés bírálta azt, hogy a bizottságok túlságosan is pártszervezetekre kezdtek hasonlítani, ahelyett hogy leplezettebb, valóban tömegjellegű formát öltöttek volna.²⁰ Az orvoslásra a dokumentum szinte matematikai pontosságú előírást ad: a békebizottságok tagságának 20–30%-a álljon párttagokból és tagjelöltekből, 70–80%-a pedig pártonkívüliekből – az üzemekben pártonkívüli sztahanovistákból és műszaki értelmiségiekből, a hivatalokban fegyelmezett pártonkívüli hivatalnokokból, a városokban vezető értelmiségiekből, háziasszonyokból, hadiözvegyekből és papokból, a falvakban középparasztokból és tanítókból, mindenütt 30–40%-ban nőkből és fiatalokból. Ez a kvóta – amely a látszólagos spontaneitást tizedszázalékos pontossággal tervezte meg – önmagában is a szemléletes bizonyítéka annak, hogy az OBT és a helyi bizottságok pártonkívüli arca tudatos, felülről irányított konstrukció volt, nem a társadalom spontán önszerveződésének eredménye.

Még ennél is árulkodóbb az 1953. január 8-i politikai bizottsági határozat egyik fordulata, amely a békeagitáció tartalmi megújításáról szólva kifejezetten arra utasítja a szerveket, hogy *„kerülni kell a békeagitáció és a szocializmus építésére*

19 == MNL OL M-KS 276-89., 147. ő. e. Javaslat, az Országos Béketanács, az Elnökség és a Béketanács Titkárságának munkájára, 1950. december 6.

20 == MNL OL M-KS 276-54., 122. ő. e. Jegyzőkönyv az MDP KV Titkársági üléséről, 1950. december 13.

való mozgósítás olyan nyílt kapcsolatát, ahogyan az a pártagitációban történik” – vagyis a vezetés tudatosan törekedett arra, hogy a békenyelv és a pártpropaganda nyilvánvaló összefonódását elrejtse a befogadók előtt, éppen azért, hogy a mozgalom hitelesnek tűnő, önálló hangja megmaradjon.²¹ Ez a szándék azonban a gyakorlatban gyakran kudarcot vallott: a kiadványok szövege – mint a rétegpropaganda kapcsán már láttuk – sokszor maga is lelepleződve, nyíltan pártos nyelven szólalt meg. Hasonlóan beszédes az 1950. augusztus 17-i titkársági javaslat önkritikája, amely szerint az Agitációs és Propaganda Osztály „a pártszerű irányítás helyett inkább elvégzi a feladatok zömét” – tehát a párt legfelső apparátusa maga is tisztában volt azzal, hogy a mozgalom „irányítása” a gyakorlatban nem más, mint annak feladatainak közvetlen, operatív végrehajtása.²² Ugyanez a dokumentum arról is tanúskodik, milyen közvetlenül szólt bele a vezetés a nyilvánosság alakításába: előírta például, hogy Révai József írjon vezércikket a *Szabad Nép* augusztus 20-i számába, és három vidéki nagyvárosban – Kecskeméten, Debrecenben és Győrött – politikai bizottsági tagok tartsanak személyesen nagygyűlést a béke ügyéről, meghatározott napon.

A megyei papi békebizottságok terjesztése is központi, ütemezett döntés eredménye volt: az 1950. december 13-i javaslat előírja, hogy „1951 január, február hónapban újabb 5 megyében hozunk létre megyei papi békebizottságot”, és két-havonta kötelező értekezletet írt elő a megyei papi bizottságok számára – ez a központi utasítás magyarázza, hogy a következő fejezetben bemutatott komáromi megyei papi békevédelmi bizottság sem helyi kezdeményezés volt, hanem egy országosan ütemezett program egyik állomása.²³ Hasonlóan sokat elárul az 1953. januári határozat záró rendelkezése, amely név szerint sorolja fel azokat a nagyüzemi városokat – Tatabánya, Komló, Ózd, Diósgyőr –, amelyek számára önálló, függetlenített városi béketitkárt kell kinevezni: Tatabánya tehát nem azért lett a komáromi békemozgalom súlyponti helyszíne, mert a helyi szervezők úgy döntöttek, hanem mert a legfelsőbb pártvezetés 1953-ban külön, névre szóló figyelmet szentelt neki mint az ország egyik kiemelt ipari központjának.²⁴

A mozgalom napi operatív munkáját az OBT titkársága látta el, mégpedig szoros, szervezeti szinten is szabályozott együttműködésben a pártbizottságokkal, a tömegszervezetekkel – így a Magyar–Szovjet Társasággal (MSZT), a Magyar Nők Demokratikus Szövetségével (MNDSZ) és a Dolgozó Ifjúság Szövetségével (DISZ) – valamint a szakszervezetekkel, amelyek nélkül a mozgalom tömegméretű mozgósítása elképzelhetetlen lett volna. Ennek a mozgósításnak a gyakorlatában

21 == MNL OL M-KS 276-53., 112. ő. e. Jegyzőkönyv az MDP PB üléséről, 1953. január 8.

22 == MNL OL M-KS 276-54., 113. ő. e. Jegyzőkönyv az MDP KV Titkárság üléséről, 1950. augusztus 17.

23 == Uo. 122. ő. e. Jegyzőkönyv az MDP KV Titkárság üléséről, 1950. december 13.

24 == MNL OL M-KS 276-53., 112. ő. e. Jegyzőkönyv az MDP PB üléséről, 1953. január 8.

a békenyelv terjesztése három fő csatornán keresztül zajlott: a békegyűléseken, a békeívek aláírásán és a különféle kiadványokon keresztül, amelyek azonban korántsem egymástól független, párhuzamosan futó eszközök voltak, hanem egymást kölcsönösen erősítő, tudatosan összehangolt kampányok, amelyek jellemzően egyidejűleg, egymásra épültek föl.

A békegyűlések alkották a mozgalom legfontosabb és legláthatóbb nyilvános megjelenési formáját, és több, egymásra épülő szinten szerveződtek, az országos békekongresszusoktól – ahol a felszólalások szövegét jellemzően előre megírták, és azokat a különböző társadalmi rétegek gondosan kiválasztott képviselői mondták el – a megyei és járási béketalálkozókon keresztül egészen a lakókörzeti és üzemi kisgyűlésekig, amelyek a mozgalom mindennapi, tömegeket elérő gyakorlatát jelentették. E szintek határozatai lefelé kötelező érvényűek voltak.²⁵ Ennek az infrastruktúrának a kiterjedtségét jól szemléltetik az 1952. június 1-jei pütkösdi béketalálkozók szervezési iratai, amelyek szerint az országban ekkor 70–72 ezer kisgyűlést tartottak, összesen egymillió főt meghaladó részvétellel – egy olyan méretű mozgósítási apparátus képét rajzolva ki, amely a mindennapi élet szinte minden zugát elérte.²⁶ Az üzemi gyűlések rendszerint a műszak befejezése után kezdődtek, míg a lakókörzeti gyűlések estére vagy hétvégére estek, ahogyan azt a XIII. kerületi Fürst Sándor utcai házban tartott, 70 fő részvételével zajló esti gyűlés is mutatja.²⁷ Maguknak a gyűléseknek a lefolyása is szigorúan kötött, szinte rituális rendet követett: a bevezetőt és a nemzetközi helyzetet ismertető előadást hozzászólások, majd termelési felajánlások, végül pedig egy előre megfogalmazott határozat elfogadása követte.

A békeívek aláírása volt a mozgalom minden korábbinál kiterjedtebb, valóban az egész társadalmat elérni kívánó tömegmobilizációs eszköze, amely több egymást követő kampányban zajlott: elsőként a stockholmi felhíváshoz kapcsolódó, 1950-es nagy kampányban, majd az öthatalom-békepaktum²⁸ 1951-es aláírásgyűjtésében, s ezeket követően még számos, kisebb léptékű kampányban. Az eredményeket megyei bontásban, a hét éven felüli lakosság arányában összesítették – Nógrád megye például 97 százalékos eredményt jelentett az 1950-es kampány végeztével²⁹ –, ami jól mutatja, mennyire fontos volt a mozgalom számára, hogy

25 == Erről lásd Huhák, 2022.

26 == MNL OL M-KS 276-89., 145. ó. e. Az MDP KV Agit. Prop. Osztály és az OBT jelentése a június elsejei béketalálkozókról és előkészítésükről, 1952. június 3.

27 == Uo. 150. ó. e. Jelentés 1951. ápr. 9.-én a XIII/30. körzet Fürst Sándor u. 80. sz. házban megtartott békegyűlésről, 1951. április 10.

28 == Az öthatalmi békepaktum a Béke Világtanács 1951-es kezdeményezése volt, amely az Egyesült Államok, a Szovjetunió, Nagy-Britannia, Franciaország és Kína közötti békeszerződés megkötését szorgalmazta.

29 == MNL OL M-KS 276-89., 146. ó. e. Jelentés a békeívek aláírásáról és a békebizottságok alakításáról, 1950. május 2.

a részvételt statisztikailag is igazolható, ellenőrizhető formában dokumentálja. Az aláírásgyűjtés maga szervezett brigádmunka formájában folyt, a területet térképek alapján osztották fel, és minden egyes utcára, sőt minden egyes házra jutott egy kijelölt, felelős agitátor, ami a lakosság teljes körű elérését volt hivatott biztosítani. Ebben a rendszerben az aláírás megtagadása szinte automatikusan politikai gyanút keltett, és a hangulatjelentések külön, tételesen rögzítették is azoknak a nevét, akik nem voltak hajlandók aláírni – a látszólag önkéntes gesztus mögött tehát valójában folyamatos, névre szóló ellenőrzés húzódott.

A kiadványok – brosrák, faliújságok, röplapok – az előbbi két csatornát egészítették ki, és éppen ezek árulkodnak a legvilágosabban arról, hogyan tagolódott, differenciálódott a békenyelv a különböző közönségekhez igazodva már az intézményi tervezés szintjén is. Az 1951. második félévére összeállított kiadványprogram jól szemlélteti ezt a differenciáltságot: készültek képes kiadványok a széles tömegek számára (Dunapentele, az alkotmány, illetve a „Régen és most” témájában), irodalmi igényű brosrák kifejezetten az értelmiség megszólítására, külpolitikai füzetek sorozata – a Vatikánról, Jugoszláviáról és az NSZK felfegyverzéséről –, faliújságok az üzemi agitáció mindennapi gyakorlatához, valamint két, kifejezetten belső használatra szánt kiadvány, a „Békemozgalmi Útmutató” és „A békeharcos”.³⁰ Ez utóbbi két kiadvány esetében fontos hangsúlyozni, hogy címzettjeik nem a mozgalom befogadói, hanem annak szónokai és agitátorai voltak, tehát nem a békenyelv közönségéhez, hanem annak közvetítőihez szóltak, akiknek feladata éppen az volt, hogy a fentről kapott nyelvet a maguk eszközeivel tovább terjesszék.

A rétegpropaganda szervezése, vagyis a különböző társadalmi csoportoknak szánt, egymástól tudatosan megkülönböztetett üzenetek és kommunikációs formák kialakítása az intézményi struktúra egyik leglényegesebb, ugyanakkor a békenyelv működéséről a legtöbbet eláruló eleme volt. A freedeni fogalomtörténeti megközelítés szempontjából különösen tanulságos megfigyelní, ahogyan ugyanaz a fogalmi mag – a béke mint a szocializmus és a dolgozó nép közös ügye, szemben az imperializmus állandó háborús fenyegetésével – a különböző közönségek megközelítésénél minden alkalommal más és más szatellit-fogalmakkal töltődött fel, anélkül hogy maga a fogalmi mag megváltozott volna. Az adaptáció tehát nem a nyelv lényegét, hanem annak periferiáját érintette.

Az értelmiség megszólítása bizonyult a békemozgalom talán legkényesebb, ugyanakkor legambiciózusabb feladatának, s nem véletlen, hogy éppen ennek a rétegnek a megnyerésére szánták az OBT látszólagos autonómiáját. Egy nyíltan pártszervezetként fellépő intézmény ugyanis aligha tudta volna megnyerni magának azokat az írókat, tudósokat, művészeket és egyházi személyeket, akiknek neve

30 = Uo. 145. ó. e. Az MDP KV Agit. Prop. Osztály jelentése és javaslata a békemozgalommal kapcsolatos határozat végrehajtásáról, 1951. február 8.

önmagában is legitimációs értékkel bírt, s akiknek csatlakozása így sokkal inkább tűnhetett szabad, morális döntésnek, mint pártfegyelmi engedelmességnek. Az 1954-es OBT-jelentés az értelmiség körében végzett munkáról szokatlan őszinteséggel ismerte el a nehézségeket: bár 1952 óta – az OBT-hez csatlakozott értelmiségi tagok száma, a baráti találkozók és a kulturális évfordulók megünneplése révén – számos részeredmény született, a jelentés szerint „*a legkiválóbb értelmiségiek még nem forrtak össze a mozgalommal*”, részvételük ezért nemegyszer inkább formálisnak, semmint valódinak bizonyult.³¹ A jelentésben megfogalmazott javaslatok – a külföldi folyóiratokhoz való hozzáférés biztosítása, a békedíj mint anyagi és presztízsbeli vonzerő, valamint a francia *Défense de la Paix* magyar nyelvű kiadásának terjesztése – mindhárom esetben olyan eszközök voltak, amelyek az értelmiség számára valóban vonzó javakat kapcsoltak össze a mozgalomban való részvétellel, ahelyett hogy egyszerű politikai lojalitást követeltek volna. Ennek megfelelően a békenyelv értelmiségnek szánt változatában a béke elsősorban nem katonai, hanem kulturális kategóriaként jelent meg. Ez a kultúra és a tudomány szabadságának védelmét jelentette, míg az imperializmus nem egyszerűen a háborút, hanem a szellemi élet militarizálását, a tudomány pusztító célra való felhasználását testesítette meg – ezzel szemben állt a béketábor mint a kultúra és a humanizmus utolsó védőbástyája. Ez a fogalmi átfordítás, amely a skinneri paradiasztolé egyik legkifinomultabb alkalmazása volt, lehetővé tette, hogy az értelmiségi a békemozgalomban – legalábbis a propaganda szándéka szerint – ne pártpolitikai mozgósítást, hanem saját szakmai és morális értékeinek megerősítését ismerje fel. Fontos hangsúlyozni, hogy ennek tényleges sikeréről – vagyis arról, hogy az értelmiségiek valóban így élték-e meg részvételüket – jórészt csak az OBT saját, önigazoló jelentéseiből értesülünk, független egodokumentum ezt nem támasztja alá. Lukács György feljegyzése a PEN (Poets, Essayists, Novellists) Klubról és a békemozgalom kapcsolatáról, valamint Ilja Ehrenburg és Jorge Amado javaslatai a népi demokratikus PEN Klubok nemzetközi koordinációjára mind ugyanezt a stratégiát tükrözik: a mozgalom itt az értelmiségi szolidaritás és a nemzetközi kulturális csere nyelvén szólalt meg, miközben tartalmában továbbra is a párt politikai agendáját szolgálta.³²

A munkások megszólítása ezzel szemben egészen más logikát követett, és talán ez volt az a réteg, amelynél a békenyelv a leginkább a mindennapi élet szövetébe hatolt be. Számukra a béke fogalma közvetlenül, szinte elválaszthatatlanul összekapcsolódott a termelési versennyel és a munkahelyi fegyellemmel, s ez a kapcsolat egyben a békediskurzus legradikálisabb paradiasztolójának is tekinthető: a harc, a fegyelem és a teljesítménykényszer itt a legteljesebb mértékben a béke

31 = Uo. 147. ő. e. Az OBT jelentése és javaslata az értelmiség körében végzett békemozgalmi munkáról, 1954. november 5.

32 = Uo. 145. ő. e. Lukács György feljegyzése Horváth Márton elvtársnak, 1951. december 12.

védelmének nyelvi keretébe íródott át, olyannyira, hogy a kettő gyakorlatilag megkülönböztethetetlené vált egymástól. A „*munkával a békéért*” jelszó ennek megfelelően nem pusztán metafora, hanem konkrét szervezési elv volt: a békeműszak, a békeívre tett termelési felajánlás és a normatúlteljesítés a globális békeharcba való kézzelfogható, mérhető hozzájárulásként jelent meg. Ebben az értelmezési keretben a gyárban eltöltött minden egyes perc politikai tartalmat nyert, ami azt is jelentette, hogy a késő munkás nemcsak a normát szegte meg, hanem – legalábbis a mozgalom logikája szerint – magát a béke ügyét is veszélyeztette. Ezt a mechanizmust szemlélteti jól a Rákosi Mátyás Művek³³ békevédelmi bizottságáról készült 1950-es feljegyzés is, amelyben a csiszolóüzem bizottsága a koreai műszakot közvetlenül a normarendezéssel és a politikai felvilágosító munkával kapcsolta össze, úgy, hogy a termelési teljesítmény és a békeharc egyetlen adminisztratív mozzanatban egyesült.³⁴ A csiszolóüzem munkása, Molnár elvtárs a bizottsági értekezleten ezt így fogalmazta meg: „*mi igen jó katonái lehetünk ennek a harcnak, ha jól visszük a normarendezést*” – a termelési fegyelem és a katonai szolgálat nyelve itt már egyetlen mondaton belül összeolvad.

A nők mozgósítása az MNDSZ csatornáin keresztül zajlott, és a békenyelvnek egy egészen sajátos, a többi rétegtől jól elkülöníthető érzelmi regiszterét alkalmazta: az anyák félelmét és felelősségérzetét. A háború mint a gyermekek életét közvetlenül fenyegető katasztrófa és a béke mint az anyai gondoskodás politikai síkra emelt, kiterjesztett formája – ez volt az a fogalmi keret, amely a mozgalmat a nők számára nem elvont politikai üggyé, hanem személyes, testközeli tetté avatta. Az 1952-es béketalálkozó szervezési útmutatója külön is hangsúlyozta a nők részvételének fontosságát, és a küldöttek kiválasztásánál kifejezetten arra törekedtek, hogy nők – köztük a korszak jellegzetes figurái, a „traktoros lányok” és a parasztasszonyok – szólaljanak fel az összejöveleken.³⁵ Az, hogy ez a stratégia a helyi szinten is tudatosan érvényesült, jól látszik az 1955-ös komáromi felszabadulási ünnepség szervezési anyagából, amelyben az MNDSZ feladatai közé tartozott a szovjet–magyar asszonyi baráti találkozó megszervezése, a szovjet emlékművek és sírok gondozása, valamint a munkás–paraszt asszonyok találkozóinak lebonyolítása.³⁶ A béke és a szovjet–magyar barátság ebben a közegben tehát az asszonyi szolidaritás nyelven szólalt meg – amint azt alább a cementgyári Grosáné megnyilatkozása is szemlélteti majd, ami a paradiasztól egy újabb, sajátos változatának

33 = Az egykori Weiss Manfréd Acél- és Fémművek 1950 és 1956 között viselte az MDP főtitkárának nevét, majd 1956-tól Csepel Vas- és Fémművek néven működött.

34 = MNL OL M-KS 276-89., 145. ő. e. Feljegyzés a Rákosi Mátyás Művek békevédelmi bizottságának munkájáról, 1950. augusztus 7.

35 = Uo. Az MDP KV Agit.Prop. Osztály és az OBT javaslata a megyei béketalálkozó megszervezésére, 1952. március 17.

36 = MNL KEML XXXV.32., 3. cs., 15. ő. e. Az MDP Komárom Megyei Bizottságának tervezete a felszabadulás 10. évfordulójának megünneplésére, d. n.

tekinthető: a politikai szövetség itt nem elvont érdekközösséggként, hanem az emberi közelség, a közös anyaság és a közös gyász megélt tapasztalataként öltött testet.

A vallásos hívők és mindenekelőtt a papság megszólítása bizonyult a béke-diskurzus talán legösszetettebb vállalkozásának, s egyúttal ez volt az a terület, amely a legjobban dokumentálható, legtartósabb belső feszültségeket termelte ki. Az egyházon belül szerveződő *Magyar Papi Békemozgalom* arra törekedett, hogy a béke fogalmát ne politikai, hanem teológiai keretbe helyezze: a bibliai béke fogalmára támaszkodva igyekezett legitimálni – és így a hívők számára elfogadhatóvá tenni – az állami békepropagandát. Ez a stratégia korántsem volt elszigetelt magyar kezdeményezés. Miriam Dobson kutatásai szerint a szovjet állam már a negyvenes évek végétől tudatosan épített egy általa „ökumenikus mozgalomnak” nevezett nemzetközi hálózatra, amelyben vallási, elsősorban protestáns egyházi vezetőket nyert meg a szovjet békeüzenet nemzetközi hitelesítésére, vagyis a Magyar Papi Békemozgalom létrehozása egy jóval szélesebb, blokkszintű mint a helyi adaptációja volt.³⁷ Az Agit.-Prop. Osztály békemozgalomra vonatkozó irataiban fennmaradt békepapi referátum szövege jól mutatja, hogyan működött ez a fordítás a gyakorlatban: az előadók módszeresen bibliai hivatkozásokkal alapozták meg a béke követelményét, s ezáltal szervesen kapcsolták össze a keresztény békeeszményt a stockholmi felhívás és egyáltalán a szovjet indíttatású nemzetközi békemozgalom világi üzenetével.³⁸ Mindez azonban korántsem volt konfliktusmentes folyamat. A püspöki kar egy része – például Pétery József váci és Badalik Sándor Bertalan veszprémi püspök is – megtagadta mind az aláírást, mind az együttműködést, ami tiltakozó akciók sorozatát váltotta ki: a ceglédi vasutasok 900 aláírással ellátott, Pétery elleni tiltakozó levele, valamint a váci békeaktivisták határozati javaslata egyaránt azt mutatja, hogy az egyház ellenállásának (a „klerikális reakciónak”) a kezelése a mozgalom egyik visszatérő, megoldatlan problémája maradt.³⁹ Ezzel szemben a falusi papok döntő többsége aláírt, s ezt a dokumentumok külön is hangsúlyozzák, tudatosan szembeállítva a lojális papságot a „klerikális reakcióval”. A békepapság tehát egyszerre volt a mozgalom egyik legfontosabb legitimációs tőkéje és egy mélyen ellentmondásos, belső feszültségekkel terhelt jelenség. Azok a papok, akik aláírtak, saját egyházi hierar-

37 == Dobson, 2018.

38 == MNL OL M-KS 276-89., 150. ő. e. Horváth Richárd békepapi referátuma, d. n. A szöveg zárógondolatai közül szemléletesen adja vissza a békepapi nyelvezet sajátosságait a következő részlet: „Mi a béke táborában vagyunk. Ott, ahol az Isten is van. Ott, ahol az Evangélium törvényei és a kereszténység szelleme romlatlanul él. És nem ijedünk meg a harctól és a küzdelemtől, az üldöztetéstől, mely ezen az úton nekünk is sokszor kijár. »Boldogok, akik üldözést szenvednek az igazságért, mert övék a mennyek országa.« (Máté 5.10.)”

39 == MNL OL M-KS 276-89., 150. ő. e. Váci dolgozók levele és határozati javaslata, 1950. augusztus 11.

chiájukkal kerültek nyílt konfliktusba, miközben a pártapparátus éppen őket használta közvetítőként a vallásos tömegek felé. A békenyelv vallásos változatában a béke tehát nem politikai parancsként, hanem Isten akarataként és a keresztény szeretet parancsaként jelent meg – ez a fordítás tette lehetővé, hogy a mozgalom a hívők számára ne pártpolitikai, hanem hitbeli kötelességgént mutakozzon meg. Ez volt talán a paradiasztolé legradikálisabb, legmesszebbre vezető változata; az a pillanat, amikor a politikai mozgósítás már nem is a politika, hanem egyenesen a lelkiismeret nyelvén szólalt meg.

Azt, hogy a pártvezetés mennyire tudatosan, taktikai szinten elemezte az egyházi oldal alkalmazkodását, jól mutatja Horváth Márton 1952. június 27-i előadása a Központi Vezetőség ülésén, amely a „klerikális reakcióról” szóló részben kifejti: „...a mi elvtársainkat gyakran megtéveszti az, hogy az egyházi reakció, amely Mindszenty és Grósz példájából megtanulta, hogy a mai erőviszonyok mellett merev ellenállással elsősorban ő jár pórul, taktikát változtatott és kényszerűségből részben »demokratának« álcázza magát.” A pártvezetés tehát nem naivan hitt a papi békemozgalom őszinteségében, hanem kifejezetten taktikai alkalmazkodásként, az egyházi ellenállás egy szofisztikáltabb formájaként értelmezte azt – s ehhez igazította saját stratégiáját is: „...támogatni kell a béke ügyéhez és az államhoz hű papokat, és bizonyos keretek között be is kell vonni őket a békemozgalomba, bár ugyanakkor óvakodni kell a politikai vagy vallási tevékenységükkel kapcsolatos illúzióktól.”⁴⁰ Az előadás konkrét helyi eseteken keresztül is megmutatta, milyen messzire mehetett ez az összefonódás: Kuncsorba községben (Szolnok megye) a helyi békepapot mindjárt be is vonták a termelőszövetkezeti csoportba, Nemesbük községben (Veszprém megye) pedig felkérték, hogy lássa el annak gazdasági vezetését – vagyis a „klerikális reakció” elleni harc és a papi békemozgalom támogatása a gyakorlatban egészen a paraszti-egyházi hatalmi struktúrák átfedéséig futott. Az előadás a klerikális alkalmazkodás már-már groteszk formáit is dokumentálta: Csátalján (Bács-Kiskun megye) a politikai iskola⁴¹ párttag hallgatói azzal indokolták a templomba járást, hogy „ellenőrzik”, mit prédikál a pap, a dányi és a kókai (mindkettő Pest megye) pap pedig „párosversenyre” hívta ki egymást, hogy melyikük tud nagyobb tömeget elvonni a nyári munkától bérmlás címen, Baranya megyében pedig a villányi járás három faluja – Kisbudmér, Újpetre és Pécsdevecser – a helyi papok kezdeményezésére „begyűjtési versenyt” rendezett, amelyet a győztes Pécsdevecser 106, a papnak „gyűjtött” tyúkkal nyert meg.

A békenyelv azonban semmiképpen sem egy passzív, ellenállás nélküli közegebe érkezett meg. A hangulatjelentések és az ellenőrzési összefoglalók – ame-

40 == MNL OL M-KS 276-52., 19. ő. e. Jegyzőkönyv az MDP KV üléséről, 1952. június 27.

41 == Politikai iskola: a pártalapszervezetek mellett működő, a marxizmus–leninizmus alapjait oktató ideológiai képzés.

lyeket eredetileg éppen azért készítettek, hogy visszajelzést adjanak a pártvezetés számára a mozgalom hatékonyságáról – akaratlanul, a maguk adminisztratív céljától függetlenül is megőrizték azokat a pillanatokat, amikor a befogadók a maguk módján értelmezték, félreértették, nyíltan vitatták vagy éppen csendben elutasították a rájuk zúduló békediskurzust. Éppen ezért ezek az iratok tekinthetők a békenyelv működése talán leghitelesebb dokumentumainak, mivel nem azt mutatják meg, amit a propagandagépezet mondani szeretett volna, hanem azt, amit a közemberek a gyakorlatban valóban hallottak, megértettek – vagy félreértettek – és gondoltak. Az így rekonstruálható reakciók nagy általánosságban három típusba sorolhatók: a megerősítésre, amelynek során a befogadó elfogadta, sőt magáévá tette a békenyelv belső logikáját; az értetlenségre vagy félreértésre, amelynek során a fogalmak a közvetítés folyamatában eltorzultak, vagy egészen más tartalommal töltődtek fel, mint amire eredetileg szánták őket; és végül a csendes távolságtartásra vagy a nyílt tagadásra, amelynek során a befogadó – különböző mértékben és különböző indoklásokkal – elutasította a mozgalmat vagy legalábbis annak egyes elemeit.

A megerősítő reakciók a hangulatjelentésekben jellemzően konkrét, néven nevezett személyekhez kötve jelennek meg, és éppen ez a személyesség teszi őket történetileg különösen értékesé, hiszen nem elvont statisztikát, hanem egyéni hangot örökítenek meg. A Vas megyei békeaktíva-értekezlet jegyzőkönyve például szó szerint megörökíti Dancsecz Kálmán „dolgozó paraszt” felszólalását, aki szerint „*a békét nemcsak kívánni, azért harcolni is kell*” – s ebben a mondatban a békeharc paradiasztoléja már teljes mértékben befogadottnak mutatkozik, hiszen a felszólaló saját szavaival, a maga meggyőződéséeként reprodukálja a mozgalom kulcsüzenetét, anélkül hogy annak retorikai eredetére bármi is utalna.⁴² Ugyanennek a jegyzőkönyvnek a lapjain sorjáznak a hasonlóan önálló hangvételi hozzászólások: a kőszegi Novákovics József posztógyári élmunkás a fővárosi bombázások emlékét idézte fel indoklásként, a sajtoskáli Kelen Endréné elveszett fiára hivatkozott, a kisunyomi, tizenhárom gyermekes Konát Dénesné pedig a szocialista nevelést állította a béke védelmének középpontjába – mindegyikük a saját életrajzába illesztve idézi fel a mozgalom nyelvét.⁴³ Különösen figyelemreméltó ugyanebből a jegyzőkönyvből a jánosházi Németh elvtárs vallomása, aki huszonhat évet töltött Kanadában, és hazatérése után saját tapasztalatain keresztül erősítette meg a nyugati imperializmusról alkotott hivatalos képet, arra figyelmeztetve dolgozótársait, ne higgyék el, amit az amerikai rádió a nyugati jólétről sugall – s ezzel személyes életútját illesztette bele a békediskurzus tágabb narratívájába, olyan hitelesítési mozzanatot teremtve, amelyet a propaganda maga aligha tudott

42 == MNL OL 276-89., 151. ő. e. Az MDP Vas megyei Bizottsága jelentése a békealáírás-gyűjtésről és a tapasztalt hangulatról, 1951. április 11.

43 == Uo.

volna előállítani. A kollektív megerősítés egy másik, egészen más léptékű formáját dokumentálja a budapesti Nemzeti Sportcsarnokban (Istvánmezei út 3–5.) tartott békenagygyűlésről készült 1950. decemberi feljegyzés és az általa közvetített üzenet: az 5500 fős közönség a varsói Béke Világkongresszus küldött-beszámolójára reagálva azonnal termelési felajánlásokat tett az üzemekben, vagyis a gyűlés érzelmi hatása szinte közvetlenül, átmenet nélkül csapott át konkrét munkahelyi cselekvésbe.⁴⁴

A félreértések és a fogalmi csúszások dokumentálása bizonyul talán a hanglejtjelentések legértékesebb részének, mert éppen ezek mutatják meg, hol volt valójában instabil, belülről feszített a békenyelv gondosan felépített fogalmi szerkezete. A komáromi megyei anyagból előkerülő egyik legélesebb példa Magos elvtárs esete a Tatabányai Alumíniumkohóból („Alukohóból”): amikor a pacifizmus kérdését tárgyalta, az előadó a béke iránti vágyat az ember „*ösztönös félelmével*” magyarázta, ami a mozgalom szempontjából súlyos ideológiai hibának számított, hiszen a hivatalos nyelvben a pacifizmus nem az ember természetes állapota, hanem kifejezetten ellenséges kategória volt – a szeminárium résztvevői ezért a helyszínen ki is javították.⁴⁵ Ez a látszólag apró epizód valójában pontosan rávilágít a békenyelv egyik legkritikusabb belső ellentmondására, miszerint a mozgalom egyszerre apellált az emberek háborútól való félelmére és undorára, miközben magát a pacifizmust – vagyis a háborútól való félelemből fakadó, spontán békevágyat – burzsoá ideológiaként utasította el. Hasonlóan sokat elárul az a kérdés, amelyet Pintér Erzsébet, a komáromi lengyár dolgozója vetett fel: miért kell nekünk olyan országot segítenünk, amelyik tízezer kilométerre van, és nincs hozzá semmi közünk?⁴⁶ A népnevelők válasza pontosan azt a földrajzi-fogalmi áthidalást végezte el, amelyre a békenyelvnek szüksége volt ahhoz, hogy egy távoli konfliktust közvetlen fenyegetéssé alakítson: elmagyarázták, hogy ami Koreában történik, az valójában egészen közel van, hiszen a határon áll az amerikai agresszorok rohamcsapata és a Tito-fasiszta hadserege, amely csupán gazdái parancsára vár, hogy nálunk is Koreát csináljon. A jelentés szerint a felvilágosító munka ezúttal legalábbis annyiban sikerrel járt, hogy Pintér Erzsébet végül vett koreai bélyeget – abból azonban, hogy nyílt ellenállása megszűnt, nem következik, hogy meg is győzték. Ez a válasz maga is a paradiasztolé egy rétegét jelentette: a földrajzi távolságot politikai közelséggé, a közömbösséget fenyegetettséggé fordította át. Hasonló bizonytalanság fogalmazódott meg a dorogi XIV-es (bányász)aknál tar-

44 = MNL OL 276-89., 145. ő. e. Az MDP KV Agit.Prop. Osztály jelentése a békemozgalom tevékenységéről, 1951. január 12.

45 = MNL KEML XXXV.32., 3. cs., 27. ő. e. Nemzetközi helyzettel kapcsolatos anyag tartalmi feldolgozása, 1952. június 17.

46 = MNL KEML XXXV.32., 3. cs., 12. ő. e. Az MDP Komárom megyei Bizottságának jelentése a békebizottságok és tömegszervezetek agitációs munkájáról a koreai hónapban, 1952. augusztus 1.

tott propagandista-szemináriumon is, ahol arról vitáztak, mikor állt Tito az imperialisták szolgálatában, és ezt mikor ismerte fel a Szovjetunió – egy látszólag történeti kérdés, amely valójában a Tito-banda árulásának pontos időzítését, vagyis a fogalmi határvonal helyét próbálta tapogatózva kijelölni.⁴⁷

A legbeszédeesebb reakciók végső soron azok, amelyek egyáltalán kijelölik a mozgalom határait, vagyis megmutatják, hol ütközött ellenállásba a békenyelv mindent átható igénye. A hangulatjelentések rendszeresen, tételeken rögzítették azokat is, akik nem voltak hajlandók aláírni a békeívet, s ezeknek a visszautasításoknak az indoklásai meglepően változatosak. A Hajdú megyei jelentés „háborús pánikot” és „sorban állásokat” említ, mint a légkört jellemző tüneteket, ami arra utal, hogy a békeív aláírásának erőltetett siettetése a gyakorlatban nem a meggyőzés, hanem éppen a félelem jelét mutatta.⁴⁸ A Győr-Sopron megyei pártbizottság ugyanerre a problémára hívja fel a figyelmet: az aláírás-siettetés veszélyére, arra a fajta versenyszerűsége, amely a valódi meggyőzés helyett a pusztá, mechanikus teljesítés irányába tolta el az egész kampányt. A nyílt tagadás legékeesebb, legkövetkezetesebb formái az egyházi ellenálláshoz köthetők: a már megidézett Pétery József váci püspök nemcsak megtagadta az aláírást, hanem ezt a döntését nyilvánosan is vállalta. A világi ellenállás azonban éppúgy megjelenik a forrásokban: a Budapest XIII. kerületi Fürst Sándor utcai lakóházi gyűlésen a hallgatóság a beszámoló után feltűnően passzív maradt, s a néhány hozzászóló között egy volt kisgazdapárti képviselő, Frei Endre is szót kért, aki a háború alatti légmentes lakógyűlések emlékét idézte fel – egy hozzászólás, amely burkoltan azt sugallta, hogy a mostani békegyűlések retorikája nem is áll olyan távol a korábbi, háborús mozgósítás nyelvétől.⁴⁹

A második világháború tapasztalatából fakadó, mélyen személyes békevág egy egészen sajátos, a fentiekől jól elkülöníthető reakciótípust hozott létre: azokat, akik ugyan valóban aláírták a békeívet, ám ezt nem a mozgalom politikai logikájából, hanem kizárólag saját háborús emlékeikből kiindulva tették. A Veszprém megyei pártbizottság jelentése konkrét, néven nevezhető személyes vallomásokon rögzít Hegymagásról és Nemesszalókról, olyan embereket, akik a fronton szerzett saját tapasztalataik alapján tartották fontosnak a békét, s akiknek véleménye – bármennyire is egybecsengett a mozgalom céljával – nem illeszkedett maradéktalanul a hivatalos békediskurzus fogalmi keretébe.⁵⁰ Ezek a vallomások

47 = MNL KEML XXXV.32., 3. cs., 27. ő. e. Nemzetközi helyzettel kapcsolatos anyag tartalmi feldolgozása, 1952. június 17.

48 = MNL OL M-KS 276-89., 150. ő. e. Hangulatjelentés (Békebizottságok), d. n.

49 = MNL OL M-KS 276-89., 150. ő. e. Jelentés 1951. ápr. 9.-én a XIII/30. körzet Fürst Sándor u. 80. sz. házban megtartott békegyűlésről. 1951. április 10.

50 = Uo. Az MDP Veszprém Megyei Pártbizottságának jelentése a béke kisgyűlésekről, 1951. április 6.

talán a mozgalom egészének legfontosabb tanulságát hordozzák magukban, mivel a béke iránti vágy ezekben az emberekben kétségkívül valódi volt, csak hogy ez a vágy nem feltétlenül, sőt nem is elsősorban azokban a fogalmakban öltött testet, amelyeket a mozgalom kínált számukra – vagyis a propaganda sikere és a meggyőződés valóságára két, egymástól élesen elváló dolog maradt.

= = A békenyelv mindennapi használata Komárom megyében

Komárom megye az 1950-es tanácsrendszeri megyerendezés során jött létre két történeti vármegye, Komárom és Esztergom vármegye egyesítéséből,⁵¹ mégpedig úgy, hogy az új megye székhelyül nem a két korábbi vármegyeszékhely valamelyikét, hanem Tatabányát jelölték ki – egy olyan várost, amely maga is jórészt a 20. század eleji szénbányászat nyomán, közigazgatási előzmények nélkül nötte ki magát ipari centrummá. Ez a döntés nem volt véletlen, és nem is pusztán adminisztratív jellegű. A székhely kijelölése egyúttal szimbolikus állásfoglalás is volt amellett, hogy az új megye identitását elsősorban ne a történeti vármegyei hagyomány, hanem a szocialista iparosítás és a munkásosztály – konkrétan a bányászat – határozza meg. Mindazonáltal a megye a névváltás és a székhelyáthelyezés ellenére sem vált egységes, homogén térséggé. A régi Komárom és Esztergom vármegye öröksége tovább élt egy sajátos belső kettősségben, amely a békemozgalom szempontjából is meghatározónak bizonyult. Egyfelől ott volt a bányászjelleg, amelyet a Tatai-medence, Tatabánya, valamint a tokodi és dorogi szénmedencék üzemai testesítettek meg – az a társadalmi közeg, amelyet a korabeli pártvezetés természetes szövetségeseinek, a mozgósítás legmegbízhatóbb terepének tekintett. Másfelől itt a pártnak számolnia kellett azzal a jelenséggel, amit a korabeli dokumentumok következetesen „klerikális reakció”-ként neveztek meg: az esztergomi érsekséggel, vagyis a magyarországi katolikus egyház szimbolikus és intézményi központjának szerepével. A párt megyei agitációs és propaganda osztályának egyik szervezési anyaga kifejezetten Esztergomot, Mogyorósbányát, Nagysápot, Kesztlőcöt és Csatkát nevesíti mint olyan helyeket, „*ahol a klerikális reakció befolyása nagy*”.⁵² Komárom megye tehát nem egyszerűen egy volt a sok vidéki megye közül, hanem a mozgósítás és az ideológiai harc egyik kiemelt, s egyúttal különösen instruktív terepe; olyan térség, amelyben a békenyelv két, egymással élesen szemben álló társadalmi közegben – a bányászvárosokban és a „klerikális befolyás” alatt álló településeken – egyszerre kellett hogy érvényesüljön.⁵³

51 == A két „csonka vármegye” egyesítésén túl a megye délnyugati határához Veszprém és Fejér megyéktől csatoltak át területeket az 1950-es megyerendezés során.

52 == MNL KEML XXXV.32., 3. cs., 2. ő. e. Az MDP Komárom Megyei Bizottság Agit.Prop. osztályának munkaterve 1950. március 1-től június 30-ig. d. n.

53 == A kommunista párt háború utáni szerveződésének és politikai-ideológiai harcaiinak történetét a megyében lásd: Wencz, 2016.

A megyei békemozgalom szervezését ebben a kettős térben, ennek a feszültségnek a tudatában végezték. Az MDP Komárom Megyei Bizottság Agit.-Prop. osztályának egyik szervezési anyaga világosan kijelölte a békeagitáció négy fő célterületét. Elsőként a bányatelepeket – Tatabánya, Oroszlány, Tokod és Dorog lakótelepeit, amelyeknek lakosságát az irat kifejezetten *„főleg asszonyok és családtagok”*-ként azonosítja, jelezve, hogy a bányászvárosokban a mozgósítás célközönsége nem is elsősorban maga a bányász, hanem a bányászcsalád volt – minden bizonynyal azért, mert a bányászok műszakrendje megnehezítette napközbeni elérésüket, míg az otthon tartózkodó családtagok könnyebben bevonhatók voltak a nappali agitációba. Másodikként a tatai és dorogi járás nemzetiségi községei, harmadikként a komáromi járás bakonyi települései, negyedikként pedig maguk a városok, Esztergom, Tata és Komárom kerültek kijelölésre.⁵⁴ Ez a négyes tagolás önmagában is sokat elárul arról, hogyan látta a megyei pártapparátus a rá bízott terepet. Nem egységes tömegként, hanem élesen elkülönülő, egymástól eltérő agitációs logikát igénylő szegmensekként. A bányatelepek élveztek egyértelmű elsőbbséget – nem véletlen, hogy a megyei jelentések visszatérően Tatabányát, Dorogot és a hozzájuk hasonló bányászvárosokat nevezik meg legfontosabb súlyponti területként, hiszen itt, a munkásosztály fizikai közelségében remélte a párt a legkevesebb ellenállást és a legtöbb, statisztikailag is felmutatható eredményt.

A fennmaradt dokumentumokból azonban mindenekelőtt nem a mozgósítás sikere, hanem éppen a megyei szintű szervezés visszatérő s a maga banalitásában is sokatmondó elégtelensége olvasható ki. Az 1951. április 14-i, Tatabányán kelt három hónapos munkaterv szerint – bár a stockholmi felhívást a megye dolgozóinak túlnyomó többsége, több mint 170 ezer fő aláírta – *„a legfőbb hiányosság, hogy pártbizottságaink és pártszervezeteink még mindig nem tekintik a békemozgalom ügyét egyik központi feladatuknak”*, amit az is bizonyított, hogy sok helyi szervezet kijelölte ugyan a békefelelősöket, de *„nem nyújtottak segítséget a további munkájukhoz”*.⁵⁵ Egy másik jelentés még nyersebben fogalmaz: az elért eredmények – az aláírásgyűjtés adatai, a megalakult békebizottságok száma, sőt még egy külön megyei papi békevédelmi bizottság létrehozása is – *„még nem kielégítőek”, és „még nem fejlődött széles mozgalommá megyénkben a szervezett békemozgalom”*.⁵⁶ Az 1950. december 19-i jelentés a megyében tartott négy békenagygyűlésről – Tatabányán, Dorogon, Esztergomban és Tatán – pedig egészen konkrét, szinte tapintható akadályokat is dokumentál. Dorogon az alapszervezeti titkárok *„nem*

54 == MNL KEML XXXV.32., 3. cs., 2. ő. e. Az MDP Komárom Megyei Bizottság Agit. Prop. Osztályának 3 hónapos munkaterve, 1951. április 14.

55 == Uo.

56 == MNL KEML XXXV.32., 3. cs., 2. ő. e. Az MDP Komárom Megyei Bizottság Agit. Prop. Osztályának munkaterve július 1-től szeptember 30-ig, 1951. július 6.

értették meg teljes egészében” a gyűlés jelentőségét, s bár megígérték, hogy üzemekkel együtt vonulnak fel a gyűlés színhelyére, ez végül nem történt meg, aminek következtében a gyűlésen mindössze kétszázan vettek részt; Tatabányán pedig azért maradt el a remélt tömeg, mert a gyűlés napjára – vasárnapra – épp három műszakos üzemmenet esett, így *„a dolgozók nagyrésze termelő munkát végzett”*, ahelyett hogy a béke ügyét élte volna a gyűlésen.⁵⁷ Ez az epizód különösen éles fényt vet a nemzetközi és az országos szintű határozatok helyi végrehajtásának buktatóira: a végrehajtás nem valamiféle elvi vagy ideológiai ellenállásba, hanem egy teljesen banális szervezési ütközésbe – egy műszakrendbe – futott bele, amely fölött a megyei szervezőknek nem volt hatalmuk.

Ugyanakkor éppen ezek a jegyzőkönyvek, jelentések és hangulatjelentések azok, amelyek – a maguk adminisztratív szárazságában is – a legélesebben megmutatják, hogyan találkozott a felülről érkező szervezés a helyi tudással, s hogyan bukott meg vagy éppen igazolódott ez a találkozás a gyakorlatban. Az 1950. decemberi népgyűléses jelentés egyik epizódja szinte tankönyvi példája ennek a találkozásnak. Az esztergomi békegyűlés előadójául a megyei szervezők nem akárkit, hanem dr. Beresztóczy Miklós protonotárius kanonokot, országgyűlési képviselőt, a békepapság prominens képviselőjét kérték fel – nyilvánvalóan abból a megfontolásból, hogy egy magas rangú katolikus egyházi személy szava nagyobb súllyal bír majd egy olyan városban, amelyet a dokumentumok maguk is *„még mindig eléggé klerikális befolyás alatt álló város”*-ként írnak le.⁵⁸ A jelentés szerint a gyűlés hangulata valóban kiváló volt: a hallgatóság végig fegyelmezetten hallgatta végig a kanonok másfél órás beszámolóját. A jelentés írója ugyanakkor éles kritikával illette a helyi szervezőket, mert *„az esztergomi elvtársak nem értették meg”* annak jelentőségét, hogy ezt a gyűlést egy magas rangú katolikus pap tartja, és *„nem használták fel helyesen a réteg-agitáció módszerét”*, vagyis nem azt a közönséget – a városi kispolgárságot és a vallásos középréteget – mozgósították, akikre Beresztóczy szava valójában hatni tudott volna, hanem a gyűlésen *„meglehetősen sok volt az iskolás és kevés volt a kispolgárok száma”*. Ez a mondat önmagában is a helyi végrehajtás egész problematikáját sűríti magába: a megyei, sőt talán már az országos szintű tervezés pontosan felismerte, melyik szimbolikus eszközzel lehetne a legjobban megszólítani Esztergom sajátos társadalmát, ám ez a felismerés a helyi végrehajtás szintjén elveszett – a helyi szervezők vagy nem osztották, vagy nem tudták a gyakorlatba átültetni ezt a rétegspecifikus tudást, és a végén egy, a megcélzottól teljesen eltérő közönség előtt hangzott el a gondosan megtervezett beszéd.

57 = Uo. 12. ó. e. Jelentés a Komárom megyében lezajlott békenagygyűlésekről, 1950. december 19.

58 = Uo.

Dr. Beresztóczy Miklós, 1950-ben esztergomi érseki helynök, protonotárius kanonok, későbbi országgyűlési képviselő (majd alelnök), a Katolikus Papok Országos Békebizottságának elnöke (az előtérben, kabátban és kalapban) az esztergomi Temesvári Pelbárt Ferences Gimnázium és Kollégium udvarán. Tőle jobbra Hajdú Pál (P. Antal) ferences szerzetes, a gimnázium igazgatója, 1957.

Fortepan 276095 / Hámori Gyula

A megyei anyag legszemélyesebb rétegét azok a jellemzően névvel is azonosított hangok alkotják, amelyek a felajánlások és a jelentések szövegébe szinte mellékesen, a beszámoló rutinja közben íródtak bele – és éppen ezért hitelesebbek bármely szónoki megnyilatkozásnál. A bánhidai Stancz István kertész esete talán a legbeszédesebb ezek közül. Stancz nem írta alá a stockholmi békefelhívást – a Béke Világtanács 1950-es aláírási kampányát –, és amikor a népnevelők az ívvel házaltak nála, felesége nyíltan meg is mondta nekik, hogy „szégyeljék [sic!] magukat”, amiért ahelyett, hogy otthon végeznék a munkájukat, aláírásokért járnak házról házra. Ez a mondat – egy asszony szájából, a hivatalos jelentés lapjára följegyezve – a paraszti munkaerkölcs nevében utasítja el a mozgalmat, nem ideológiai, hanem gyakorlati alapon, amely szerint az agitáció maga számít improduktív időtöltésnek. Am a történet nem ér véget az elutasításnál. Egy évvel később ugyanez a Stancz István arra kérte a párttitkárt, engedjék meg neki, hogy mégis aláírja a békeívet, és „ne haragudjanak a tavalyi esetért” – vagyis maga kért lehetőséget rá, hogy jóvátegye hibáját.⁵⁹ Ez a kettősség – a nyílt, otthoni ellenállástól az önkéntes, utólagos

59 = MNL KEML XXXV.32., 3. cs., 12. ő. e. A megyei békemozgalom OBT-kiértékelése, 1951. április 5.

behódolásig – pontosan azt a folyamatot sűríti egyetlen családi epizódba, amelyet a mozgalom egésze is végigjárt: az ellenállás nem tűnt el, hanem idővel, láthatóan valamiféle társadalmi nyomás hatására, legalábbis a felszínen önmagát számolta fel.

Más hangok a mozgalom nyelvét nem elutasították, hanem – láthatóan őszintén – a sajátjukként beszélték. A tatabányai Cementgyár zsákgyári kisgyűlésén egy Lődiné nevű munkásnő hozzászólásában azt fejtette ki, hogy minden anyának kötelessége kivenni részét a békéért vívott harcból, *„mert nemcsak magunkat, hanem férjeinket, gyermekeinket is védjük egy újabb háború veszélyétől”*⁶⁰ – szó szerint az a fogalmi átfordítás szólal meg itt, amelyet a rétegpropaganda az anyák számára szánt, azaz a béke mint az anyai félelem és felelősség politikai kiterjesztése a saját szavaival jelenik meg. A parasztság körében ugyanakkor a hangulatjelentések a mozgalom nyelvének egy egészen más, kevésbé emelkedett arcát is megmutatják. A „béke begyűjtési hét” elnevezésű terménybeszolgáltatási kampány kapcsán az egyik jelentés arról számol be, hogy egy szegény dolgozó paraszt kukoricásszekérrel érkezett a begyűjtési helyre, de a szövetkezet felvásárlója nem vette át tőle a termést, mivel nem volt pénze ahhoz, hogy a szállítási szerződésért kapott vásárlási utalványon vásárolni tudjon⁶¹ – vagyis a „béke” retorikájával felruházott adminisztratív kényszer itt egyenesen szembekerült azzal a ténnyel, hogy a paraszt anyagilag képtelen volt eleget tenni a rendszer saját logikájának. Ugyanez a jelentés egy visszaélést is dokumentál: Bakonysárkányban a tanácselnök tizenhárom dolgozó paraszt helyett saját kezűleg írta alá a Rákosinak küldött felajánló levelet, amit a jelentés *„bürokratikus, néptől elszakadt versenyvállalás”*-ként ítél el⁶² – ez az eset megmutatja, hogy a helyi végrehajtók néha nem a mozgalom ellen, hanem annak nevében, annak formai teljesítése érdekében hamisítottak.

A helyi aláírásgyűjtés és termelési felajánlás statisztikái ugyanezt a mozgalmat immár számokban is dokumentálják. A stockholmi felhívást a megye dolgozóinak túlnyomó többsége, több mint 170 ezer fő írta alá – s ez a szám önmagában jelzi, hogy a tömeges részvétel, legalábbis a papíron rögzített formájában, a megyében is elérhető volt.⁶³ A felajánlások szintjén a legrészletesebb kép a bányákból és a nagyüzemekből rajzolódik ki: a tatabányai 1x-es aknán Potrics László és Bakos Ignác 165%-os teljesítményt vállalt, Fodor András pártonkívüli békebizottsági tag 195%-ra teljesítette vállalását, míg az Esztergomi Szerszámgépgyár „Béke-brigádja” állandóan 145%-os teljesítménnyel dolgozott.⁶⁴ A gyűlések helyi hálózatának kiter-

60 == Uo.

61 == MNL KEML XXXV.32., 3. cs., 12. ő. e. A békebegyűjtési hét munkájának eddigi tapasztalatai, 1951. október 29.

62 == Uo.

63 == MNL KEML XXXV.32., 3. cs., 2. ő. e. Az MDP Komárom Megyei Bizottság Agit. Prop. Osztályának 3 hónapos munkaterve, 1951. április 14.

64 == MNL KEML XXXV.32., 3. cs., 12. ő. e. A megyei békemozgalom OBT-kiértékelése, 1951. április 5

jedtségét jól mutatja, hogy Esztergomban a városi békebizottság 76 különböző helyszínen szervezett békegyűlést, Tatán 150, Dorogon pedig 30 helyszínen.⁶⁵ Ezek a számok – 170 ezer aláíró, 76 esztergomi gyűlés, 195%-ot meghaladó felajánlások – pontosan azt az infrastrukturális mélységet igazolják vissza, amelyet a fejezet elején az országos szintű tervezés kapcsán már bemutatunk. A békenyelv a megyében tehát nem maradt szónoklat szintjén, hanem elérte az üzemi és falusi mindennapokat – arról azonban, hogy ez a jelenlét valódi meggyőződést vagy csupán kikényszerített s így akár kontraproduktív engedelmességet eredményezett, a számok önmagukban nem tanúskodnak.

= = = Összegzés

E tanulmány kiindulópontja az a felismerés volt, hogy a szocialista békemozgalom nem egyszerűen egy történeti jelenség, hanem egy önálló, sajátos szabályok szerint működő nyelv volt, amelynek feltárásához nem elegendő a mozgalom eseménytörténetét rekonstruálni: magát a nyelvet, annak belső szerkezetét és – nem kevésbé fontos módon – annak határeseteit, töréspontjait és kudarcait kellett vizsgálat tárgyává tenni. Ehhez a vállalkozáshoz két, egymást kiegészítő elemzési keretet állítottunk fel. Michael Freeden konceptualista ideológiaelméletét, amely az ideológiák belső szerkezetét, a magfogalom és a körülötte szerveződő szatellit-fogalmak viszonyát írja le, valamint Quentin Skinner kontextualista politikai esztörténetét, amely a fogalmak retorikai újraírásának, a paradiasztolénak a mechanizmusát ragadja meg. E két keret együttes alkalmazása tette lehetővé, hogy a békenyelvet ne statikus jelentérendszerként, hanem folyamatosan alakított, alakuló és folyamatosan törekény konstrukcióként mutassuk be.

E nyelv központi kategóriája természetesen maga a béke fogalma volt, amelynek tartalma azonban korántsem volt egységes vagy változatlan: a hozzá kapcsolódó jelentéstartalmak rétegenként, közönségenként újrafogalmazódtak, s ez a differenciáltság sehol nem mutatkozott meg olyan élesen, mint a *rétegpropaganda szervezésének intencióiban*. Az értelmiségnek szánt békefogalom a kultúra és a tudomány szabadságát jelentette, a munkásoknak szánt békefogalom a termelési fegyelemmel forrt egybe, a nőknek szánt béke az anyai félelem politikai kiterjesztése volt, a papságnak és a hívőknek szánt béke pedig a keresztény szeretet parancsaként jelent meg – négy, egymástól tartalmában alaposan eltérő fogalom, amely mégis ugyanazt a szót, ugyanazt a fogalmi magot használta. Ez a rétegenkénti szétágazás nem a nyelv gyengeségét, hanem éppen ellenkezőleg, rugalmasságát és mozgósító erejét bizonyította – mindaddig, amíg a különböző rétegváltozatok nem ütköztek egymással, vagy nem futottak bele a végrehajtás gyakorlati nehézségeibe.

A vizsgálat egyaránt kiterjedt a nemzetközi és az országos használatra szánt nyelvre, s ez a kettős fókusz lehetővé tette, hogy megmutassuk: a békenyelv nem

65 = = Uo.

egyszerűen importálódott Moszkvából Budapestre, hanem minden egyes állomáson újraszerveződött. A nemzetközi szinten kidolgozott fogalmi alapszerkezet – a dekontesztált „béke”, a háborús agresszorra való rámutatás, az univerzalista megszólítás – a magyarországi országos propagandában konkrét, intézményesített formát öltött: az Országos Béketanács látszólagos autonómiája, a rétegspecifikus kiadványpolitika, a termelési felajánlások rendszere mind azt mutatta, hogy a nemzetközi nyelv magyar recepciója nem passzív fordítás, hanem aktív, saját logikával rendelkező újraalkotás volt.

Az országos és a helyi szint vizsgálatából ugyanakkor az is kiderült, hogyan működött, torzult vagy éppen bukott meg ez az ideológiai nyelv a jelentésbeli bizonytalanság vagy a konkrét retorikai szituáció nyomása alatt. A dorogi munkás kérdése – miért nem támogatja a Szovjetunió fegyveresen Koreát – nem tudatlanságból, hanem éppen a nyelv belső logikájának túl szoros követéséből fakadt: a kérdező pontosan azt tette, amire a propaganda buzdította, mégis olyan következtetésre jutott, amelyet a rendszer nem engedhetett meg magának nyilvánosan levonni. A bánhidai Stancz István esete pedig azt mutatta meg, hogy a nyílt elutasítás és a formális behódolás nem feltétlenül zárja ki egymást, hanem egyazon egyén életében, viszonylag rövid idő alatt is felválthatják egymást – ami arra figyelmeztet, hogy a hangulatjelentésekben rögzített „vélemények” mögött nem szilárd meggyőződéseket, hanem folyamatosan alakuló, helyzetfüggő viszonyulásokat kell keresnünk.

Végül, s talán ez a tanulmány legfontosabb tanulsága, azt láthattuk, hogy egy világméretű és országos léptékű, több éven át fenntartott kampány mennyire törekény marad a mindennapi tapasztalattal szemben – legyen szó akár a vásárnap műszakrendről, amely miatt elmaradt a várt tömeg Tatabányán, vagy akár a kukoricájáért hiába érkező szegény parasztról, akinek anyagi kényszerűsége egyetlen pillanat alatt szembekerült a „béke” retorikájával. Ugyanakkor ez a törekénység nem jelentette a nyelv hatástalanságát. Éppen ellenkezőleg: ugyanez a nyelv képes volt szinte a végletekig kiélezni azt a tömeghisztériát, amelyet önmaga keltett – legyen szó a koreai háború biológiai fegyver-vádjairól, amelyek nemzetközi szinten mozgósítottak egy egész intézményrendszert egy olyan állítás alátámasztására, amelynek igazságtartalma minden bizonnyal még a kampány szervezői előtt sem volt egyértelmű. A békenyelv tehát egyszerre bizonyult végletekig manipulálhatónak és végletekig törekénynek – s éppen ez a kettősség az, ami miatt 1956 őszén, amikor a fogalom feletti kontroll napok alatt kicsúszott a párt kezéből, nemcsak egy politikai mozgalom, hanem egy egész nyelvi konstrukció omlott össze. Mégpedig nem csupán Magyarországon: ahogy Günter Wernicke rámutat, 1956 magyarországi eseményei a Béke Világtanácsban belül is tartós, rendszerszintű feszültségeket okoztak⁶⁶ – jelezve, hogy a nyelv törekénysége nem a magyar recepció

66 = Wernicke, 2001.

sajátossága volt, hanem magának a nemzetközi konstrukciónak a strukturális tulajdonsága. Mindez a Rákosi-kori kommunista agitáció tágabb rendszerében sem volt elszigetelt jelenség: a békenyelv ugyanazokat a mozgósítási technikákat és rétegspecifikus meggyőzési stratégiákat alkalmazta, mint a korszak más nagy kampányai, sajátosságát elsősorban az adta, hogy univerzalista, látszólag osztály- és pártsemleges nyelvezetbe csomagolta ugyanazt a politikai tartalmat.

=== Levéltári források ===

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

M-KS 276-52. Az MDP KV iratai, 1948–1956

M-KS 276-53. Az MDP PB iratai, 1948–1956

M-KS 276-54. Az MDP KV Titkárságának iratai, 1948–1956

M-KS 276-55. Az MDP KV Szervező Bizottságának iratai, 1948–1953

M-KS 276-89. Az MDP KV Agitációs és Propaganda Osztályának iratai,
1950–1956

Magyar Nemzeti Levéltár Komárom-Esztergom Megyei Levéltára (MNL KEML)

xxxv.32. Az MDP Komárom Megyei Pártbizottságának iratai, 1948–1956

=== Hivatkozott irodalom ===

Di Biagio, 1996

Di Biagio, Anna: The Marshall Plan and the Founding of the Cominform, June–September 1947. In *The Soviet Union and Europe in the Cold War, 1943–53*. Eds. Francesca Gori – Silvio Pons. Palgrave Macmillan, London.

Dobrenko, 2016

Dobrenko, Vladimir: *Conspiracy of Peace: The Cold War, the International Peace Movement, and the Soviet Peace Campaign, 1946–1956*. (PhD-disszertáció)
London School of Economics and Political Science, London.

Dobrenko, 2024

Dobrenko, Vladimir: The Soviet ‘Struggle for Peace,’ the United Nations, and the Korean War. *Journal of Cold War Studies*, 1. sz. 29–49.

Dobson, 2018

Dobson, Miriam: Protestants, Peace and the Apocalypse: The USSR’s Religious Cold War, 1947–62. *Journal of Contemporary History*, 2. sz. 361–390.

Fónagy–Soltész, 1954

Fónagy Iván – Soltész Katalin: *A mozgalmi nyelvről*. Művelt Nép Könyvkiadó, Budapest.

Freeden, 1996

Freeden, Michael: *Ideologies and Political Theory: A Conceptual Approach*. Clarendon Press, Oxford.

Freeden, 2003

Freeden *Ideology: A Very Short Introduction*. Oxford University Press, Oxford.

Galtung, 1969

Galtung, John: Violence, Peace, and Peace Research. *Journal of Peace Research*, 3. sz. 167–191.

Huhák, 2022

Huhák Heléna: *Agitátorok. Kommunista mozgósítás a pártállam kiépítésének mindennapjaiban (1948–1953)*. Jaffa Kiadó, Budapest.

Pap, 2020

Pap Milán: Diskurzus és ideológia. In *Dialógus, vita, diskurzus. Tanulmányok Szabó Márton diszkurzív politikatudományáról*. Szerkesztette: Horváth Szilvia – Gyulai Attila. L'Harmattan, Budapest. 117–129.

Richmond, 2020

Richmond, Oliver P.: *Peace in International Relations*. 2. ed. Routledge, Milton Park – New York.

Rose, 1985

Rose, Clive: The World Peace Council. In uő: *Campaigns Against Western Defence: NATO's Adversaries and Critics*. The MacMillan Press, Houndmills.

Skinner, 1996

Skinner, Quentin: *Reason and Rhetoric in the Philosophy of Hobbes*. Cambridge University Press, Cambridge.

Skinner, 1999

Skinner, Quentin: Rhetoric and Conceptual Change. *Finnish Yearbook of Political Thought*, 3 sz. 60–73.

Skinner, 2002

Skinner, Quentin: Classical Rhetoric and the Transformation, Manipulation, and Subversion of Political Concepts. In uő: *Visions of Politics. I. Regarding Method*. Cambridge University Press, Cambridge. 60–73.

Tabajdi, 2013

Tabajdi Gábor: *Kiegészítés Kádárral. „Szövetségi politika”, 1956–1963*. Jaffa Kiadó, Budapest.

Wencz, 2016

Wencz Balázs: *A Magyar Kommunista Párt Komárom-Esztergom vármegyei politikája 1945–1948 között*. Magyar Nemzeti Levéltár Komárom-Esztergom Megyei Levéltára, Budapest–Esztergom.

Wernicke, 1998

Wernicke, Günter: The Communist-Led World Peace Council and the Western Peace Movements: The Fetters of Bipolarity and Some Attempts to Break Them in the Fifties and Early Sixties. *Peace & Change*, 3. sz. 265–311.

Wernicke, 2001

Wernicke, Günter: The Unity of Peace and Socialism? The World Peace Council on a Cold War Tightrope between the Peace Struggle and Intrasystemic Communist Conflicts. *Peace & Change*, 3. sz. 332–351.

Young, 2013

Young, Nigel: Concepts of Peace: From 1913 to the Present. *Ethics & International Affairs*, 2. sz. 157–173.

=== Internetes hivatkozások ===

CIA: The World Peace Council: A Soviet-Sponsored International Communist Front. <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP78-02646R000600220001-7.pdf> (utolsó letöltés: 2026. augusztus 26.).

CIA: World Peace Council Berlin Resolutions. <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP80-00809A000500730205-0.pdf> (utolsó letöltés: 2026. augusztus 26.).

Office of the Historian (U. S. Department of State): Foreign Relations of the United States, 1951, Europe: Political and Economic Developments, Volume IV, Part 2, No. 325: The Secretary of State to Diplomatic and Consular Offices, 1951. április 21. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1951vo4p2/d160> (utolsó letöltés: 2026. augusztus 26.).

==== Sajtó =====

Béke és Szabadság, 1950

Szabad Nép, 1950

Kulcsszavak

=====

*hidegháború, kommunista mozgalom, népfront, ötvenes évek,
Rákosi-rendszer, Szovjetunió*

A korban széles körben ismert francia kommunista békeaktivista, az 1946 és 1954 között zajló francia-vietnámi háború elleni tiltakozása miatt 10 hónap börtönbüntetésre ítélt Raymonde Dien (1929–2022) szobrához készülő agyagminta Palotai Gyula szobrászművész műtermében, Budapest, Várkert Bazár, 1951.

Fortepan 228466 / Zimre Zsuzsa

/ *By the Word of Peace* /

**The language of the socialist peace movement
in early 1950s Hungary**

The Cold War-era socialist peace movement was a Soviet-organized and Soviet-directed political project that nevertheless proclaimed its own independence and a sincere longing for peace. In Hungary, it operated within an institutional framework built under the leadership of the Hungarian Working People's Party (MDP), sustaining a continuous series of campaigns that mobilized millions of people. The movement had its own distinctive language, shaped, on the one hand, by the need to project an image of independence and genuine commitment to peace, and, on the other hand, by the rhetorical situations characteristic of ideological discourse, the primary function of which is to serve political action rather than describe reality. Drawing on Michael Freeden's conceptual history and Quentin Skinner's rhetorical-contextualist approach, the study examines the characteristic strategies of decontestation and paradiastole, through which the key terms of the peace movement acquired a meaning that was stable and flexible across different audiences. The analysis operates on three levels – international discourse, the Hungarian national propaganda apparatus, and local reception in Komárom County – focusing on the years from 1949 to 1956, from the movement's institutional consolidation to its eventual collapse during the 1956 revolution.

Budapest XIII. kerület, Béke tér, ballonkabátos gyermek, háttérben a munkásőrök és honvédek által körülvelt második világháborús szovjet katonai emlékmű, 1961.

Fortepan 277422 / Obetkó Miklós

===== Unger Gabriella =====

/// Tartós béke/harc

Szemelvények az 1940–50-es évek magyar béke- propagandájából

„*Lesz-e háború a közeljövőben?*” – hangzott a kérdés a korabeli viccben. „*Háború nem lesz, de olyan ádáz békeharc lesz, hogy kő kövön nem marad.*”¹ A párbeszéd nemcsak a békeharc fogalmának ellentmondásosságát mutatja jól, hanem a társadalom egészséges – a nyelvhasználat szintjén is működő – védekezőképességét is: az 1950-es évek elején ugyanis olyan mennyiségben ömlött a „béke” a lakosságra, hogy lehetetlen volt elkerülni, s a politikai vezetésnek nyilvánvalóan ez is volt a célja, hiszen a propaganda akkor igazán sikeres, ha minden elérhető formában jelen van.²

Az alábbiakban a *békeharc*, vagyis a szovjet típusú rendszer „béke-univerzuma” talán legjellegzetesebb propagandakifejezésének használatát igyekszem alapvetően nyelvi szempontokat figyelembe véve vizsgálni néhány rövid, ám jól jellemezhető szöveg bemutatásával kiegészítve. A kifejezést azért is érdemes vizsgálódás tárgyává tenni, mert a pártállami propaganda sűrítve jelenik meg benne: míg a béke szónak van eredeti jelentése, és használták szokásos értelemben is, a békeharc – bár korábban egyszerűen felbukkant a sajtónyelvben – jellegzetes példája annak a nyelvi eszköztárnak, amit az 1940-es évek végétől építettek a politikai színtéren. A legtöbbször – nem meglepő módon – a diktatúra csúcspontjának éveiben szerepelt a politikai nyelvhasználatban.³ A Magyar Kommunista Párt (MKP) azonban már 1945 után tudatosan törekedett a béke fogalmának kisajátítására, s a párt békeagitációja a hatalomátvétellel állami szintre emelkedett. Írásomban ennek az átalakulásnak a bemutatására törekszem a teljesség igénye nélkül, pusztán nyelvi adalékokkal szolgálva a békeharc fogalmán keresztül.

1 == Szilágyi, 1996: 68.

2 == Lásd Ellul, 1973: 19–25.

3 == Az Arcanum adatbázisában csak a *Szabad Nép* cikkeinek tartalmát vizsgálva, 1949-ben 576, 1950-ben 11 838, 1951-ben pedig 12 895 alkalommal fordult elő a szövegekben a „békeharc” kifejezés, majd onnantól kezdve rohamosan csökkent az előfordulása: 1952-ben 8941-szer, 1953-ban már csak 5694-szer említették.

= = Politikai nyelv a béke körül

A propaganda legalapvetőbb eszköze a nyelv. A 20. században a tömegtájékoztatás létrejöttével társadalmi berendezkedéstől függetlenül sokkal erősebben jelenhetett meg a politikai nyelvhasználat a nyilvános térben, s akár a náci Németország, akár a Szovjetunió nyelvpolitikáját vizsgáljuk, azok a nyelvhasználat befolyásolásában, az ideológiájuk által vezérelt és központilag irányított módosításában is élen jártak.⁴ Ez jóval többet jelentett annál, hogy korlátozták a sajtószabadságot és általában a megszólalás lehetőségeit: a propagandának rendelték alá a nyelvhasználatot, s a tartalom irányítása mellett magát a nyelvet hatalmi manipulációkra használták fel, amelynek célja a gondolkodás szabályozása, szűkítése volt.⁵

A *nyelvem határai világom határai* jegyében az MKP is a kezdettől komoly figyelmet fordított a nyelv felügyeletére, és rögtön meg is kezdte az államosítását, elsősorban a tömegtájékoztatás korabeli legfontosabb eszköze, az írott sajtó ellenőrzésével. A nyelv birtokbavételében fontos szerepet játszottak a káderképző iskolák – az elsők már 1945 márciusában működtek⁶ – és a népnevelők is, hiszen képzésük után továbbadták azt a beszédmodot, amit elsajátítottak.⁷ A kommunisták már 1948 előtt megfigyelhetően úgy viselkedtek és beszéltek, mintha teljes egészében birtokolták volna a hatalmat,⁸ s ezzel a magabiztossággal maguk határozták meg a közbeszédet. A fordulat évétől kezdődően viszont már teljes vértességgel és direkt vezérléssel irányították, ellenőrizték és korlátozták a kommunikációt, ami azt is jelentette, hogy kizárólag az általuk képviselt valóságkép és valóságértelmezés tükröződött bármilyen *állami szövegben* (s idővel minden az lett), így csak az általuk preferált témák jelentek meg a nyilvános térben – ugyanakkor a társadalom nagy része nem volt képes érdekeit artikulálni, mert nem rendelkezett a hatalom által elismert valóságleíró fogalomkészlettel.⁹ A politikai nyelv leíró vagy tájékoztató helyett előíró, értékelő funkcióval rendelkezett; a közvetített nyelvi mintákkal, a berögződött elemekkel, előzetes értékelésekkel meghatározott szemlélet kialakításához járult hozzá, amely az adott intézményrendszer (nem feltétlenül tudatos) elfogadásához, működési rendjének fenntartásához járult hozzá.¹⁰

4 == A legalapvetőbb munkák ezzel kapcsolatban nem nyelvészeti szakkönyvek. Viktor Klemperer kortárs nyelvészként vizsgálta a náci Németország nyelvét, s írta meg nagyszabású művét. Lásd Klemperer, 2021. Ennek nyomán igyekezett a köztudatba bevezetni Tóth Szergej a „szovjet birodalmi nyelv” fogalmát. Lásd pl. Tóth, 1991. Hasonlóan fontos és közismert a témában Orwell 1984 című regénye, amelynek fogalomkészlete ma is használatos. Lásd Orwell, 1989.

5 == Balogh, 2003: 199.

6 == MNL OL M-KS 274-22., 20. ő. e. Javaslatok a pártoktatás szervezésére (1945–1948), d. n.

7 == A népnevelőkről lásd Huhák, 2022; Gyekiczky, 1989; Papp, 2024: 166–170, 195–198.

8 == György, 2016: 13.

9 == Gyekiczky, 1989: 9–11.

10 == Uo. 12–13.

Ez az akkor még csak egy nagyon szűk csoport által ismert, részben (vulgár) marxista alapokon nyugvó, már meglévő szovjet hagyományokat követő vagy a nemzetközi munkásmozgalomban gyökerező, illetve a magyar kispolgári és munkásnyelv elemeit felhasználó politikai nyelvhasználat¹¹ közvetlenül a második világháborút követően is már magában hordozta azokat a formákat, eszközöket, stílust, amely aztán a teljes körű kommunista hatalomátvétellel állami szintre emelkedett.¹² A tudatosan kialakított és terjesztett nyelvezetben már a szavak szintjén is megjelent a manipuláció – szándékoltnan értéktelített szavakkal, azok közvetlen minősítésével. Például: haladó vagy demokratikus erők – szemben a visszahúzó, antidemokratikus, ellenséges erőkkel.¹³ Nagyon sokszor használtak túlzó, gyakran felsőfokú jelzőkkel tarkított kifejezéseket,¹⁴ ami pátoszos hangvétellel, érzelmi fűtöttséggel társult. A nyelvi manipuláció további fontos eleme volt a normatív kijelentések használata, a kész tényként kezelt vélemények, a politikai hatalommal való egyetértés jelzéseként (például: „A történészek támogatják a párt politikáját.”). Ebből egyenesen következett a nyelvhasználat rituális jellege, mely nem törekedett új információk megjelenítésére és átadására,¹⁵ csupán szertartásos gyakorlat, a valódi párbeszéd látszata volt. Mindezt szélsőségesen militarista nyelven tették, rendszerint támadó éllel, s olyan szavakat használva, amelyek a háborúhoz, harchoz köthetők, mint például a „kampány”, „front”, „csata”, „küzdelem” stb. S ez – szintén marxista, illetve bolsevik hagyományokat követve – nagyon sokszor felszólító módban, sürgetést tartalmazva jelent meg, így azonnali cselekvésre buzdított.¹⁶ Ugyanakkor a manipulatív és érzelmileg túlfűtött tartalom a tenni vágyást nélkülöző bürokratikus nyelv formai elemeivel párosult (hiszen vagy pártbürokraták, vagy a párthoz erősen kötődő, hasonló fogalmi keretben gondolkodó újságírók írták), ami leginkább a dolgok általános érvényű igazságát célzó személytelen megfogalmazási módokban nyilvánult meg.

= = A béke: háború

A béke szó totális kisajátítása tehát akkor történt meg, amikor a teljes nyelvbirtoklás, a „nyelv elrablása”¹⁷ már megtörtént, minden alternatív valóságértelmezést kiszorítva a kommunikációs térből. A hidegháború beköszöntével, a világ kétpólusúvá válásával, s még inkább a koreai háború kitörésével, szovjet irányítással vált a békenarratíva uralkodó szervező elemmé a szatellitállamokban. Orwell szavainál

11 = = Tolcsvay, 2022.

12 = = György, 2016: 11–13.

13 = = Banczerowski, 2006: 94.

14 = = A legjobb példák erre Sztálin jelzői: amikor már nem tudták hova fokozni a dicsőítést, megalkották a „sztalnoj Sztálin” (kb. 'acélos Acél') kifejezést, de Sztálin generáliszimusz címe is ide sorolható. Tóth, 1991: 16.

15 = = Banczerowski, 2006: 94–95.

16 = = Jobst, 2010: 27–32.

17 = = Balogh, 2003.

ma sem lehet pontosabban leírni az 1950-es évek politikai nyelvhasználatát. Minden az ellenkezőjét is jelenthette, mint ami a valóságban volt: a béke háborút, a békeharc háborúra készülést és fegyverkezést. A legszemléletesebb példa erre talán az „önkéntes békekölcsön” kifejezés, amelynek minden tagja hamis: nem volt sem önkéntes, sem kölcsön, és nem is a békéért adták. Az ellenkező előjelű értelem tehát a valóság teljes elfedését szolgálta – s már az is ezt mutatja, hogy ebben a szélsőségesen militarizált közéleti nyelvben egyáltalán a béke fogalma kapott kiemelt szerepet.

Az önmagában is pozitív kicsengésű béke szó elfoglalásával és a kommunista ideológia dichotóm világképének megfelelően a világ felosztása leegyszerűsödött jóra és rosszra. A „mi” és „ők” felosztásában a Szovjetunió és az immáron „béketábornak” nevezett keleti tömb jelentette a jót, a vele szemben álló nyugati hatalmak a rosszat.¹⁸ Semleges nézőpont nem létezett többé, mindenképpen állást kellett foglalni, mindenki besoroltatott egyik vagy másik táborba. A nyelvi manipulációs eszközök széles skálája épült erre: a szóhasználatban eleve csak védekezés, a „béke megvédése” szerepelt a támadó, háborúpárti hatalmakkal szemben, s mindkét oldalt állandó pozitív, illetve negatív értéket kifejező jelzős szerkezetek, címkék kísérték. Az ellenség kijelölése és a védekezés velük szemben természetesen a saját tábor erősítését szolgálta. A békenarratíva, a védekezés a ránk támadókkal szemben a politikai vezetéssel való közösségvállalást, döntéseinek legitimációját és a hazai ellenfelekkel való leszámolást is szolgálta. Utóbbiakat a béke ellenségeiként, az imperialista háborús célok kiszolgálóiként azonosították és bélyegezték meg, kriminalizációjuk során pedig egyenes út vezetett akár életük elvételéig is. A szövegekben megjelenő, egyszerre a külső-belső támadással szemben védekező pozíciót felmutató, ugyanakkor harcos cselekvésre buzdító megfogalmazások ellentmondásosságában a rendszer alapvető belső ellentétei mutatkoznak meg: az állandó mozgósítási igény (vagyis a társadalmi aktivitás látszatának fenntartása) s mindennek állami szervezeti keretek között való megtartási szándéka feszült egymásnak.

A hatékonyság növelése érdekében a békenarratívát rendszerint összekötötték a sztálinista vezetőkulturusszal. Sztálint tudatosan a béke nyugodt, de erőt sugárzó védelmezőjeként mutatták be a szovjet és a hazai propagandában, a fasizmus legyőzésével ő lett a „béke atyja”, „a béke őre” és „zászlóvivője”, majd a „népek atyja”, a „béketábor atyja” stb. Ehhez Rákosi mint Sztálin tanítványa csatlakozhatott. Az említett szófordulatokat a hidegháború kezdetétől sokkal tudatosabban és kiterjedtebben alkalmazták, hiszen a perszonalizációval a kötődést, az üzenetet erősítették. Sztálin és a helyi pártvezérek a rendszer lényegét testesítették meg.¹⁹

A „béke” politikai használatának tehát a mozgósítás volt az alapvető funkciója, mégpedig nem pusztán csak egyes rétegek, hanem a magyar társadalom egészének aktivizálása. Ezzel megtalálták a kulcsot, a mindenki által érthető jelszót, hiszen maga a gondolat, a béke fogalma mindenkit érint, s megkérdőjelezhetetlen. Ennek

¹⁸ = = Vö. Koselleck, 1998.

¹⁹ = = Apor, 2022.

révén igyekeztek olyanokat is bevonítani a politikai térbe, akiket egyéb úton nem vagy csak nagyon nehezen lehetett, továbbra is kiemelt figyelmet fordítva a kommunista párt által meggyőzni kívánt fő célcsoportokra: a parasztságra, a nőkre és a fiatalokra.²⁰ A fogalmat a „mindenki megszólítása” jegyében egyfajta „ernyőként” használták: a termelésben, az oktatásban, a nők gyermekeket, családot védelmező szerepkörében, a kultúrában és mindenütt, ahol éppen szükségesnek látták.

Fontos feladata volt a mindent leuraló békenarratívának az „érzéstelenítés” is: miután ez volt az egyedüli lehetséges kommunikációs keret, addig sem lehetett másról beszélni. Leginkább arról, hogy a koreai háború következményeként erőteljes fegyverkezés indult, amely az ötéves terv keretszámainak soron kívüli emelését, a nehézipar további erőltetett fejlesztését jelentette. Ennek egyenes következménye pedig a teljes lakosság életszínvonalának csökkenése mellett olyan termelési kényszer volt, amelyben – legalábbis a propaganda kiötlői szerint – már kevés lehetett a munkát csak mint a szocializmus felépítésért való nemes küzdelmet prezentálni, kellett valami olyan plusz, ami – legalábbis a szándékok szerint – fokozott erőfeszítésre sarkall: ez volt a béke és a békeharc.

= = „Ma háború van, holnap béke”²¹

A béke szóhoz az éppen szükséges pragmatikus céloknak megfelelően ragasztottak hozzá további szavakat, hogy azok, mintegy „cukorkaként” szolgálva, pozitív értelemmel telítsék meg a létrejövő kifejezést, s így a „békével” eltakarva ne legyen könnyen észrevehető a mögöttes cél: hogy a valódi tartalom komoly erőfeszítéseket, terheket jelent a társadalom számára. Szavak sokasága született így, pl. békekölcsön, békepap, béketábor, békebizottság, békegyűlés, békeműszak, békeórság stb., valamint olyan, a békeharccal rokon értelmű kifejezések, mint például a békefront, békeoffenzíva.²² Az ideológiai alapképlet szerint a majdan megvalósuló győzedelmes kommunizmusban örök és teljes lesz a béke, addig viszont nemcsak a szocializmus felépítéséért, hanem a békéért is harcolni kell.²³

Gyekiczky Tamás már 1989-ben vizsgálta az 1950-es évek bírósági ítéleteiben előforduló szavak gyakoriságát, s ennek alapján két szinten szerkesztett szótárt, először az ítéletek összes szavából, majd a szinonimák kizárásával fennmaradó szavakból. Az eleve szegényes szókincsű ítéletszövegek szavainak ilyen módon történt lecsökkentése alapján állított föl gyakorisági sorrendet.²⁴ E szótárban a „béke” a leggyakrabban előforduló 40 szó között szerepel,²⁵ s itt bírósági ítéletekről

20 == Papp, 2024: 188–190.

21 == Bárdos Deák Ágnes dalszövege (Kontroll Csoport).

22 == Czigány, 1999; Jobst, 2010: 110–111.

23 == Kicsi, 1991.

24 == A teljes szótárverzió 1150, a szinonimák kizárásával létrejött 465 szót tartalmazott.

25 == Gyekiczky, 1989: 26–33.

beszélünk, a szám nyilvánvalóan sokkal magasabb volt a kifejezetten propaganda-célú szöveghasználatban.

A „szótárszerkesztést” érdemes egy rövid (ám velős) szövegen, Boldizsár Iván *A toll fegyverével* című, 1951–1952-ben megjelent cikkeit összegyűjtő könyvéhez írt bevezetőjén alkalmazni.

„A **békeharc** ma már életünk egyik legfőbb tartalma lett; a nemzetközi békemozgalom ügye és a **békefront** ránk eső szakaszának védelme: ezek a kérdések állnak e kötet cikkeinek középpontjában. Van olyan írás, amely **leleplezi** az imperialisták gonosztetteit, megmutatja a **béketábor** erkölcsi és anyagi fölényét és ily módon közvetve **foglal állást** a béke ügyében, és van olyan cikk, amelynek tárgya maga a **békemozgalom**, tehát közvetlenül foglalkozik a **békeharc** kérdésével. A **béke** egyaránt személyes ügye az olvasónak is, az írónak is; a **békeharc** személyes **helytállás** kérdése: úgy vélem, hogy a személyes hang elválaszthatatlan attól a **békeharctól**, amelyet a **toll fegyverével vívunk**: a **békepublicisztikától** [!]. A **békepublicisztika** nyersanyaga nemcsak a dokumentum, a tény, az adat, hanem az a sok személyes élmény is, amelyet a **békeharc** hazánkban és más népeknél nyújt. Ezért a **toll fegyverével úgy harcoltam**, hogy írás közben a szívemre is hallgattam...”²⁶

A szövegben vastagítással jelöltem ki a békeharc szót és hasonló értelmű szavakat (s ezekhez szorosan hozzátartozónak vélem az olyan igéket is, mint a leleplez, harcol, helytáll stb.), amelyből első pillanatra látható a militarista nyelvhasználat. Ha mindezt kiegészítjük a béke előtagú egyéb szavakkal (dőlt betűvel), még szembeűnőbb a narratíva sulykolása.

Persze ez az írás egy kifejezetten – a szerző szavaival élve – „békepublicisztikát” tartalmazó kötet elé készült, tehát értelemszerűen sok benne a „béke”, de tömörségében megmutat néhány alapvető nyelvi propagandajellemzőt: ilyen a tisztán csak nyelvi sablonok alkalmazása, mint például a gonosztevő imperialisták leleplezése – s ebben a szavak értékelése, a jelzős szerkezetek propagandacélú használata is benne van –, a béketábor anyagi és erkölcsi fölénye, de talán ennél is feltűnőbb a már korábban említett szegényes szóhasználat, a sok ismétlés, a tartalmi üresség, a kevés információ. Ez a szófajokból is látszik: az ilyen típusú szövegekben túlsúlyban vannak a főnevek – ráadásul olyanok, amik önmagukban is valamilyen értéket mutatnak –, és a kevés ige erőteljesen cselekvésre szólít fel, mint például a „harcol” vagy a „leleplez”. Mindez egy zárt, jelentésszegény nyelvi rendszert mutat.²⁷

A „békeharcos” szövegvizsgálatok során érdemes talán egy hosszabb szöveget más szempontból is elemezni. Az 1949. április 20. és 25. között tartott *Béke Híveinek Párizsi Világkongresszusa* után júniusban Budapesten is volt hasonló rendezvény,

26 = = Boldizsár, 1952: 1.

27 = = Gyekiczky, 1989: 24–26.

melyről „*Fel a béke védelmére!*” címmel kiadtak egy broszúrát.²⁸ Ez nemcsak a konferencia határozatát, hanem a tanácskozás Sztálinnak szóló levelét is tartalmazza. A levél a klasszikus szónoki beszédek elemeit követi, s már a címe is jellemző: „*A Magyar Békekonferencia levele Joszif Visszarionovics Sztálinnak, a Szovjetunió generalisszimuszának*”. Sztálin jelzőivel később sem fukarkodtak: „*első szavunk a dolgozók és szabadságszerető népek hatalmas béketáborának bölcs vezetője, országunk felszabadítója: Ön felé és Önön keresztül a Szovjetunió népe felé száll*” – kezdődik az írás, s ebben a szellemben, a Szovjetunió, a „*hős szovjet nép*” és a „*dicsőséges szovjet hadsereg*” éltetésével folytatódik, hogy majd újra összekapcsolódjon Sztálin mint a Szovjetunió és a béketábor vezetőjének éltetésével. (Bevezetés/exordium: figyelemfelkeltés és a hallgatóság jóindulatának – itt Sztálinnak, a rendszer megtestesítőjének – a megnyerése.)

Ezt követi a téma meghatározása, amely természetesen nem más, mint a nyugati háborús fenyegetés: „*Négy esztendővel azután, hogy a hős szovjet nép és a dicsőséges szovjet hadsereg az Ön vezetésével szétzúzta a fasizmust, a világhódítás új hirdetői Hitler nyomdokaiba lépve, ismét a vér és pusztulás tengerét készülnek a világ népeire zúdítani*”, szól az ellenséget durva szavakkal illető, érzékletes leírást, a háború rémképét előhívó szövegrész, amely mégis reménnyel zárul, hiszen a gondolati egység végén a békére vágyók szembeszállnak a „*háborús gyűjtogatókkal*”. (Elbeszélés/narratio: a téma bemutatása, az előzmények ismertetése.) Ezután klasszikus propagandafogásként a „régen és most” összehasonlítása következik: a levél felsorolja a korábban „*kizsákmányolt munkásokat*”, „*senyvedő parasztokat*”, az „*urak szolgájaként*” lenézett értelmiséget, az „*elnyomott nőket*”, az „*idegen érdekeket kiszolgáló katonákat*”, a „*szolgaságra nevelt, kulturális sötétségben tartott*” (!) magyar fiatalokat, akik most mind sikeresek és boldogok. Csak itt kerül elő Rákosi neve, mint ennek a fejlődésnek a záloga, természetesen a Sztálin tanítványa szerepkörben, majd az ellenség áskálódásainak, provokációinak ellentételezéseként a béke ügyének védelme következik (argumentáció és cáfolat). Végül összefoglalásképpen az ellenséggel szembeni kérlelhetetlenség hangsúlyozásával megtörténik a végső hittétel Sztálin és a Szovjetunió mellett (berekesztés).²⁹

A békekongresszus határozata is hasonló felépítésű, csakúgy, mint a korabeli, a legkülönbözőbb célközönségnek szánt broszúrák vagy például a *Pajtás* újság 1950. január 1-i számának vezércikke is.³⁰ Nagyjából hasonló szerkezetet vázol fel Horváth Attila jogtörténész is a sajtó nyelvét elemző munkájában. Megállapítása szerint a vezércikkek rendszerint Lenin-, Sztálin- vagy Rákosi-idézettel kezdődtek, majd állításaik ellenőrizhetetlen „bizonyítása” után következett a külső-belső ellenség

28 == *Fel a Béke védelmére! A „Konferencia a béke védelmében” levele Sztálin generalisszimuszának és a konferencia 1949 június 18-i Határozata*. Kiadja a „Megvédjük a békét” mozgalom Országos Tanácsa. Budapest, Szikra Könyvkiadó, é. n.

29 == A témáról lásd bővebben Pap Milán e számban közzétett írását: Pap, 2026.

30 == Boldog Újesztendőt. *Pajtás*, 1950. január 1. 3.

bemutatása és leleplezése, végül iránymutatás és lelkesítő, optimista befejezés zárta az egyhangú írásokat.³¹ Láthatóan tehát központi vezérléssel, az egyszerű nyelvezet és a szintén nem túl bonyolult tartalmi elemek ellenére is tudatosan szerkesztett írásművekről van szó, akármilyen szinten nézzük a szövegeket.

Az egész békeharc ellentmondásosságára kiváló példa Révai József beszéde 1949. október 2-án, a béke világnapján a budapesti Szabadság téren tartott nagygyűlésen:

„Az amerikai háborús uszítók az utóbbi években elsősorban arra építettek, hogy azt hitték, hogy az övék, egyedül az övék az atombomba titka. Most az Egyesült Államok elnöke, Truman maga kénytelen bevallani, hogy Amerika atommonopóliuma már a múlté. A Szovjetunióknak is van atombombája. [A tömeg: »Atombomba nem titok, békétábor győzni fog!«] Az imperialisták tollnokai, rádióbemondói azt mondják, itt minálunk a népi demokráciákban a bomlás jelei mutatkoznak. Hadd mondják, hadd higgyék. Éhes disznó tudvalevőleg makkal álmodik. Talán akkor voltunk erősek, amikor Rajk maszkkal, álarccal az arcán még ott ült a sorainkban, és talán azzal gyengültünk, hogy lerántottuk arcáról az álarcot és lesújtottunk a bandájára?? Gyengülés vajon, hogy leálcáztuk, bíróság elé állítottuk, elítéltük és meg fogjuk semmisíteni az imperialisták titóista kémeit? [kiabálás, füttyülés] Elvtársak! Az ötéves tervekölcsön erőnk jele, elvtársaim. Népünk zöme, milliói megértették, hogy miről van szó, hogy ezt a kölcsönt az ötéves terv során kamatos kamattal kapja vissza. Ez a kamat a béke lesz. Ahogy a békétől, a béke ügyétől nem lehet bennünket, dolgozó magyar népet eltántorítani, ugyanúgy nem lehet bennünket eltántorítani a Szovjetuniótól. Hűek vagyunk, hűek leszünk a Szovjetunióhoz, mert felszabadított bennünket, mert lehetővé tette, hogy rálépjünk a szocializmus építésének az útjára, mert függetlenségünk biztosítója, mert népi hatalmunk védelmezője. [Éljenzés, taps, skandálás: »Megvédjük a békét!«]”³²

A béke zálogaként tehát a szovjet atombomba meglétét kellett ünnepelni, de a beszéd nemcsak ettől az ellentmondástól érdekes. A béke ünnepén Rajk László – akit két héten belül, 1949. október 15-én kivégeztek – „leleplezése”, „leálcázása”, ahogy a szöveg szól, szintén egy nyelvi manipulatív technika része, annak a jelzése, hogy diszkriminált ellenfél *mindig, korábban is* ellenünk, a közösségünk ellen tört, ezért kell vele szemben így eljárni. A kiváló szónok Révai mindehhez a végén csatolta a valódi mondanivalót, a békekölcsön fontosságának hangsúlyozását.

= = = Konklúzió

A békepropaganda, a háborús fenyegetettség fenntartása végül olyan mértékű volt – miközben valódi háború nem tört ki –, hogy az a társadalom nagy része számára nemhogy mozgósító erővel nem bírt, de befogadhatatlan volt, s az állandó

31 = = Horváth, 2011: 40.

32 = = <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=10045>.

Budapest, IX. kerület, a 6 hónapos szocialista munkaverseny díszünnepsége a Közvágóhíd kultúrtermében, a háttérben Petőfi Sándor arcképét és egy tőle származó idézetet („A néppel tűzön vízen át!”) ábrázoló plakát, 1949. Fortepan 33593 / Kovács Márton Ernő

békeharcot egy idő után nem lehetett komolyan venni. Az addig is abszurd békeharc egyre furcsább formákban is megjelent: az 1848-as centenáriumi ünnepségek során, amikor Petőfit kapcsolták össze a békeharccal, a ma is közismert MÉH-szlógennel³³ – de volt békeharcos operett is.³⁴

A „szórakoztató” elemek mellett azonban az unalom volt igazán meghatározó. A békeharcos cikkek, brosrák szövegei minden esetben ugyanazt a sémát követték. Az írások a propagandaközpont előírásainak megfelelően egy kaptafára készültek, ugyanazokkal a szavakkal szóltak ugyanarról, hasonló nyelvi szerkesztést követve. A folytonos ismétlésnek ugyan kiemelten fontos szerepe van a propaganda sikerességében, de mindenféle tét nélkül veszít is az erejéből. A nyelvzet ritualizálódott,³⁵ a sematikus írások egyre inkább semleges hangvételű tájékoztató jelentések formáját vették fel – tartalmilag és szerkezeti elemeiket tekintve egyaránt. A kommunikáció beszűkült és egyirányúvá vált, egyre kevésbé szólt releváns kérdésekről és fedte le a valóságot.

33 == „Gyűjtsd a vasat és a fémeket, ezzel is a békét véded” – hangzott a korabeli reklám.

34 == Kékesi Kun, 2019.

35 == Apór, 2010.

Mindez a hasonló nyelvtani szerkezetekben és a már említett szegényes szókincsben is megjelent: egyre jellemzőbb volt, hogy a fenti sémák szerint s csak meghatározott szókészletet használva születtek többek között a „békevédő” írárok is, általában jelen idejű kijelentő mondatokkal, s általános, cselekvő alany nélküli mondat szerkezetekkel.³⁶ Ez a típusú megfogalmazás hozzájárult a felelősség hiányának megjelenéséhez,³⁷ csakhogy, mint a „mi” személyes névmás gyakori alkalmazása is.³⁸ A felelősség csökkentésének szándéka azonban nyelvi szempontból leginkább a nominalizációban érhető tetten.³⁹ Utóbbira nem is lehet jobb példánk a békeharc főnévnél, mely a „békéért harcolni” kifejezésből jött létre.

A kommunista párt által teremtett virtuális világ részeként működtetett békenarratíva megszűnésében természetesen a hidegháborús helyzet enyhülése játszott leginkább szerepet, s az 1950-es évek közepétől fokozatosan csökkent a békepropaganda a politikai nyelvhasználatban.

= = = Levéltári források = = =

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

M-KS 274-22. Az MKP Oktatási Osztályának iratai, 1945–1948

= = = Hivatkozott irodalom = = =

Apor, 2010

Apor Balázs: Kommunikáció és rítusnyelv. „Személyi kultusz” és kommunista nyelvhasználat. *Korunk* 3. sz. 69–74.

Apor, 2022

Apor Balázs: *Láthatatlan tündöklés. Rákosi Mátyás kultusza a sztálinista Magyarországon*. Jaffa, Budapest.

Balogh, 2003

Balogh Magdolna: A nyelv elrablása: nyelv és totalitarianizmus. *Literatúra*, 2. sz. 199–213.

Banczerowski, 2006

Banczerowski, Janusz: A nyelv mint a manipuláció eszköze. In *Hatalom interdiszciplináris megközelítésben*. Szerkesztette: Tóth Szergej. Szegedi Egyetemi Kiadó – Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged. 89–109.

36 == Goldman, 2003: 23.

37 == Tolcsvay Nagy, 2022; Péter, 2012: 114–131.

38 == Jobst, 2007.

39 == Goldman, 2003: 22–23.

Boldizsár, 1952

Boldizsár Iván: *A toll fegyverével*. Művelt Nép, Budapest.

Czigány, 1999

Czigány Lóránt: Államosított szavaink átvilágítása, avagy szótáríróink diszkrét bája. *Kortárs*, 7. sz. 1–33.

Ellul, 1973

Ellul, Jacques: *Propaganda. The Formation of Men's Attitudes*. Vintage Books, New York.

Goldman, 2003

Goldman Leonóra: *A XX. század magyar közéleti nyelve*. Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány, Veszprém.

Gyekiczky, 1989

Gyekiczky Tamás: *A szó veszélyes fegyver. Adalékok az ötvenes évek ideológiai szerkezetének leírásához*. MTA Szociológiai Kutató Intézete, Budapest.

György, 2016

György Péter: *Az ismeretlen nyelv. A hatalom színrevitele*. Magvető, Budapest.

Horváth, 2011

Horváth Attila: *A magyar sajtó története a szovjet típusú diktatúra idején*. Nemzeti Média és Hírközlési Hatóság Médiatanács Médiatudományi Intézete, h. n.

Huhák, 2022

Huhák Heléna: *Agitátorok. Kommunista mozgósítás a pártállam kiépítésének mindennapjaiban*. Jaffa, Budapest.

Jobst, 2007

Jobst Ágnes: A „mi” mint a hatalom és a szolidaritás névmása. *Magyar Nyelvőr*, 1. sz. 29–47.

Jobst, 2010

Jobst Ágnes: *A nyelv kisajátítása. A második világháború utáni média elemzése szótárral és szövegmutatványokkal*. Tinta, Budapest.

Kékesi Kun, 2019

Kékesi Kun Árpád: Kampányoperettből tanulópénz. A Fővárosi Operettszínház 1952-es Orfeusz-bemutatójáról. *Hungarológia Közlemények*, 2. sz. 17–36.

Kicsi, 1991

Kicsi Sándor András: A békeharcról. *Holmi* 5. sz. <https://www.holmi.org/1991/05/kicsi-sandor-andras-a-bekeharcrol> (utolsó letöltés: 2026. szeptember 28.).

Klemperer, 2021

Klemperer, Victor: *A harmadik birodalom nyelve. Egy filológus feljegyzései.* (Ford. Lukáts János.) & Kiadó, Budapest.

Koselleck, 1998

Koselleck, Reinhart: Ellenségfogalmak. (Ford. Szabó Márton.) In *Az ellenség neve.* Szerkesztette: Szabó Márton. József-veg könyvek, Budapest. 12–24.

Orwell, 1989

Orwell, George: 1984. (Ford. Szígyártó László.) Európa, Budapest.

Pap, 2026

Pap Milán: A béke szavával. A szocialista békemozgalom nyelve az ötvenes évek elején. *Betekintő*, 3. sz. 35–65.

Papp, 2024

Papp István: *A magyar kommunisták 1918–1989.* Jaffa, Budapest.

Péter, 2012

Péter Mihály: *A leleplező nyelv. Álcázás és ámitás a nyelvhasználatban.* Tinta, Budapest.

Szilágyi, 1996

Szilágyi Ákos: *Tetem és tabu. Egy viccbalzsamozó vallomásai.* Kijárat, Budapest.

Tolcsvai Nagy, 2022

Tolcsvai Nagy Gábor: *Alkotás és befogadás a magyar nyelv 18. század utáni történetében.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

Tóth, 1991

Tóth Szergej: A szovjet birodalmi nyelv, avagy a totalitarizmus grammatikája. *Aetas*, I. sz. 5–39.

===== Internetes hivatkozások =====

Filmhíradók Online: Révai József beszéde a Nemzetközi Békenapon, 1949. október.
<https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=10045> (utolsó letöltés: 2026.
szeptember 26.).

===== Sajtó =====

Pajtás, 1950

Kulcsszavak

=====

*értelmiség, kommunista mozgalom, kultúra, ötvenes évek,
Rákosi-rendszer*

Az Óbudai Hajógyár Dolgozó Ifjúság Szövetsége (DISZ) bizottsága felavatja a repülőtér növendékeinek zászlaját a Hármashatárhegyi repülőtéren. A növendékek „Az eskü szent és sérthetetlen” jelszóval megfogadták, hogy bátor védelmezői lesznek a békének, 1953.

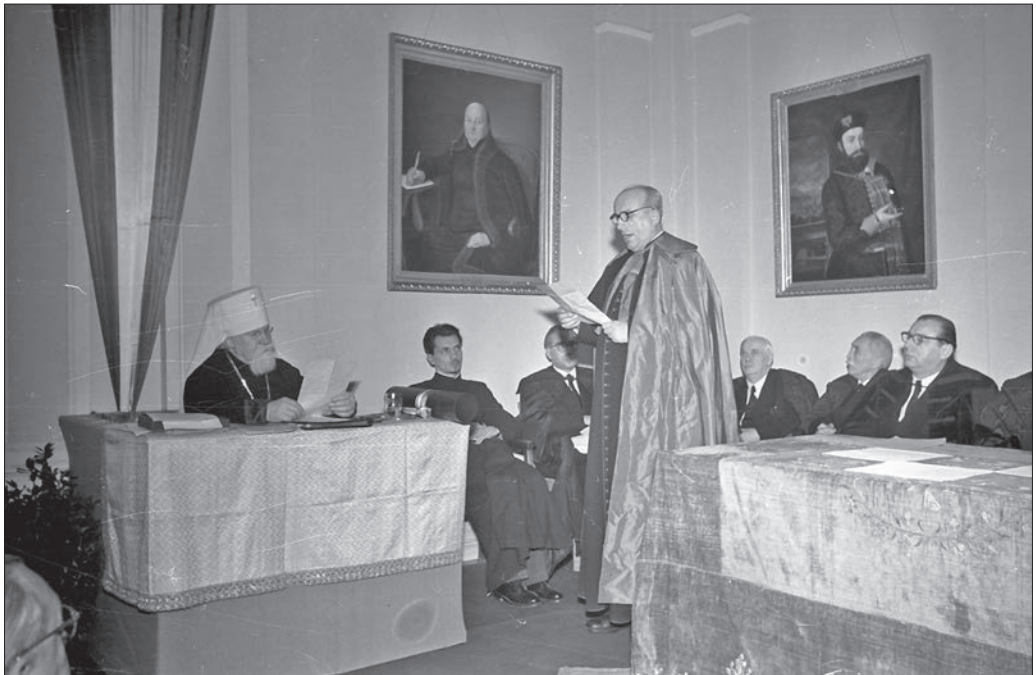
Fortepan 222170 / Nasztanovics Ferenc

/ Enduring Peace/Fight /

**Excerptions from Hungarian peace propaganda
of the 1940–50s**

“Will there be a war in the near future?” – asked a joke from the Rákosi era. “There won’t be a war, but there will be such a fierce struggle for peace that not a single stone will be left standing.” This conversation simultaneously exposes the contradictions of the peace propaganda and the healthy defence mechanisms of the society.

This study examines the political uses of the concept of peace, especially the term „struggle for peace”. Its approach is has primarily linguistic: it examines how the propaganda operated at the lexical and syntactic level in its “Newspeak”.

Nyikolaj metropolita, az oroszországi Szent Szinódus tagjának tiszteletbeli teológiai doktorrá avatása a Debreceni Református Kollégium Dísztermében, 1954. január 29-én. A metropolitát köszönti dr. Beresztóczy Miklós, esztergomi érseki helynök, protonotárius kanonok, országgyűlési képviselő (később alelnök), a Katolikus Papok Országos Békebizottságának elnöke.

Fortepan 108529 / Hámori Gyula

===== *Sulák Péter Sándor* =====

/// Igehirdetés és agitáció

A Szolnok megyei békediakónia és a kollektivizálás népszerűsítésének nyelvi stratégiái, 1949–1956

Jelen tanulmány a kényszerkollektivizálás egyháztörténeti vetületeit vizsgálja az alföldi nagyrégió kollektivizálási mintaterületének számító Szolnok megye viszonylatában,¹ s az érintett paraszti társadalom képezte a lokális egyházközségek anyagi és társadalmi bázisát. A kutatás a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége (MDP KV) Agitációs és Propaganda Osztályának a Békebizottságok munkájáról szóló iratait és a megyei tanács egyházügyi főelőadójának, Cseh Lajosnak a jelentéseit s végül az egyházi levéltárak esperesi kerületi gyűléseit, lelkészköri értekezleteit és egyházlátogatási jegyzőkönyveit dolgozza fel. A cél a római katolikus békepapi mozgalom – illetve az együttműködő református lelkészek – termelőszövetkezetbe (téesszebe) való belépést propagáló, evangéliumi nyelvezetbe öltöztetett, teologizáló narratíváinak bemutatása. Azaz annak, hogy a megyei békepapi választmány a „nagyüzemi gazdálkodás gondolatát” hogyan társadalmiasította² az egyházközségekben belül; hogy a szövetkezetesítés agitációs üzenetét milyen evangelizációs külsőségekbe csomagolta; hogy melyek voltak a belépés melletti főbb érvek; hogy miként próbálták csillapítani a hívek esetenként visszautasító reakcióit; és hogy hogyan reflektáltak az 1950-es évek politikai változásaira. Másképp fogalmazva:

1 == Szolnok megye mintaterületnek számított már az első hullám idején is: Túrkeve volt az ország első termelőszövetkezeti városa. Beleértve a tanyai külterületeket is, 1951 márciusára a településhez tartozó összes mezőgazdasági földbirtok – a korabeli, erősen eufemizáló, valóságot meghajlító terminológiával – „szövetkezeti tulajdonba került”. Erről bővebben lásd Urbán, 2002.

2 == Ö. Kovács – Kunt, 2009: 10. Ö. Kovács József terminológiája nyomán a politikai diktatúra „társadalmiasításán” a hatalomgyakorlásnak azt a mikroszintű folyamatát értjük, amely során a pártállam kényszerítéssel, agitációval vagy a helyi elitek bevonásával a társadalom szélesebb rétegeit ráveszi/rászorítja az aktív részvételre és a rendszer céljainak képviselésére. Jelen tanulmányban e jelenséget elsősorban a kikényszerített társadalmi részvétel, a hatalmi elvárásokhoz való nyelvi igazodás, valamint az egyházi struktúrákon belüli kényszerű konformizmus kategóriáival írjuk körül.

az alávetettség racionalizálásának vagy éppen a színlelt együttműködésnek az (egyházi) társadalomtörténeti mozzanatait kívánja e tanulmány megragadni.

= = A „keresztyén békemunka műhelyei” és a „nagyüzemi gazdálkodás” egyházi propagálása

Református részről az egyház alávetése a presbiteriális egyházszervezeti modell sajátosságaiból is következett, valamint a Zsinati Tanácsnak az egyház múltban elkövetett bűnei kapcsán, annak 1946. május 9-i ülésén tett hitvallásából, mely hitéleti megújulásra való törekvés végül a fokozatos pártállami nyomás miatt a „szolgáló egyház” teológiai koncepciójának kizárólagosságába torkollott.³ Az 1948. október 7-i „egyezménnyel” megkezdődött missziós munka megbénítása az MDP KV 1950. május 31-i, mezőgazdaság fejlesztéséről és a „klerikális reakció” elleni harcról szóló határozatával ért a csúcsra. A téészesítés propagálására kötelezett lelkészek egy csoportja abból indult ki, hogy Krisztus teste, a létező egyház azok részeitől épül fel, vagyis a vidéki egyházközségekből, melyek gerincét a birtokos, hívó parasztság alkotja: a továbbiakban az egyházi vezetés feladatát képezte az is, hogy a presbiteriumokon keresztül elfogadtassa a hívek közösségével a „nagyüzemi gazdálkodás” szükségességét mint a földművelésre s ehhez kötődően általában a munkaerkölcsre vonatkozó isteni parancs beteljesítését.

A református egyházban a téészesítést igazolni hivatott teologizáló formulák visszafejthetőek a „keskeny út teológiájának” alapjaiból. Eszerint Isten igazságos ítélete teljesedett be az egyházon a korábban elkövetett bűnökért. Az egyház eredeti prófétai szolgálatának nem tett eleget, így elveszítette az erkölcsi alapot; de megadatott a lehetőség, hogy megmaradása érdekében közösségi bűnbánatot gyakoroljon. Az új társadalmi rendben Isten szolgálata az új hatalmi helyzet által előállt kereteken belül történhet: az egyház számára a szolgálat az egyetlen keskeny, de járható útja annak, hogy *„világosság legyen a kommunizmust építő népi demokráciában”*.⁴ 1949. december 15-ével a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöki hivatalába lépett Péter János a missziói munkával kapcsolatban az „ekklésia” és a „koinonia” – az egyház és a gyülekezet – egymással való viszonya kapcsán megfogalmazott nézetei az episkopalizmus előretöréséről tanúskodtak.⁵ Következő lé-

3 = = Ladányi, 1999: 102–105.

4 = = Bereczky Albert, a Dunamelléki Egyházkerület püspöke Máté evangéliuma 7:13–14 versére alapozva dolgozta ki a szolgálat teológiáját. *„Menjetek be a szoros kapun. Mert tágas az a kapu és széles az az út, amely a veszedelemre visz és sokan vannak, akik azon járnak. Mert szoros az a kapu és keskeny az az út, amely az életre visz és kevesen vannak, akik megtalálják azt.”* Erről bővebben lásd Bogárdi Szabó, 1995: 66–165.; Kónya, 1988: 163–175.; Bereczky, 1953: 307–427.

5 = = TtREL I.33.c., 22. d. A kenderesi gyülekezet egyházlátogatási jegyzőkönyve, 1949. október 3. Gaál István törökszentmiklósi esperes megelőlegezte: *„E kisközösség túlhaladt a Bethania egy helyben topogó és zárt életszemléletű felfogásán [...] haladó, radikális értelmiségünk minden szolgálata a szocializmus evangelizmusát revelál-*

pésként 1951. április 25-étől az egyházkerületi világi főgondnoki tisztséget az állampárti kormány földművelésügyi minisztere, Erdei Ferenc töltötte be. Erdei székfoglaló beszédében leszögezte: az egyház nem maradhat a nagygazdák egyháza, és a főgondnok nem vállalhatja magára az egykori birtokosok és a mostani kulákok sérelmeinek intézését. A társadalmi folyamatok szükségszerűségére utalt a főgondnok, mikor úgy fogalmazott: mivel a Tiszántúlon a téesz népmozgalommá vált,⁶ „*e fordulatnak támogatója kell legyen az egyház még akkor is, ha ugyanakkor e folyamat kárvallottjait is kötelessége vigasztalni*”⁷

A Nagykunsági Református Egyházmegye esperese, egyben a Törökszentmiklósi Református Egyházközség vezető lelkésze, Gaál István az 1950. tavaszi túrkevei lelkészköri értekezleten az alávetettség racionalizálásaként próbálta legitimálni a Magyarországi Református Egyház társadalmi fontosságát, kihasználva a rezsिम egyházpolitikájának katolikusellenes „*tűlsúlyát*”. Gaál felhívta a figyelmet arra, hogy a református egyház mindig is szolgáló népegyház volt: „*nem az egyház teremtette a feudalizmust, sem a kapitalizmust, és sosem volt államegyház*”.⁸ Az esperes felszólalásának hátterében valószínűleg az is közrejátszhatott, hogy a fokozatos nyomás alatt lévő katolikus püspöki kar konszenzuskeresési törekvéseit semlegesítse, lépéshátrányba kényszerítve ezzel őket, elkerülendő, hogy – a klérus „demokratikus szárnyának” vezetésével – a római katolikus egyház az államszocialista politikai keretek között is államegyházi pozícióba kerüljön.

A református „békemunka” kapcsán Gaál Istvánnak meglehetősen ambivalens álláspontja volt. Egyrésztől kijelentette, hogy a katolikusokkal szemben náluk nem uralkodik megosztottság az egyházon belül: a „keskeny utat” követve, lelkészei

ja.” Erről bővebben lásd Tibori, 1995: 231. Nem tartozik szorosan e tanulmány tárgyához, de megjegyzendő, hogy Tibori János tanárt, történészt a Békés Megyei Rendőrkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya 1958-ban „Bányai” fedőnéven ügynöknek szervezte be, zsarolva őt az 1956-os forradalom békéscsabai eseményeiben játszott szerepével és családjával. Másfél évvel később kizárták a hálózatból. ÁBTL 3.1.1. B-88458.

6 == Itt külön utalt a négy szövetkezeti városra: Karcagra, Kisújszállásra, Mezőtúrra és Túrkevére.

7 == Tibori, 1995: 237–238. „*Nem azt tanácsolom én és nem azt tartom a falusi lelkipásztorok hivatásának, hogy élére álljanak parasztságunk szocialista átalakulásának [...] tanácsolom azonban, hogy a maguk legsajátosabb egyházi munkájában, a lelkek gondozásában tartsák mindezt szem előtt, és a lelkipásztori munkájuk egyik fontos feladatát abban leljék, hogy ennek az új világnak az útját megértessék, megvilágítsák, és azt az új erkölcsöt, amely nem ellenkezik, hanem épp egyezik az evangéliumi tanítás erkölcsi parancsaival, gyarapítsák, ápolják és legyenek szószólói.*”

8 == ÁBTL 3.1.5. O-9320. 91–92. „Zöldgolyó” fn. ügynök jelentése, 1950. május 3. Gaál István szavaival: „*Csak laikus szemmel nem lehet meglátni azt a párhuzamot, mely a római katolikus egyház kettős élete és céljai: az USA világuralmi törekvései között húzódik. Amilyen rafináltan építi ki a katolikus alsópapság [vagyis a jövődöbéli békepapok] a demokrácia hadállásait gyanútlanul, olyan nyíltan és szemérmetlenül építi ki az USA a nyugati marsallizált [sic!] országokban a háborús hídfőket.*”

„külön nógatás nélkül is teszik a dolgukat” – két mondattal később már nehezményezte, hogy nekik nincs külön békebizottságuk, s az egyházmegye területén széles körű tapasztalat, hogy a települések világi békebizottságaiba nem szívesen vonják be a lelkészeit.⁹

Az MDP 1953. júliusi programját követően az Egyetemes Konvent 1954. március 7-i körlevelében a Tiszavidéki Egyházkerület¹⁰ Missziói Felügyelő Bizottsága felkérte a Nyírségi Egyházmegye esperesét, Békefi Benőt, hogy az egyházkerület márciusi lelkészkerületi értekezleteinek előadói számára készítsen témavázlatot „*Hogyan segítheti a lelképásztornak népünk folyamatos mezőgazdasági terveinek megvalósítását?*” címmel. A tematikai útmutató az alábbi szerkezeti egységekből állt: 1. A Teremtés parancsa, melyben Isten az ember feladatává tette a Föld művelését. 2. Isten kegyelmének jele a jó termő- és megművelt föld, mint ahogy Isten büntetésének és átkának jele a terméketlen föld. 3. Az özönvíz utáni szövetségkötés ígérete a szántás, vetés, aratás. 4. Az Evangélium tele van a mezőgazdasági életből való hasonlatokkal, amelyek Isten önmagáról, akarataról, az üdvösségről és az életről adott kijelentéseinek hordozói. 5. A testet öltött Ige, az e világban megjelent Isten kötelezi az igehirdetőt arra, hogy Isten történelmi kijelentését a jelenvalóságban szolgálja.¹¹ A munkaterv szerint a lelképásztornak fel kell ismernie a paraszti népre háruló feladatokat és problémákat, s az isteni segítséget és áldást ezekhez igazodva kell megszólaltatnia. Békefi a politikai enyhülés intézkedéseit – a kulákliszták eltörlését, a kitelepítések feloldását, az internálótáborok megszüntetését és a beszolgáltatási terhek mérséklését – úgy értelmezte, mint amelyek az államhatalom erkölcsi korrekcióját bizonyítják. Érvelése szerint a kormányzat a „*sablonos, embertelen kezeléstől*” eljutott az ügyek „*erkölcsösebb kezeléséig*”, ami azt hivatott igazolni, hogy a „*feloldozásban részesített emberek tanultak azokból, amik velük történtek*”. Ezzel párhuzamosan az esperes határozottan óvta a lelkészeket a megfogalmazódó bírálatoktól: kijelentette, hogy aki kevesli vagy kritikával illeti a kormány engedményeit, az a gyülekezetek szabad működését kockáztatja. A fenyegetőző figyelmeztetés jól mutatja az egyházi vezetés bizonytalanságát és kiszolgáltatottságát: pontosan érzékelték, hogy az „új szakasz” engedményei törékenyek, a politikai konszolidáció nem tekinthető végleges állapotnak, és a legkisebb elégedetlenkedés is kiválthatja az állami retorziók visszatérését.¹²

9 = ÁBTL 3.1.5. O-9320. 91–92. „Zöldgolyó” fn. ügynök jelentése, 1950. május 3.

10 = 1952. október 3-án a Zsinat döntése értelmében összevonták a Tiszáninneni és Tiszántúli Egyházkerületeket. Ez az állapot 1956. december 31-ig állt fenn, lásd Tibori, 1995: 260–262.

11 = Részletesen ismerteti Tibori, 1995: 298–300. A témához Békefi által ajánlott igeszakaszok: I. Timóteus 1:18–20; 2:1–7; Ézsaiás 2:1–5.; 4:1; 5:1–7; Lukács 24:30–31; János 10:10–11.

12 = Tibori, 1995: 303.

Az egyházi vezetés és a lelkészek ellentéte a lelkészközi értekezletek során érlelődött meg. Cseh Lajos megyei tanácsai egyházügyi főelőadó 1955. október havi jelentése egybeesett a Rákosi-féle vonal megerősödésével és a megyében végrehajtott újabb tagosításokkal. Mivel a római katolikus őszi esperesi kerületi értekezletek ütköztek a református lelkészközi gyűlésekkel, Cseh Lajost az összes értekezleten részt vevő Gaál esperes tájékoztatta. Eszerint Kisújszálláson Megyeri Béla tiszaburai lelkész heves vitába bonyolódott az esperessel, majd botrányt keltve, engedély nélkül távozott az ülésről. A parázs vita a megelőző másfél év engedményei ellenére az egyházfenntartói közalapi járulék fizetésének problémái körül forgott. Gaál kérdőre vonta Megyerit a tiszaburai gyülekezet késedelmei, valamint az úrvacsorához járulók és templomjárók év eleje óta csökkenő száma miatt, mire a lelkész az erőltetett téeszesítés folytatására is utalhatott: „*mintha az esperes úr nem tudná ennek okát*”.¹³ Egy hónappal később a lelkész benyújtotta lemondását. A barátságtalan légkörre utal, hogy Megyeri a tiszaburai gyülekezet világi gondnokán keresztül kommunikált mind Gaál esperessel, mind Cseh Lajossal. Péter János püspök – pártállami jóváhagyás mellett – elfogadta Megyeri lemondását, emellett akadályozta a lelkésznek a felszabadult tiszaroffi gyülekezet szolgálati helyének megszerzésére való törekvéseit. Cseh Lajos reményei szerint ezáltal Megyerit, mint „*sértett embert*”, az állambiztonság illetékes szervei fel tudják használni.¹⁴

= = A Szolnok Megyei Római Katolikus Papi Békemozgalom és a téeszesítés gondolatának népszerűsítése

A római katolikus békepapi mozgalom gyökerei a nemzetközi békemozgalomig nyúlnak vissza: még 1948 szeptemberében Wrocławban francia, lengyel és szovjet értelmiségiek szervezték meg a nagy béke-világkongresszust, amelyet mintegy 500 békevédelmi kiáltvány és országos tömegmozgalmak szervezése követett.¹⁵ Magyarországon az első békegyűlésre 1949. március 24-én, Borsod megyében került sor, 20 fő részvételével. Az államhatalom nem titkolt szándéka már ekkortól – ugyancsak szovjet mintára – a katolikus egyház bevonása volt az Országos Béketanács (OBT) szervezetébe, amely a területi és helyi szervei útján próbálta szélesíteni a hivatalos politikai célkitűzések társadalmi támogatottságát. A Magyar Katolikus Püs-

13 = MNL JNSzML XXXV.39.b., 150. ő. e. Az egyházügyi főelőadó szeptember havi jelentése, 1955. október 3. A lelkész kollektivizálásra való utalását az egyházügyi főelőadó abban látta, hogy szeptember végétől újrakezdődtek a tagosítások.

14 = Uo. Az egyházügyi főelőadó október havi jelentése, 1955. november 1. Hogy a továbbiakban ténylegesen történtek-e erre vonatkozó lépések, az egyházügyi főelőadó jelentéseiből nem derül ki.

15 = Noha a Rákosi-korszakban nem volt önálló református egyházi békebizottság, sok helyütt pedig a többi békebizottságba nem választottak meg lelkészeket, a források szerint nagy jelentőséget tulajdonítottak a lelkészek „békemunkájának”, többek között a gyülekezetek legnagyobb részét kitevő egyéni parasztgazdák meggyőzése végett. Tibori, 1995: 237.

pöki Kar (МРРК) egyértelmű válaszát Grósz József kalocsai érsek nyilvánította ki a *Magyar Kurir* 1949. április 7-i számában: a katolikus egyház állásfoglalása háború és béke kérdésében annyira tiszta és világos, hogy a magyar püspöki kar részéről minden külön megnyilatkozás felesleges.¹⁶ A püspöki kar nem ellenezte a békemozgalom deklarált elvi célkitűzéseit, pusztán politikai helyett valláserkölcsi alapokon kívánt működni, ráadásul a kánonjog sem engedélyezte a püspököknek egy politikai világkongresszuson való részvételt, mivel a katolikus ügyek nemzetközi képviselőjére csak a Szentszék volt illetékes. Ezzel párhuzamosan 1950. április 25-én megalakult a „Megvédjük a Békét” Mozgalom Országos Tanácsa, amely az egész társadalmat az 1950. március 18-i stockholmi Békekongresszus nukleáris fegyverkezés betiltását követelő békefelhívásának aláírására szólította fel. Az egyház ellenállása miatt fokozódott a nyomás; májusban pedig, a számos megyében megalakult kerületi bizottságok agitációi nyomán néhány pap aláírta a békefelhívásról szóló nyilatkozatot, s ez egy jócskán felnagyított, országos sajtóviesszhangot váltott ki. A Katolikus Papok Országos Békebizottságát (КРОБ) az 1950. június 1-jei MDP-határozat hozta létre, melynek fő célja hivatalosan az egyházi társadalomnak az aktuális politikai érdekeknek megfelelő – s egyben azokat legitimáló – gazdasági-társadalmi célkitűzések érdekében történő megnyerése, valójában pedig az alsópapság szembeállítása volt a katolikus püspöki karral.¹⁷

Az országos szerv létrehozása után megkezdődött a megyei választmányok kiépítése is a megyei tanácsok és békeirodák kezdeményezésével. Az alakuló üléseken békebizottsági elnököt, titkárt és tagságot választottak. A bizottságok létszáma megyénként eltért, mivel több titkár is előfordulhatott azokban a közigazgatási megyékben, amelyek több egyházmegye irányítása alatt álltak. Szolnok megye is ilyen volt, mivel területe megoszlik a Váci és az Egri egyházmegyék egyházkerületi felhatósága között. Az 1950. augusztus 8-án megalakult, 22 fős Szolnok megyei békepapi választmány számára a КРОБ országos határozatainak kötelező megtárgyalásán túl a megyei pártbizottság azt is feladatul adta, hogy minél nagyobb számban igyekezzenek bevonni a békemozgalomba a „demokratikus gondolkodású” fiatal papokat, és hogy (függetlenül a mozgalmi tagságtól) szorítsák rá őket a soron lévő állami feladatok (pl. békekölcsönjegyzés, ötéves terv teljesítése és a mezőgazdaság „szocialista átszervezése”) teljesítésére.¹⁸ Az alsópapság együttműködése hivatalosan az augusztus 30-i kikényszerített egyezmény értelmében már amúgy sem lehetett a továbbiakban választás kérdése: a soros feladatok szószéken való hirdetése a lekipásztor „állampolgári kötelezettségeinek” körébe tartozott, melyeknek adott esetben vagy eleget tett, vagy – vállalva az esetleges következménye-

16 = = Idézi Pál, 1995: 9.

17 = = Uo. 23.; Orbán, 2001: 101–102.; Köbel, 2005: 64.

18 = = MNL OL M-KS 276-89., 152. ő. e. Javaslat a katolikus papok békemozgalmának továbbfejlesztésére, 1950. szeptember 22.

ket – nem. Ennek ellenére általános tendencia volt, hogy a mozgalomtól éppen a nem sokkal korábban felszentelt fiatal papok tartózkodtak leginkább, s a többnyire kényszer hatására kialakított törzsgárda sem igyekezett a békepapi mozgalom kléruson belüli népszerűsítésével növelni a testület tagságát.¹⁹

Bár a római katolikus békepapi mozgalomnak a protestáns „keskeny úthoz” képest nem volt egységes teológiai nézetrendszere, itt is megjelent a marxizmus–leninizmus társadalmi igazságosságról szóló elképzelései és az Evangélium kinyilatkoztatott hittételei közötti ellentmondások elkenésének, valamint a bibliai példabeszédek propagandisztikus célból történő átértelmezésének szándéka. A mozgalom részéről az egyház intézményes fennmaradásának biztosítékát jelentő, az állam és egyház között kötött megegyezésben foglalt kötelezettség része volt a „szocialista építőmunkába” való bekapcsolódás. A lelkipásztorok többsége falun élt, ezért a vidéki társadalom létkérdéseire kellett megtalálniuk az Evangélium által megalapozott válaszokat – a КРОВ hivatalos krédója szerint a „termelőszövetkezeti mozgalom valláserkölcsei szempontból nem eshet kifogás alá, mert ahogy az állammal kötött megállapodásban a püspöki kar is megállapította, »mint önkéntes szövetkezés az emberi szolidaritás elvén alapszik«”.²⁰ A fenti kijelentésnek némi képp ellentmond a Püspöki Kar 1950. augusztus 17-i állásfoglalása, melyben ugyan felhívták a híveket, hogy vegyék ki a részüket az alkotómunkából az anyagi boldogulás előmozdítására, ugyanakkor kinyilvánították azt is, hogy „a kormány hagyjon fel a hívek állandó izgatásával, mellyel a papok és püspökeik tekintélyét igyekszik a hívekben aláásni”.²¹ A püspöki kar továbbá a megegyezésben foglalt pontoknak megfelelően felhívta a papságot, hogy ne fejtsen ki ellenállást a „kolhozsal” szemben, ugyanakkor kifejtette, hogy nem várható el a papságtól annak támogatása sem, mivel mind a kánonjogi előírásoknak, mind a kormány szándékának is teljesen megfelel, hogy a klérus tartózkodik mindennemű politikai kampánytevékenységtől. Ehhez kapcsolódóan a nyilatkozat megjegyzi: a püspöki kar a plébánosok jelentéseinek tükrében azt tapasztalta, hogy a békepapi mozgalom a társadalom túlnyomó többsége számára ellenszenves. Ha a papság erre buzdítaná a híveket, az beláthatatlanul káros hatással lenne a vallási lelkületre és a klérus megítélésére, ráadásul a megegyezés szövege *de facto* nem szólítja fel a papságot a „szövetkezetesítés” propagandacéljainak előmozdítására. Utolsó pontként némi iróniától sem mentesen megjegyzi a nyilatkozat, hogy a fenti intézkedés az egyház részéről azért is felesleges, mert a sajtó szerint a „mezőgazdaság szocialista átszervezését” úgyis mindenki „szeretve kívánja és siet is csatlakozni”.²²

19 == MNL OL M-KS 276-89. 572. ő. e. Jelentés Szolnok megye, a Kunszentmártoni járás, Túrkeve és Fegyvernek község agitációs munkájának tapasztalatairól, d. n.

20 == Idézi Pál, 1995: 75.

21 == Zombori (szerk.), 2008: 232.

22 == Uo.

A Grósz-per²³ s ennek nyomán a békemozgalmi vikáriusok kinevezése gyökeres fordulatot hozott – sorra jelentek meg a mezőgazdasági munkaversenyekre, a begyűjtések idejében való teljesítésére és a téeszékbe való belépésre ösztönző püspökkari körlevelek. A Váci Egyházmegye 1951. október 19-i, az őszi mezőgazdasági munkára buzdító körleveléből kiderül, hogy míg az egyházmegyéhez tartozó területek a begyűjtés terén országosan az élvonalhoz tartoztak, addig az őszi szántás terén súlyos elmaradásban voltak.²⁴ Az Egri Főegyházmegye 1951. szeptember 17-i körlevele a munkaversenyekre való felszólításon túlmenően a papság kiszolgáltatottságának fokozódására utal, amennyiben külön felhívja a figyelmet a prédikációk során a félreérthető kijelentések elkerülésére.²⁵ Ez az óvatosság nem volt alaptalan: a békepapi felhívásokat és egyházmegyei körleveleket a megyei tanács egyházügyi főelőadója továbbította a járási és települési tanácsai szervekhez is. A helyi funkcionáriusok így pontosan tisztában voltak a központilag elvárt ideológiai és propaganda-iránymutatásokkal, amihez képest ellenőrizhették és számonkérhették a szószékeken elhangzottakat. A lelkipásztorok számára fenntartott, ám a pártállam által szorosan felügyelt egyházi belső nyilvánosságot – valamint az egyházi hierarchia hatalmi reprezentációit – ezáltal közvetlenül befolyásolta a bé-

23 = = Grósz József kalocsai érseket és társait 1951. június 15. és 28. között „demokratikus államrend elleni összeesküvés, valutaüzérkedés és külföldi titkosszolgálatoknak való kémkedés” vádjával letartóztatták és 15 év börtönre ítélték, ezzel is megadva a felsőpapságnak a „kegyelemdőfést”. Erről bővebben lásd Balogh–Szabó, 2002.

24 = = MNL JNSzML XXIII.26.b., 4. d., 9/254/1951. Dr. Csömöz Gáspár váci egyházmegyei irodaigazgató espereskerületekhez küldött körlevele az őszi mezőgazdasági munkára buzdításról, 1951. október 19. „*Esperes Úr! A mindennapi kenyerről van szó, melyért naponta imádkozunk a Miatyánk-ban, a szegett kenyérről, mindnyájunk asztalára! Szent áldozatról, mely a tiszta búzából kerül oltárainkra! Buzdítsuk tehát híveinket és legyünk segítségére a világi hatóságoknak a meggyőző, felvilágosító munkában. A megyei és helyi tanácsokkal, békemozgalmakkal karöltve fejtünk ki mi is érdeklődést és közreműködést a mindennapi kenyérért. Használják fel híveink a szántás-vetésre alkalmas jó napos időket, nehogy az esős és fagyos idők miatt ne kerüljön a földbe mindnyájunk kenyere. Felkérem kerületi esperes urat, kerületében ellenőrizze és a főpásztori körlevél szerint buzdítson paptársaink ilyen irányú munkáját és a végzett eseményről, jóról-rosszról egyaránt [...] tegyen tájékoztató jelentést 10 napon belül.*”

25 = = Czapik Gyula 1951. szeptember 17-i körlevelét idézi Gál, 2023: 269. „A Példabeszédek szavai így hangzanak (28, 19.): »Aki megműveli földjét, jóllakhat kenyérrel; aki semmis dolgok után szalad, betelik szegénységgel.« Különösen fontoljuk meg Sirák Fia intelmét (51, 38): »Végezzétek el a dolgokat még idő előtt, akkor megadja a jutalmat idő előtt az Úr.«” Patócs József vikárius ehhez kapcsolódóan hozzáfűzte: „Ezen gondolatok jegyében hassunk oda, hogy az őszi vetést, jóminőségű, tisztított és csávázott vetőmaggal végezzék el dolgozó híveink, növeljék a kenyérgabona vetését és használják fel a jó és mély szántáshoz rendelkezésükre álló gépálmások traktorait.”

kegyűléseken és a koronákon személyesen is megjelenő megyei egyházügyi főelőadó, illetve a körlevelekből tájékozódó helyi tanácsi apparátus.²⁶

A belső egyházi nyilvánosság kiterjedt kontrollja nem engedhetett teret a kollektivizált mezőgazdaság strukturális problémái néven nevezésének, ami a békepapi mozgalom számára is feloldhatatlan paradoxonok sokaságát eredményezte. A Tiszántúli Espereskerület 1951. őszi koronagyűlésén Keller László tiszafüredi esperes mellett, hogy felhívta a kerületi papság figyelmét az őszi munkaversenyek és a téészesítés propagálásának fontosságára, sajnálkozott a hívek túlzott anyagiasságán. Az élelmiszer-rejtegetőkről közzétett leleplező sajtócikkek nyomán megjegyezte, hogy az 1949 óta egyre kevesebb egyházi járulék megfizetése nyomán a hívek nemcsak az állam, de az egyház felé is tartozásokat halmoztak fel. A háború nyomában járó pusztító éhínséggel magyarázta az „*anyagi javaknak az örök javak fölé helyezését*”, pedig eme anyagiasságot tartotta az esperes az „*egyházellenesség legfőbb okozójának*”.²⁷ A békepapi narratíva szerint sokan a hívek közül sem vették tudomásul a papság megváltozott társadalmi szerepét s az ezzel járó megnövekedett felelősségét és anyagi gondjait. Emiatt fontos, hogy lássák: papjaik osztoznak a közös munkában, az ezzel járó örömeiben és szenvedésben. Bozóky János jászkiséri plébános – ekkorra már a megyei békepapi választmány egyik titkára – a Jászsági Alsójárás 1952. évi őszi koronagyűlésén a „*katolikus békemunka*” mindennapi életben való hatékony érvényesítését az újdonsült, fiatal papok számára Pál apostol Galatákhöz írt levelének (Gal 6,2–5) sajátos, „társadalmi interpretációjával” világította meg: „*Hogy a béke hívei vagyunk, azt a mindennapi életben is bizonyítsuk be. Hívjuk fel a híveink figyelmét, hogy az 5 éves tervvel [sic!] kapcsolatban mi mindenre kell felfigyelniük. Így pl. a beszolgáltatásnál ne csak azt nézze a híveink serege, hogy azt oda kell adnia, hanem lássa azt be, hogy ezáltal az ipari munkásságnak ad kenyeret, elősegíti a hatalmas rizstelepek létrejöttét, amik éppen a határainkban már vannak [sic!]. A közösség eszméjéhez kell lelkünkben értékké tenni és kifejleszteni, így pl. ha most nem tud kapni cementet a »vájújához« [sic!], értessük meg vele hogy türelmes legyen, hiszen az a cement most kell a tiszai erőművekhez, ami a közösséget szolgálja majd és neki is haszna lesz belőle.*”²⁸ Bozóky a jász nép nyakasságára hivatkozott, s nagyon óvatosan említette meg a gyűlésen részt vevő egyházügyi főelőadó jelenlétében, hogy talán „*túl gyors a tempó*”, s híveinek idő kellene.

26 == MNL JNSzML XXIII.26.b., 4. d., 9/254/1951. Dr. Csömöz Gáspár váci egyházmegyei irodaigazgató espereskerületekhez küldött körlevele az őszi mezőgazdasági munkára buzdításról, 1951. október 19.

27 == EFL Archivum Novum III., Congregationalia, 163. d., 50/1951. Jegyzőkönyv a Tiszántúli Espereskerület őszi koronájáról, 1951. szeptember 25.

28 == Uo. 55-e/1952. Jegyzőkönyv az Alsójászszági Espereskerület őszi koronájáról, 1952. szeptember 21.

Ugyanakkor a szentmise után a kételkedő gazdák számára téeszlatogatások szervezésének ötletét vetette fel, de a kerület papsága ezt elvetette.²⁹

Az MDP politikájának „új szakasza” mellett a békepapi mozgalom is látványosan elkötelezte magát. Az Abony-Újszászi Espereskerület 1954. őszi koronáján Mihácz József apát-plébános a Nagy Imre-kormány engedményeinek méltatása mellett legnagyobb vívmánynak a Hazafias Népfront (HNF) megalakításával a vallásos emberek egyenrangú érvényesülésének lehetőségét tartotta: *„Ma már a tszcsben lévő híveink is tudják, hogy azért nem szükséges hitükről lemondani, hogy életformát változtattak. Ők is tudják, hogy ha például a hívő embernek megvan a 200 munkaegysége, és pld. egy hitetlen embernek csak 55 munkaegysége van, akkor a hívő ember a jobb munkás, ő lesz a sztahanovista, míg a hitetlen ember lemarad.”*³⁰ Az ekkoriban megtartott koronák jegyzőkönyveiben a békepapi mozgalmi tagok részéről gyakori volt a „reakciós” egyházzal alkotott ideológiai toposz ellenpontozására a magyar történelem progresszív egyházfőinek tevékenységeire való hivatkozás, illetve a papság társadalmi hasznosságának kényszeres bizonyítása.³¹ A Szolnoki Espereskerület őszi koronáján Kindlovits István szolnok-belvárosi plébános hozzászólása azért figyelemre méltó, mert megmutatja a megyei választmány bizonytalan tapogatózását a politikai fordulat után megváltozott mozgástérben: *„A tegnap által ejtett sebek fájdalmával kóválygunk [...] Csak az a szövetkezet életképes, ahogyan ezt Nagy Imre miniszterelnök úr mondotta, amely az önkéntesség alapján áll. Terrorral nem lehet szövetkezetet létrehozni. Hisz a szövetkezetek kezdeti nehézségei olyan áldozatokat kívánnak, amit egy összeerőszakolt kollektíva emberileg számítva nem hoz meg.”*³² Kindlovits nyilatkozata a megelőző évek erősza-
kos agrárpolitikájának óvatos bírálataként értelmezhető. A plébános óvatos optimizmusának történeti háttere, hogy az 1953 nyarán bevezetett kedvezőbb beszo-
gáltatási rendszer és a kötelezettségek mérséklése valóban kiszámíthatóbbá tették

29 = Uo. A munkavégzés minőségének valláserkölosi vonatkozásai kapcsán azt mondta: *„Milyen a munkám mennyisége és minősége? Pontos vagyok-e, idejében kezdem-e és lelkiismeretesen végzem-e, talán hanyagul, lelkiismeretlenül, megbízhatatlanul. Talán csak magamra gondolok ezen munkám végzésében, vagy az eredményre való törekvésben, vagy beleviszem a szeretetet, az Isten, a felebarát és a haza szeretetét? Gondoljunk erre, mikor híveinknek a mezőgazdasági munkákról szólnak.”*

30 = VPKL A.1.a., Congregatio Districtualis, 18. d., E.37/954. Jegyzőkönyv az Abony-Újszászi Espereskerület őszi koronájáról, 1954. október 28.

31 = MNL JNSzML XXIII.26.b., 2. d. Jegyzőkönyv a Szolnoki Espereskerület őszi koronájáról, 1954. október 11. Mihácz szavaival: *„Mihelyt a rendiség korlátaiból kiszabadul az egyház, mindenütt demokratikus érzelmű, a jogaiért küzdő nép élére áll. Ha gyűlölettel találkozunk, mely reánk, mint ötödik kerékre tekint, cáfoljuk meg az elhangzottakat.”*

32 = VPKL A.1.a., Congregatio Districtualis, 17. d., E.37/953. Jegyzőkönyv az Abony-Újszászi Espereskerület őszi koronájáról, 1953. október 28.

a paraszti gazdálkodást, amennyiben a termelők a beszolgáltatás után megmaradt feleslegüket már szabadon értékesíthették a piacon.³³

Az „új szakasz” rövid másfél éve alatt megsaporodtak a tanácsok és az egyházügyi főelőadó felé benyújtott, többnyire hitoktatással kapcsolatos panaszok, valamint az államosított egyházi ingatlanok visszaigénylésére irányuló kérvények.³⁴ A békepapi mozgalom feladatai közé tartozott az egyház közösségén belül a „reakciós” papok „leleplezése” is. A Szolnoki Espereskerület 1954. évi tavaszi koronáján Bárány Dezső szolnoki esperes *„Igazság a keresztény etika tükrében”* címmel tartott előadást, mely híven reprezentálja a pártállamnak az egyház megosztására irányuló kísérletét: *„Mindig akadtak, akik szívesen elfogadták, amit a közösség nyújtott, általa lettek azzá, amivé lettek; de mikor az állam valamely intézkedését magukra nézve sértőnek tartják – birtokreform, behemót vállalatok államosítása –, mereven elzárkóznak attól, hogy az államközsséggel bármely ponton is kooperáljanak. Hályogszemű reakciós elemek, akik »kereszténységükkel« kérkednek, s valójában csak arra jók, hogy lejárássák a kereszténység hitelét. Nem éppen keresztény szellemre vall, ha valaki a közösségi kötelezettség megtagadásával önmagát és embertársait bosszulja meg [...] Nem ágyrajáró kosztosai vagyunk az államnak, hanem ezen közösség tartópillérei vagyunk. A pillérek pedig nem riadnak vissza a terhektől sem.”*³⁵

Az MDP KV 1955. március 2–4-i ülésének határozata újfent napirendre tűzte a nehéz- és hadiipar fejlesztését, s az ehhez szükséges forráselvonás végett a mezőgazdaság kollektivizálását. Az egyházközségek változatlan félelmeiről s az önkéntesség elve ellenére a belépésre ösztökélő, szószéken vagy magánbeszélgetéseken történő lekipásztori ráhatás szükségességéről szolt Bárány Dezsőnek a Szolnoki Espereskerület 1955. évi tavaszi koronáján tartott előadása. Az esperes az Apostolok cselekedeteire utalva világította meg az első keresztény gyülekezetek egyenlőségen és szolidaritáson alapuló kommunáinak példaértékét. A tavaszi munkák leújtó eredményeit befolyásoló rossz időjárás kapcsán hangsúlyozta, hogy a természeti csapások okait Isten büntetésében láttató „reakciós” magyarázatokat ellensúlyozni kell azáltal, hogy a csapásokat próbatételeknek kell tekinteni, melyek felébresztik az egymás iránti szolidaritást, *„közelebb hozz[ák] a részvét által a szíveket”,* ami által az Istentől való függésre ráeszmélvén, *„felkeltik az elszánt akaratot a kár-elhárításra”*.³⁶ Az egymás iránti szeretet és segítőkészség imperatívusza a helyi tanácsai szervekkel való viszonyra is hivatkozik, melyet Bárány főként a káplánok, fiatal

33 = MNL OL M-KS 276-89., 277. ó. e. Egyházi személyek véleménye és megnyilvánulásai a Központi Vezetőség 1955. márc. 2–4-én megjelent határozatáról, 1955. március 14.

34 = MNL JNSzML XXXV.39.b., 150. ó. e. Az egyházügyi főelőadó 1953 novembere és 1955 januárja között keletkezett jelentései.

35 = MNL JNSzML XXIII. 26.b., 2. d. Jegyzőkönyv a Tiszajobbparti Espereskerület tavaszi koronájáról, 1954. május 9.

36 = MNL JNSzML XXIII.26.b., 2. d. Jegyzőkönyv a Szolnoki Espereskerület tavaszi koronájáról, 1955. április 27.

papok felé címzett: „*A hívők sokaságának szíve-lelke pedig egy volt, egyikük sem mondott magáénak semmit, hanem mindenük közös volt. Nem is volt szűkölködő közöttük, mert mindazok, akiknek föld- vagy házbirtokuk volt, eladták és árát az apostolok lábaihoz tették.*” (ApCsel 4,33–34.) Az esperes Prohászka Ottokár 1906-os, „*Övéi be nem fogadták*” című írását is idézte: „*Egyik típus a múltból él, a jelentől fél és a jövőt gyűlöli, másik a múltból tanul, a jelennek él és a jövőben bíz. Kedves Oltártestvérek! Vajjon melyikhez tartozhat a modern pap? [...] Ne féljetez hát, hogy nem lesznek híveitek. Ha az ő új életükben nem vesztek részt, akkor tűnnek el. Magunk is adjunk jó példát a háztáji gazdaságunk bemutatásával [...] Fiatalok, kik kijöttek a teológiáról: új világ épül előttetek, ti vagytok benne az új élet csirái, rajtatok nyugszik az új erkölcs megismertetése!*”³⁷

Réz Dezső jászfényszarui esperes odáig ment, hogy a Tiszántúli Espereskerület 1955. évi őszi koronáján a megyei választmány elnökeként, a tiszántúli részekén a papság és a tanácsai szervek között nagy számban előforduló súrlódások legfőbb okaként a fiatal papok „*agresszív magatartását*” jelölte meg, holott „*az egyház nincs semmilyen politikai-gazdasági rendszerhez kötve, az Evangélium mindenkire elkötelezett*”.³⁸ Az esperes szerint tehát a „*vehemensebb*” magatartású fiatalabb papok nem pusztán az „*állam-egyház megállapodást*”, de egyenesen az egyház missziós céljainak beteljesülését veszélyeztetik, valahányszor méltatlankodnak a tanácsnál vagy a pártbizottságnál a munkahelyükön „*helyreigazításban részesült*” híveik miatt. Reszler József esperes az Abony-Újszászi Espereskerület 1955. évi őszi koronáján a „*megállapodás*” ötödik évfordulója kapcsán megjegyezte, hogy az a minimum, hogy a papság nem fejt ki ellenállást a téeszmozgalommal szemben. A *Szabad Népből* idézett információi szerint 2 millió holdon 4601 téesz működik 208 356 családdal, ami azt jelenti, hogy a katolikus hívők több mint egyharmada immár téesztag, s önmagában a fenti tény kötelezi a papságot, hogy még ha nem is a téeszmozgalmat, de a mozgalomban részt vevő híveit s az ő lelki gondozásukat teljes erejével támogassa. Az egyházközségek rossz hangulatára sokatmondóan utal az esperesnek az az elejtett megjegyzése, hogy a kerület papsága kérje meg a híveket: ne szégyelljék, ha téesztagok lettek és ne szidják a belépőket.³⁹ A helyzet egy év elteltével sem javult, sőt az újfent egyre keményebbé váló téesztesítés elől a nagyvárosba menekülők s az iparban való elhelyezkedéssel jobb életet remélők száma is megsaporodott. A Szolnoki Espereskerület 1956. évi tavaszi koronáján tartott beszédében Feranecz József mezőtúri plébános a téeszt a helyben maradás biztosítékaként és a falusiak lelkéért folytatott egyházi küzdelem eszközeként mutatta fel. A személyes találko-

37 == Uo. Az idézett szöveget lásd: Prohászka, 1929: 92.

38 == EFL Archivum Novum III., Congregationalia, 166. d., 0089/1955. Jegyzőkönyv a Tiszántúli Espereskerület őszi koronájáról, 1955. szeptember 27.

39 == VPKL A.1.a., Congregatio Districtualis, 19. d. Jegyzőkönyv az Abony-Újszászi Espereskerület őszi koronájáról, 1955. október 4.

zók fontosságát hangsúlyozva önmagát állította követendő példaként, amennyiben a gyülekezetből többeket is meggyőzött, hogy a Szolnokra és Budapestre ingázás helyett válasszák a helyi Petőfi-téeszt, mert raktárosokat kerestek. Mivel az elődök mind ittak munka közben, a plébános a keresztény példamutatásra buzdítva tudta végül meggyőzni híveit a belépésről.⁴⁰

= = = Összegzés

A kényszerkollektivizálás egyházpolitikai vonatkozásai, annak végrehajtásának társadalmi gyakorlata a vidéki egyházközségek szovjetizálásának kontextusában értelmezhetők. Fontosnak tartom megjegyezni, hogy a téészesítés békepapok és lelkészek általi népszerűsítése nem hitéleti meggyőződésből fakadt, hanem a hatalmi elvárásokhoz való nyelvi igazodást, a felekezeti nyilvánosság megosztását, valamint az intézményi túlélésért vívott színlelt együttműködést szolgálta. A tanulmány igyekezett bemutatni, hogy a római katolikus békepapok és a „haladó” református lelkészek miként igyekeztek az evangéliumi nyelvezetet és a teológiai toposzokat – az őskeresztény közösségi eszményt, illetve a teremtés- és munkaerkölcsi parancsot – a nagyüzemi gazdálkodás legitimációjának szolgálatába állítani.

A vizsgálat eredményei szervesen illeszkednek a Rákosi-korszak egyházpolitikájának általános kereteibe. A pártállam a békemozgalom felkarolásával és a kötelező munkaverseny-propaganda kikényszerítésével célzatosan bontotta meg az egyházi hierarchiát, szembefordítva az alsópapságot a püspöki karral. Amikor a kényszerkollektivizálás miatti lakossági elégedetlenség és az egyházfenntartói járu-lékok elmaradása nyilvánvalóvá tette a propaganda sikertelenségét, a hatalmi elvárásokat kiszolgáló békepapi vezetés az állami mintát követve reagált: a felelősséget a passzív vagy ellenálló alsópapságra hárította. Ez a struktúra az 1953 utáni „új szakasz” idején sem változott gyökeresen; a békepapi apparátus a relatív politikai enyhülés hónapjaiban is a pártállami kontroll és a helyi alávetettség közvetítője maradt.

Összegzőként megállapítható, hogy a békepapi megnyilatkozások nem tudták feloldani az erőszakos agrárpolitika és a hívő paraszti társadalom közötti mély ellentmondásokat. A teológiai köntösbe öltöztetett agitáció így nem eredményezte a vidéki lakosság meggyőzését; pusztán egy értékes nyelvi és társadalomtörténeti dokumentumává vált annak, miként próbálta a diktatúra az egyházi nyilvánosságot saját hatalmi céljainak eszközévé tenni.

40 = = MNL JNSzML XXIII.26.b., 2. d. Jegyzőkönyv a Szolnoki Espereskerület tavaszi koronájáról, 1956. április 18.

=== Levéltári források ===

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

3.1.1. B-dossziék (Beszervezési dossziék)

B-88458. „Bányai”

3.1.5. O-dossziék (Operatív dossziék)

O-9320. Gaál István

Egri Főegyházmegyei Levéltár (EFL)

Archivum Novum III. Acta Meritorum. (Egri Érseki Hivatal iratai. Egyház-igazgatási iratok)

Congregationalia (Espereskerületi gyűlések jegyzőkönyvei), 1804–1980

Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára (MNL JNSZML)

XXIII.26.b. Szolnok Megyei Tanács, Számnélküli iratok, 1950–1991

[megyei tanácsi végrehajtó bizottság Egyházügyi Titkárságának Iratai]

XXXV.39.b. MDP Szolnok Megyei Bizottsága, Apparátusi iratok, 1948–1956

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

M-KS 276-89. Az MDP KV Agitációs és Propaganda Osztályának iratai, 1950–1956

Tiszántúli Református Egyházkerület Kollégiumi Levéltára (TTREL)

1.33.c. Nagykunsági Egyházmegye iratai

Egyházlátogatási jegyzőkönyvek, 1791–2007

Váci Püspöki és Káptalani Levéltár (VPKL)

A.1.a. Püspöki Hivatal Iratai. Egyházkormányzati Iratok

Congregatio Districtualis (Espereskerületi gyűlések jegyzőkönyvei), 1761–1993

=== Hivatkozott irodalom ===

Balogh–Szabó, 2002

Balogh Margit – Szabó Csaba: *A Grósz-per*. Kossuth, Budapest.

Bereczky, 1953

Bereczky Albert: *A Keskeny Út. Igézhirdetések, előadások, cikkek*.

Református Egyetemes Konvent Sajtóosztálya, Budapest.

Bogárdi Szabó, 1995

Bogárdi Szabó István: *Egyházvezetés és teológia a Magyarországi Református Egyházban 1948 és 1989 között*. Ethnica, Debrecen.

Gál, 2023

Gál Máté: *A katolikus egyház és a hitgyakorlás korlátozása Heves megyében (1950–1962)*. Kronosz, Budapest.

Kónya, 1988

Kónya István: *A „keskeny úton” a „szolgáló egyház” felé*. Akadémiai, Budapest.

Köbel, 2005

Köbel Szilvia: *„Oszd meg, és uralkodj!” A pártállam és az egyházak. Az állam és az egyházak politikai, jogi és igazgatási kapcsolatai Magyarországon 1945–1989 között*. Rejtjel, Budapest.

Ladányi, 1999

Ladányi Sándor: Vázlatos történelmi áttekintés a református egyház közelebbi múltjának alakulásáról. In *A Magyarországi Református Egyház története 1918–1990. I. köt. Tanulmányok*. Szerkesztette Barcza József – Dienes Dénes. Sárospataki Református Kollégium Teológiai Akadémiája, Sárospatak. 101–142.

Orbán, 2001

Orbán József Gyula: *Katolikus békepapok mozgalma Magyarországon (1950–1956)*. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest.

Ö. Kovács – Kunt, 2009

A politikai diktatúra társadalmiasítása. Nyelv, erőszak, kollaboráció, ellenállás, alkalmazkodás. Szerkesztette: Ö. Kovács József – Kunt Gergely. Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar Történettudományi Intézet Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék, Miskolc.

Pál, 1995

Pál József: *Békepapok. Katolikus békepapok Magyarországon (1950–1989)*. Egyházforum, Debrecen.

Prohászka, 1929

Prohászka Ottokár: *Sion hegyén*. Szent István Társulat, Budapest.

Tibori, 1995

Tibori János: *A Tiszántúli Református Egyházkerület története 1944–1957.*

(A Debreceni Református Teológiai Akadémia Egyháztörténeti Tanszékének Tanulmányi Füzetek, 34.) Debrecen.

Urbán, 2002

Urbán László: Túrkeve termelőszövetkezeti várossá válása a dokumentumok tükrében. *Jászkunság*, 2. sz. 71–77. http://epa.oszk.hu/03000/03002/00167/pdf/EPA03002_jaskunsag_20020507_4802_071-077.pdf (utolsó letöltés: 2026. szeptember 12.).

Zombori (szerk.), 2008

A Magyar Katolikus Püspöki Kar tanácskozásai 1949–1965 között. Dokumentumok.

I. köt. Szerkesztette: Zombori István. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség – Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány – Szeged-Csanádi Egyházmegye, Budapest.

Kulcsszavak

=====

egyháztörténet, értelmiség, kollektivizálás, népfront, ötvenes évek,
Rákosi-rendszer

/ Preaching and Agitation /

The linguistic strategies of the peace diaconate in Szolnok County and the promotion of collectivization, 1949–1956

This study examines the church-historical aspects of forced collectivization in Szolnok County, a region in the Great Plain that was regarded as a model area by the party-state dictatorship even during the first wave of collectivization. The peasantry and agricultural society constituted the material and social base of the local parishes. The research draws on reports produced by the Agitation and Propaganda Department of the ruling party on the activities of the Clerical Peace Committees, reports by Secretary of Church Affairs of the County Council, and records of deanery district meetings and church visitation reports from church archives. The aim of the study is to present the denomination-specific narratives characteristic of the theological paraphrases – couched in evangelical language – of the Roman Catholic Clerical Priest Movement and the cooperating Reformed pastors that promoted the (forced) collectivization of agriculture. It examines how the Clerical Priest Council of the county disseminated the cause of collectivisation within the parishes; in what pseudo-evangelical appearances was the propaganda message of collectivization packaged; what were their main arguments in favour of joining; how they attempted to appease the sometimes rejective reactions of the congregations, and how they reflected on the political changes of the 1950s. The study aims to capture the ecclesiastical socio-historical aspects of the rationalization of subjugation, or indeed of feigned cooperation.

A Baracskai Fogház és Börtön udvara,
az elítéltek munkába indulása, 1985.

Fortepan 126046 / Urbán Tamás

===== Csapody Tamás =====

/// A fegyvertelenség útja

**A katonai szolgálatmegtagadás és a lelkiismereti szabadság
érvényesülése a késő szocializmustól napjainkig**

*Tanulmányomat a 94 éves Merza Józsefnek, a katolikus
Bokor Közösség első katonaságmegtagadójának ajánlom*

== A fegyvertelenség mint társadalomtörténeti és jogállami probléma

Az általános hadkötelezettségen alapuló tömeghadsereg, vagyis a békeidőben is fenntartott sorozott hadsereg lényege, hogy az állam a hadra fogható lakosságot, leggyakrabban férfi állampolgárait, katonai nyilvántartásba veszi, majd rendszeres sorozás után a hadköteles korban lévőket sorkatonai és időszakonként tartalékos katonai szolgálatra kötelezi. A hivatásos és tovább szolgáló, valamint szerződéses katonákkal együtt ők alkotják azt a hadsereget, illetve hadkiegészítési rendszert, amely békében védi az országot, háborús helyzet esetén pedig lehetővé teszi a tartalékosok gyors mozgósítását. Mindez azt jelenti, hogy a mindenkori lakosság mintegy 0,4–0,9%-a öltözik egyidejűleg katonai egyenruhába, és évtizedek alatt a férfi lakosság 25–50%-a kap katonai kiképzést. Háborús veszély esetén a lakosság 2–4%-a lesz képes azonnali, 15–20%-a pedig a későbbi bevonulásra, aminek révén a hadsereg létszáma mozgósítással szinte azonnal a négyszeresére-ötszörösére nőhet.¹

Magyarországon az általános hadkötelezettség történeti bevezetése egy forradalom külső megdöntésének veszélyéhez kapcsolódik. Mészáros Lázár hadügyminiszter javaslatára 1848. augusztus 19-én döntött az országgyűlés a kötelező újoncozásról, míg Szemere Bertalan belügyminiszter elrendelte az újoncok összeírását. A szabadságharc leverése és a kiegyezés után az 1868. évi 40. törvénycikk fektette le a modern kori magyar általános hadkötelezettség alapjait, kimondva, hogy „a védelmi kötelezettség általános, és minden védképes állampolgár által személyesen teljesítendő”.² Ekkortól a hadköteles korú (20 és 36 éves kör közötti) férfiak sorkatonai

1 == Németh–Patyi, 1997.

2 == 1868. évi XL. törvényoikk a véderőről, 1. §.

szolgálati ideje a korábbi negyvennyolc hónapról huszonnégy hónapra csökkent. A Tanácsköztársaság időszakában a román és csehszlovák csapatok előretörése idején, 1919. május 31-én rendelték el általános védkötelezettséget, majd a trianoni békediktátum rendelkezése nyomán a magyar haderőt harmincezer főben maximalizálták, és az önkéntes modellre kényszerítették az országot, amit azonban a két háború közötti vezetés rejtett hadkötelezettséggel játszott ki.

A második világháborút követően, a koalíciós időszak átmeneti évei után, 1948. október 1-jén vezették be ismét az általános hadkötelezettséget, amely a Rákosi-korszak militarizált és feszült éveiben, 1951-re kétszázezer fős gigantikus békelétszámmra duzzasztotta a Magyar Néphadsereget. Az 1960-ban módosított honvédelmi törvény továbbá kiterjesztette a hadkötelezettséget bizonyos szakképzettségű, 18 és 45 év közötti nőkre is, noha tényleges fegyveres szolgálatra nők esetében békeidőben soha nem került sor. A sorkatonai szolgálat terhei, a feszített katonai kiképzések és a laktanyai elzártság mély nyomokat hagyott ezeken a korosztályokon, miáltal a szocializációs és ideológiai kényszer az egypártrendszer fenntartásának egyik legfőbb biztosítéka volt.³

A kötelező katonai szolgálat és az egyéni szabadságjogok konfliktusa az állam és a polgár viszonyának legmélyebb alkotmányjogi dilemmája.⁴ Bár a liberális társadalomfilozófiai megközelítés szerint az állampolgári alapkötelezettséget nem lenne szabad az individuum alapvető szabadságjogai elé helyezni, az államok évszázadokon át abszolút prioritást biztosítottak a honvédelmi érdekeknek. A hadkötelezettség léte folyamatos alkotmányos feszültségek hordozója, hiszen a besorozott katonától az állam elvárja, hogy az eskü letételével akár az élete feláldozásának kockázatát is vállalja, és adott esetben kioltja a támadó életét, ami alapvetően sérti az élethez és az emberi méltósághoz való alapjogot. Emellett a katonai szolgálat súlyosan korlátozza a személyes szabadságot, a szabad mozgást, a lakóhely szabad megválasztását, valamint a gondolat-, vallás- és véleménynyilvánítási szabadságot is. Éppen ezért vált a katonai szolgálatmegtagadás és az annak helyébe lépő alternatív szolgálati formák (polgári szolgálat és fegyvertelen katonai szolgálat) elismerése a demokratikus átmenet és a jogállamiság kiépülésének egyik legfontosabb értékmérőjévé a rendszerváltó Magyarországon.

= = = A katonai szolgálatmegtagadás jogi szabályozásának evolúciója a Kádár-rendszerben

A Rákosi-diktatúra militarizmusa és a hidegháborús feszültség miatt a lelkiismereti okokból történő fegyvermegtagadást a szocialista államrend elleni nyílt fellépésnek tekintették. Az 1951-ben létrehozott fegyvertelen katonai építőszázadok esetében is megkövetelték a katonai eskütételt, így a „pacifista” kisegyházak (nazaré-

3 = = Bodó, 2022.

4 = = Csapody, 1990a.

nusok, Jehova Tanúi) hívői ezt az alternatívát sem fogadhatták el.⁵ A Jehova tanúit a szolgálati paranccsal szembeni engedetlenségért, a honvédelem vagy a demokratikus államrend ellen irányuló izgatásért, a honvédelem érdekét veszélyeztető viselkedésért ítélték el, de valójában valamennyien a katonai szolgálat teljesítését tagadták meg.⁶ A hadbíróságok öttől tíz évig terjedő szigorított börtönbüntetéssel vagy kényszermunkával sújtották őket.⁷

A katonai szolgálatot megtagadók a letöltött büntetés után újabb behívóparancsot kaptak, ami újabb megtagadást és bebörtönzést vont maga után. A lelkiismereti okokból fegyveres szolgálatot megtagadók és a késő szocialista állam viszonyában az első részleges elmozdulást az Állami Egyházügyi Hivatal (АЕХ) és a Krisztusban Hívő Nazarénus Gyülekezethez közötti titkos tárgyalások hozták el. Az 1969-ben elkezdődött tárgyalások nyomán a nazarénus fegyverrelutasító fiatalokat a korábbi egységesen négy év börtön helyett három év szabadságvesztésre ítélték.⁸ A nazarénusokat később a sorozás alkalmával létszámfölöttinek minősítették, így elkerülték a hadbíróságokat.⁹ Az évekig húzódó tárgyalások nyomán – a kelet-németországi példát szem előtt tartva – 1977-ben bevezetésre került Magyarországon a fegyver nélküli katonai szolgálat.¹⁰ A lényeges enyhítés azonban kizárólag a nazarénusok számára volt elérhető, akiknek egyénileg és gyülekezeti igazolással kellett kérvényezniük azt. Az intézkedés strukturális ellentmondása miatt ez a gyakorlatban kudarcot vallott, mivel a fegyver nélküli szolgálatot teljesítőket a honvédség építő- és műszaki alakulataiba (a „lapátos katonasághoz”) osztották be. Itt továbbra is egyenruhát viseltek, laktanyai fegyelemben éltek, és katonai esküt vagy fogadalmat kellett tenniük. E korai, szelektív kísérlet elégtelensége, valamint a politikai klíma változása vezetett el a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) Politikai Bizottsága (PB) 1988. augusztusi határozatához, amely már valódi paradigmaváltást jelentett.¹¹ Ez a döntés rögzítette a fegyver nélküli katonai szolgálat radikális reformját, valamint a fegyveres erők kötelékén teljesen

5 == Rajki, 2012.

6 == Lásd pl. ÁBTL 3.1.9. V-22027.

7 == Szegedi Sándor Jehova tanúját államrend elleni izgatás vádjával tíz év börtönre ítélték 1953-ban, mert megtagadta a katonai szolgálatot. ÁBTL 3.1.9. V-86276. Dusicza Sándor Jehova tanúját szintén ezért öt év börtönbüntetésre ítélték 1951-ben. ÁBTL 3.1.9. V-86264. Szabó Béla Jehova tanúját Dusiczához hasonlóan ugyanezért szintén ugyanezzel a büntetéssel sújtották ugyanebben az évben. ÁBTL V-86473.

8 == Soós Sámuel levele Prantner Józsefnek, 1969. július 14. Soós Sámuel hagyatéka.

9 == Soós Sámuel és Palotay Sándor levele Miklós Imrének, 1972. január 13. Soós Sámuel hagyatéka.

10 == ÁBTL 4.2. 06/1977. (I.31.) A honvédelmi miniszter és a belügyminiszter 06/1977. számú együttes utasítása a fegyveres katonai szolgálatot vallási okból megtagadó hadkötelesek behívásával kapcsolatos eljárásról, 1977. január 31.

11 == MNL OL M-KS 288-5., 1032. ő. e. Jegyzőkönyv az MSZMP PB 1988. augusztus 9-i üléséről.

kívülálló, valódi helyettesítő polgári szolgálat jogintézményének elvi bevezetését. A pártállami nómenklatúra ezzel az intézkedéssel a nemzetközi emberi jogi normákhoz való igazodást, a Jehova Tanúinak, a nazarénusoknak és a katolikus bázisközösségek marginalizációjának, valamint az átmeneti időszak politikai feszültségeinek csökkentését kívánta elérni. A határozatot előkészítő jelentés pontos képet ad „a fegyver nélküli katonai szolgálatot vállaló hadkötelesekről” az 1977 és 1988 közötti időszakban.¹² A PB-nek készült jelentés szerint ebben a bő évtizedben összesen 590 fő tagadta meg a sorkatonai szolgálatot, akiknek az elsőprő többsége (566 fő) a Jehova Tanúi Egyházhoz és a Krisztusban Hívó Nazarénus Gyülekezetéhez tartozott. A dokumentum szerzője egybeszámolta a két utóbbi egyházi csoport katonai szolgálatot elutasítóit, de a nazarénus gyülekezet saját nyilvántartása árnyalja ezt a képet. Az ebben foglaltak szerint a „fegyverfogás és a honvédeskü” letételének megtagadása miatt elítélt nazarénusok száma 1969 és 1973 között 27 fő volt.¹³

Az MSZMP PB jelentésében már megjelentek a „római katolikus” (13 fő) és az „egyéb, például szombatista” (valójában reformadventista¹⁴), továbbá a politikai okokra hivatkozó (11 fő) szolgálatmegtagadók is. Ugyanezen időszak alatt mindössze 199 fő vállalta a fegyver nélküli katonai szolgálatot, akik szinte kivétel nélkül nazarénusok voltak, míg a Jehova Tanúi közül évente csupán 1-2 fő volt hajlandó élni ezzel a kompromisszumos lehetőséggel.¹⁵

= = A Bokor Közösség erőszakmentesség-teológiája és a katonaság elutasítása

A magyarországi vallási alapú katonai szolgálatmegtagadás történetében különleges helyet foglal el a római katolikus Bokor Közösség,¹⁶ amelyet 1945-ban alapított Bulányi György¹⁷ piarista szerzetes. Bulányi élete és munkássága a mindenkori po-

12 = MNL OL M-KS 288-5., 1032. ő. e. Jelentés a Politikai Bizottságnak a fegyveres katonai szolgálat teljesítésével összefüggő kérdésekről, javaslat a fegyver nélküli katonai szolgálat, valamint a helyettesítő polgári szolgálat bevezetésére. Kimutatás a katonai szolgálatot megtagadó és a fegyver nélküli katonai szolgálatot vállaló hadkötelesekről (1977–1988), 1988. július 27.

13 = Vö. Katonafoglyok. A Krisztusban Hívó Nazarénus Gyülekezetből, akik lelkiismereti okból a fegyverfogást és a honvédesküt megtagadták s emiatt elítéltek, 1973. május 22. Soós Sámuel hagyatéka.

14 = A szombatista, hivatalos nevükön Hetednap Adventista Egyházból kivált vallási csoport.

15 = MNL OL M-KS 288-5., 1032. ő. e. Jelentés a Politikai Bizottságnak a fegyveres katonai szolgálat teljesítésével összefüggő kérdésekről, javaslat a fegyver nélküli katonai szolgálat, valamint a helyettesítő polgári szolgálat bevezetésére. Kimutatás a katonai szolgálatot megtagadó és a fegyver nélküli katonai szolgálatot vállaló hadkötelesekről (1977–1988), 1988. július 27.

16 = Csapody, 1993b: 4–29.

17 = Bulányi György (Budapest, 1919. január 9. – Budapest, 2010. június 6.) piarista szerzetes, magyar–német szakos tanár.

litikai hatalommal való bátor szembenállás története: a Rákosi-korszakban koncepció perben életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték, amelyből közel kilenc évet (1952–1960) le is töltött, majd szabadulása után a politikai rendőrség állandó zaklatása mellett szervezte újjá a földalatti kisközösségek hálózatát.¹⁸ A Bokor teológiája a jézusi hegyi beszéd és az újszövetségi kinyilatkoztatás radikális értelmezésén alapult, amelynek három fő pillérét a kicsiség, a szegénység és az aktív, cselekvő erőszakmentesség alkotta. A közösség tagjai az 1970-es évek végétől kezdve elutasították a fegyveres erőszak minden formáját, így a hadseregbe való bevonulást és az állameskü letételét is.

A katolikus katonaságelutasítók¹⁹ sorát Kiszely Károly²⁰ nyitotta meg. Ő a xx. század legelején alakult Regnum Marianum²¹ római katolikus közösség tagjaként 1976 és 1979 között 33 hónapot töltött a Baracskai Fogház és Börtönben.²² A politikai elítéltekre jellemző módon kedvezményeket vagy amnesztiát nem kaphatott. Szabadulása után az ún. demokratikus ellenzék aktív tagjaként nyolc éven át, egészen a kikényszerített kivándorlásáig, szamizdatban megjelent írásain keresztül is fáradhatatlanul küzdött az alternatív szolgálati formák hazai bevezetésért.²³

A Bokor aktív erőszakmentesség-teológiája szerint a katonaságban való részvétel gyilkolásra és erőszakra való szocializáció, amely összeegyeztethetetlen a keresztény szeretetparanccsal. A Bokor tagjai a kora keresztény mártírok példáját követve vallották, hogy a fegyverek és a hadsereg elutasítása az igaz keresztény hit hiteles próbája. A bázismozgalom alapvető elveit és a radikális békepárti magatartást Bulányi György a Kádár-rendszer kései, enyhülő időszakában a *Keressétek az Isten Országát!*²⁴ című, először szamizdatban megjelent művében foglalta össze részletesen. A katonai szolgálat megtagadása dr. Merza József²⁵ matematikus 1979-es fellépésével vált vízválasztóvá a Bokor Közösségen belül. Merza, aki már család-

18 == Szakolczay, 1989.

19 == Fontos elvi és teológiai különbségtétel a Bokor gyakorlatában, hogy a tagok következetesen a „katonaság elutasítása” kifejezést használták a hivatalos „katonai szolgálatmegtagadás” helyett. Bulányi teológiája szerint a „szolgálat” szó ebben a kontextusban teológiai és ideológiai elfogadhatatlan, hiszen az ember kizárólag Istennek tartozik szolgálattal, és az állami erőszakszervezetben való részvétel ennek a transzcendens kötelezettségnek a megtagadását jelentené. A tanulmányban egyaránt használok a „katonaság elutasítása” és a „katonai szolgálat megtagadása” megnevezéseket.

20 == Kiszely Károly (Budakalász, 1953. december 20.) esztergályos, teológus, Ausztriában élő természet- és környezetvédő, közíró.

21 == Emődi, 1996.

22 == Kiszely, 1983.

23 == Kiszely, 1992 (1984)

24 == Bulányi, 1990–1991.

25 == Dr. Merza József (Sárospatak, 1932. szeptember 16.) matematikus, könyvtáros, pedagógus, szakfordító, író. A Karig Sára-díj kitüntetettje.

apa és elismert kutató volt, a tartalékos katonai behívóparancsot (egy katonai továbbképzést) utasította vissza elvi alapon. Bár Merzát nem fegyveres harcra, hanem elméleti jellegű tevékenységre hívták be, teológiai érvelése szerint a katonai struktúrán belüli bármilyen közreműködés – akár a matematika tanítása sorkatonáknak – a militarista gépezet és a fegyveres erőszak közvetett legitimációját jelenti.²⁶ Merza József fellépése megnyitotta az utat a Bokor fiatal tagjai előtt, akik ettől kezdve egyre nagyobb számban tagadták meg a katonaságot, 1979 és 1989 között összesen mintegy harmincan.²⁷ Merza József nem folytathatta tudományos pályafutását, megvonták tőle útlevelét, de ő – politikai széljárásoktól függetlenül – aktív közéleti szerepet vállalva, folyamatosan támogatta a katonaság elutasításának ügyét és a különböző hazai békekezdeményezéseket, valamint a háborúellenes megmozdulásokat.

A Bokor-közösség katonai szolgálatmegtagadói a személyes honvédelmi kötelezettségük teljesítésének megtagadása szerint alapvetően két nagy csoportba sorolhatók: a teljes sorkatonai szolgálatot elutasítókra, valamint a hátralévő szolgálatuk befejezését megtagadókra. A teljes sorkatonai szolgálatot megtagadók egyikét, az 1985-ben 26 éves budapesti Orbán Péter²⁸ gyógypedagógust különösen szigorú ítélettel sújtották. A Győri Katonai Bíróság 34 hónap börtönbüntetést szabott ki rá, amelyet – megtagadó társaitól eltérően – ráadásul a Kozma utcai börtönben kellett letöltenie. Orbán Péter esete a demokratikus ellenzék szamizdat folyóiratában, a *Beszélő*-ben is megjelent, mint a politikai és lelkiismereti jogok megsértésének egyik kirívó példája.²⁹ A sorkatonai szolgálatuk hátralévő részét elutasítók közé tartozott az 1984-ben 28 éves soproni Sever József³⁰ faipari mérnök. Ő előfelvételis egyetemistaként korábban már letöltötte szolgálatának első, 11 hónapos szakaszát, a diploma megszerzése utáni behívást viszont megtagadta. Sever József végül 14 hónap fogházbüntetést kapott, amelyet Baracskán töltött le.³¹

Kizárólag csak ebben az 1979 és 1989 közötti tíz évben összesen 758 katonai szolgálatmegtagadót tartottak számon Magyarországon.³² Elsőprő többségük (92%-uk, összesen 700 fő) a Jehova Tanúi Egyházból került ki, míg a Bokor Közösség 31 fővel (4,1%) „képviseletette magát”.³³ Rajtuk kívül nazarénusok, reformadven-

26 == Csapody, 1991.

27 == Csapody, 1993b: 32–42.

28 == Orbán Péter (Várpalota, 1959. január 12.) gyógypedagógus, Ashoka-díjas társadalmi vállalkozó, a Fecskepalota közösségi ház megalapítója.

29 == Sz. n., 1992 (1987).

30 == Sever József (Eisenstadt, 1956. november 26.) faipari mérnök.

31 == HM HIM HL XI-22., KB.VIII.683/1984. Ítélet Sever József ügyében, 1984. szeptember 6.

32 == Csapody, 1993b.

33 == A Bokor teológiájának egyik sarkköve volt az erőszakmentesség, az elvek és a gyakorlat között komoly különbség mutatkozott. A közösségen belüli potenciális sorkö-

tisták, valamint politikai és lelkiismereti megtagadók is akadtak ebben „bűnelkövetői” csoportban.

A katonai szolgálatmegtagadást a büntető törvénykönyv (Btk.) szigorúan szankcionálta. A megtagadókat civil státuszuk ellenére katonai bíróságok ítélték el, ami felvetette a bírák elfogultságának kérdését. Az eljárások során számos emberi jogi jogsértés történt. A vádlottak 84%-át indokolatlanul előzetes letartóztatásban tartották, sok esetben eltitkolták vagy korlátozták a tárgyalások nyilvánosságát, a kirendelt védők mozgásterét szűkítették (nem érvényesült a szabad ügyvédválasztás). A megtagadók több mint harmadát pszichológiai vizsgálatoknak vetették alá, hogy a jelenséget paranoid személyiségzavarnak vagy betegségnek minősíthessék át. A végrehajtandó szabadságvesztésre ítélt „nagyidősök” átlagosan 32,2 hónapos büntetést kaptak, melyből átlagosan 29,7 hónapot le is töltöttek, leginkább a barackai börtönben.³⁴ A börtönben a Jehova Tanúi fegyelmezett, befelé forduló magatartásával szemben a Bokor-tagok individualistábbak voltak, gyakran keveredtek munkahelyi vagy fegyelmi konfliktusba, és aktívan tiltakoztak a jogsértések ellen.

A Bokor katonaságelutasítói közül (nem számítva a felfüggesztett büntetésben, megrovásban részesülőket és a fel nem jelentett eseteket) összesen 23 fő kapott letöltendő börtön- vagy fogházbüntetést. Ebben a szűkített, ténylegesen bebörtönzött körben az elítéltek 60,87%-a (14 fő) a legsúlyosabb („nagyidősök”), 30 és 36 hónap közötti szabadságvesztést szenvedte el, míg a közepes tartamú (14–24 hónapos) ítéletek 34,78%-ot (8 fő), a rövid (8–10 hónapos) letöltendő büntetések pedig 4,35%-ot (1 fő) tettek ki. A végrehajtási fokozatok megoszlása megegyezik a korábbival, így a büntetések 60,87%-át fogházban, míg 39,13%-át a jóval szigorúbb börtön fokozatban hajtották végre.³⁵ A ténylegesen letöltendő büntetésre ítélt szolgálatmegtagadók földrajzi bázisa a főváros felé tolódik el, ugyanis az bebörtönzött személyek 52,17%-a budapesti, 43,48%-a vidéki lakosként (kiemelten Sopron és Székesfehérvár körzetéből) került be a nyilvántartásba, míg az esetek 4,35%-ában a lakhely nem volt egyértelműen beazonosítható. A pártállami bíróságok szigorúan lesújtottak a Bokor katonaságelutasítóira. A Bokor tagjai összesen mintegy közel 50 évet töltöttek a pártállam börtöneiben a hitükért és a fegyvertelenség eszméjéért.³⁶

A börtönből szabadultaknak szembe kellett nézniük a priusz okozta hátrányokkal, így a továbbtanulásból és a külföldre utazásból való kizárással. Emellett az állam egy abszurd joghézag révén honvédelmi hozzájárulás („katonaadó”) fizeté-

teleseknek csupán a 21%-a (10 év alatt 27 fő) tagadta meg ténylegesen a szolgálatot, vagyis a többség végül fegyvert fogott.

34 = Csapody, 1993b.

35 = A kiszabott büntetések mértékét a megtagadott sorkatonai (tartalékos) szolgálati idő hossza, valamint a politikailag befolyásolt ítélkezés határozta meg.

36 = Csapody, 1993b: 79–81.

sére kötelezte őket, így amennyiben ezt kifizették volna, úgy anyagilag olyan intézmény támogatására kényszerültek volna, amely miatt korábban börtönben ültek.

A katonakönyv (hivatalos nevén katonai igazolvány) megtartása, átvétele vagy visszaküldése komoly viták forrásává volt a Bokor Közösségen belül.³⁷ A tagok egy része szerint a katonakönyv valójában a „hadsereg tagsági igazolványa”, ezért a militarista rendszerrel való teljes szakítás érdekében még a formális kapcsolatot is meg kell szüntetni az állammal, vagyis a katonakönyvet vissza kell küldeni. A mérsékeltebb álláspontot képviselők szerint felesleges mindez „önfeljelentés”, és óva intették a közösséget a nyílt konfrontációtól. A katonai ügyészségek a katonakönyv átvételének megtagadását vagy visszaküldését a katonai szolgálat alóli kibúvás büntetnének minősítették. Ezért a törvény szerint akár három évig terjedő szabadságvesztés is járhatott. Különösen veszélyes volt ez azoknak a férfiaknak, akik a katonaság elutasítása miatt frissen szabadultak a börtönből. Ha ők küldték vissza a könyvet, a jog visszaesőként kezelhette volna őket, ami újabb, akár 10–18 hónapos börtönbüntetést vonhatott volna maga után. (A Bokorból végül emiatt senki nem került börtönbe, de két esetben komoly, 10 000 Ft-os és 5600 Ft-os pénzbüntetést szabtak ki.³⁸) Bizonyos szakképzettségű nők (pl. egészségügyi dolgozók, fordítók) sem vonhatták ki magukat a katonakönyvre vonatkozó jogszabályok hatálya alól. Őket a törvény kötelezte a katonai nyilvántartásba vételre és a katonakönyv átvételére.³⁹ A Bokorban a nők 1986 és 1989 között folyamatosan küldték vissza a katonakönyveiket – a legtöbben, körülbelül 50-en, 1986-ban és 1987-ben.⁴⁰

= = A pártállami retorziók és az egyházi hierarchia kollaborációja

A Bokor katonaságmegtagadói nemcsak az államhatalommal, hanem saját egyházuk vezetésével is súlyos konfliktusba kerültek. Az ÁEH és a Magyar Katolikus Püspöki Kar (MKPK) között az 1950-es állam–egyház-megállapodás óta egy szoros, intézményesült kollaborációs rendszer működött. A megállapodás szerint a püspöki kar kötelezettséget vállalt arra, hogy feltétel nélkül támogatja a Magyar Népköztársaság államrendjét és az alkotmányt, valamint hogy az egyházi törvények szerint saját maga lép fel és fegyelmi úton jár el mindazokkal szemben, akik a szocialista államrend ellen tevékenykednek.⁴¹ Ez a paktum lehetővé tette a pártállam számára, hogy az egyházat saját belső ellenzékének elnémítására használja fel.

37 = Csiky, 2021.

38 = Csapody, 1993b: 80.

39 = ÁBTL 2.7.1. BRFK 75. sz. napi operatív információs jelentése, 1985. június 24.; ÁBTL 2.7.1. Fejér MRFK 40. sz. napi operatív információs jelentése, 1985. június 24.; ÁBTL 2.7.1. BRFK 154. sz. napi operatív információs jelentése, 1985. november 24.

40 = Csapody, 1993b: 70.

41 = Máté-Tóth, 1996.

Az államvédelmi és politikai ügyekből így váltak egyházfegyelmi és teológiai ügyek, az ideológiai ellenfelekből teológiailag téves nézeteket valló eretnekek. Amikor a Bokor-tagok szolgálatmegtagadásai egyre nagyobb nyilvánosságot kaptak, és komolyan veszélyeztették a magyar állam és a Vatikán közötti „jó viszonyt” (valamint a Casaroli bíboros fémjelezte keleti politikát), az ÁEH nyomatékosan felszólította a püspöki kart az egyházon belüli rendteremtésre.⁴²

Lékai László bíboros, érsek-prímás, majd az őt követő Paskai László a legmeszebb menőkig kiszolgálták az állami elvárásokat. Ennek a kollaborációnak a legszomorúbb dokumentuma az MKPK 1986. október 17-én kiadott nyilatkozata, amelyben a főpásztorok hivatalosan és egyértelműen elítélték a katonai szolgálatot megtagadó katolikus fiatalokat.⁴³ A nyilatkozat szerint a haza fegyveres védelme az állampolgári kötelezettségen túl keresztény kötelesség is, és a fegyveres szolgálat elutasítása ellentétes az egyház hivatalos tanításával. A püspöki kar ezzel nyíltan szembefordult a II. Vatikáni Zsinat szellemiségével, amely pedig elismerte a fegyvermegtagadás jogát. A katolikus egyház egyik legfontosabb modern dokumentuma ugyanis a *Gaudium et spes*⁴⁴ kezdetű zsinati konstitúció, amelynek kulcsfontosságú témája az egyház és a hívők társadalmi szerepvállalása, valamint a lelkiismereti és vallási okokból választható polgári szolgálat támogatása.⁴⁵

A pártállam és a klérus közötti összefonódást és a bulányistákkal szembeni koordinált fellépést jól jelzi, hogy miközben az állami hatóságok börtönbe zárták a fiatalokat, az egyházi vezetés teológiai vádakkal próbálta hitelteleníteni Bulányi Györgyöt. A Vatikán keleti politikájának és az ÁEH-nak az együttes nyomására a Hittani Kongregáció (Joseph Ratzinger bíboros vezetésével) 1987. április 30-án kelt levelében Bulányi tanításait teológiailag „tévesnek, veszélyesnek és félreérthetőnek” minősítette.⁴⁶ Ezt a levelet Paskai László az *Új Ember* hasábjain nyilvánosságra hozta, bevezetőjében nyíltan politikai okokkal indokolva a lépést.⁴⁷ A pártállam volt vezetői és az egyházi hierarchia köpönyegforgató előljárói még a rendszerváltás küszöbén is tökéletesen megértették egymást, és közösen próbálták fenntartani a Bokor teológiai és politikai elszigeteltségét. Az ÁEH részéről különösen Miklós Imre államtitkár és helyettese, Sarkadi Nagy Barna koordinálták az egyházi békemozgalmat és a békepapi hálózatot, amellyel részben a Bokor radikális pacifizmusát kívánták ellensúlyozni.

42 == Völgyesi, 2024.

43 == Magyar Katolikus Püspöki Kar katonai szolgálatról szóló nyilatkozata. *Új Ember*, 1986. november 2. 1.

44 == Az 1965. december 7-én kihirdetett *Gaudium et spes* 79. pontja kimondja, hogy méltányos törvénnyel kell gondoskodni azokról, akik lelkiismereti okból elutasítják a fegyveres szolgálatot, de vállalják a közösség szolgálatának más formáját.

45 == Csapody, 1993a.

46 == Bulányi, 2011: 2.

47 == Paskai László: A Hittani Kongregáció levele Bulányi Györgyhez. *Új Ember*, 1987. július 12. 1–2.

= = Baracska és a fogva tartás körülményei

A katonai szolgálatmegtagadás a késő Kádár-kori államigazgatás és igazságszolgáltatás szemében súlyos, a népgazdaság és az állam biztonsága ellen irányuló bűncselekménynek minősült. A hadkötelezettség személyes teljesítését megtagadó sorkötelesek ellen a Btk. 336. §-a alapján indítottak büntetőeljárást, amely békében öt évig terjedő szabadságvesztést helyezett kilátásba. A megtagadó fiatalok (legyenek bár Jehova Tanúi, nazarénusok, Bokor-tagok vagy politikai okból tiltakozók) a legbrutálisabb állami elnyomó apparátussal találták magukat szemben.

A szabadságvesztés végrehajtásának elsődleges helyszíne a Baracscai Fogház és Börtön volt. Baracska a katonai szolgálatmegtagadók számára a szisztematikus megalázás és a fizikai-lelki megtörés helyszínévé vált.⁴⁸ Az erőszakmentességet hirdető, pacifista meggyőződésű, mélyen hívő vagy értelmiségi fiatalokat tudatosan zárták össze erőszakos köztörvényes bűnelkövetőkkel, rablókkel és tolvajokkal, kiszolgáltatva őket a börtönhierarchia brutalitásának, erőszakának. A parancsnokok és az őrk rendszeresen a legdurvább bánásmódban részesítették őket, megtagadták tőlük a legalapvetőbb emberi jogokat, és fegyelmi fenytetésekkel próbálták megtörni az ellenállásukat. A látogatásokat és a levelezést szigorúan cenzúrázták, és a börtön falain belül a legteljesebb információs zárlat uralkodott. Az erőszakmentesség híveit bilincsbe verve szállították, megalázó módon bántak velük, jogaikról nem tájékoztatták őket, hathatós ügyvédi védelem nélkül, teljes társadalmi érdektelenség mellett álltak bíráik előtt a zárt tárgyalásokon.⁴⁹

A baracscai büntetés-végrehajtás elitélteinek felekezeti és szociológiai összetétele hűen tükrözte a megtagadók társadalmi bázisát. A fogvatartottak elsöprő többségét, mintegy 90–95%-át a Magyarországi Jehova Tanúi egyház tagjai adták.⁵⁰ Ők többségében olyan kétkezi munkások és szakmunkások voltak, akik apolitikus meggyőződésből, hitük legbelsőbb parancsára mondtak nemet a fegyveres esküre és a katonai szolgálatra. A Jehova Tanúi közül a Kádár-rendszerben összesen mintegy 2 500–3 000 fő került börtönbe. Mellettük nazarénusok, reformadventisták, valamint a Bokor katolikus fiataljai alkották a vallási megtagadók csoportját. Az első komoly áttörést a börtönvilág merev rendszerében a Kelet–Nyugat Párbeszéd Hálózat Kör⁵¹ 1988-as fellépése hozta meg: a civil szervezet folyamatos jogvédő tevékenységének és nemzetközi tiltakozó leveleinek hatására a hatóságok végül hivatalosan engedélyezték a Biblia használatát a Baracska fogva tartott szolgálatmegtagadók számára, ami az emberi méltóság és a vallásszabadság első fontos, szimbolikus győzelmét jelentette a rácsok mögött.

48 == Tódor, 1988.

49 == Habos, 2006.

50 == Dlusztus, 2021; vö. Csengey et al., 1979.

51 == Csapody, 1989.

A vallási alapon fegyvert elutasítók mellett a nyolcvanas évek közepén jelentek meg a „politikai” szolgálatmegtagadók. 1986-ban Tóth Tamás⁵², egy református papcsaládból származó fiatalember volt az első, aki nyíltan politikai okokra hivatkozva tagadta meg a sorkatonai szolgálatot. A pártállam nem tudott érdemben mit kezdeni ezzel az új jelenséggel, és orvosi kérdéssé alakítva az ügyet, Tóthot végül „pszichopátiás személyisége miatt” alkalmatlannak nyilvánította, a kiszabott egyéves börtönbüntetést pedig három évre felfüggesztette.⁵³ 1987 februárjában a bölcsészeti tanulmányait félbeszakító Keszthelyi Zsolt,⁵⁴ az *Égtájak között* című szamizdat lap szerkesztője tagadta meg politikai okokból a katonai szolgálatot. Keszthelyi védelmére és az ügy nyilvánosságra hozatalára megalakult a Keszthelyi Zsolt Bizottság (Bognár Mikolta, Nagy Jenő, Tamás Gáspár Miklós, Perlaki Tamás, Kiszely Károly, Holczer Tibor), amely az ellenzéki fórumokon, szamizdat kiadványokban és nemzetközi sajtóban folyamatosan napirenden tartotta az ügyet, aminek eredményeképpen Keszthelyi Zsoltot az Amnesty International 1988 áprilisában „A hónap politikai foglyának” nyilvánította.⁵⁵

A baracscai fogházban raboskodó, a Bokor katolikus közösséghez tartozó katonaság megtagadó Habos László „szabadmozgó igazolványának” (amely a rabgazdaság meghatározott területén való szabad közlekedését engedélyezte) fényképes hátlapja, 1985. (Habos László tulajdonában és engedélyével)

= = Az 1989-es jogszabályi fordulat és az alternatív szolgálati formák bevezetése

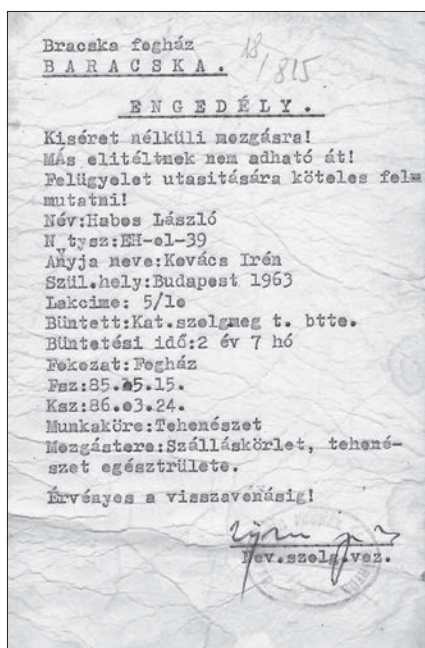
A nyolcvanas évek végére a pártállam gazdasági és politikai válsága oly mértékben elmélyült, hogy az ország nemzetközi hitelképességének és tekintélyének megőrzése érdekében elkerülhetetlenné vált a jogállami és emberi jogi reformok elindítása. Az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) Emberi Jogok Bizottságának 1987. február 10-i döntése (amely a szolgálatmegtagadást emberi jognak ismerte el), valamint az

52 == Tóth Tamás (Fehérgyarmat, 1965. szeptember 12.) betanított munkás, hírlapkézbesítő.

53 == ÁBTL 3.1.5. O-20024.

54 == Keszthelyi Zsolt (Baja, 1964. április 23.) angol–francia szakos tanár. Az ÁBTL-ben az ún. demokratikus ellenzékkal foglalkozó számos dossziében szerepel a neve.

55 == Haraszti, 1992 (1987).

Habos László „szabadmozgó igazolványának” előlapja, 1985.
(Habos László tulajdonában és engedélyével)

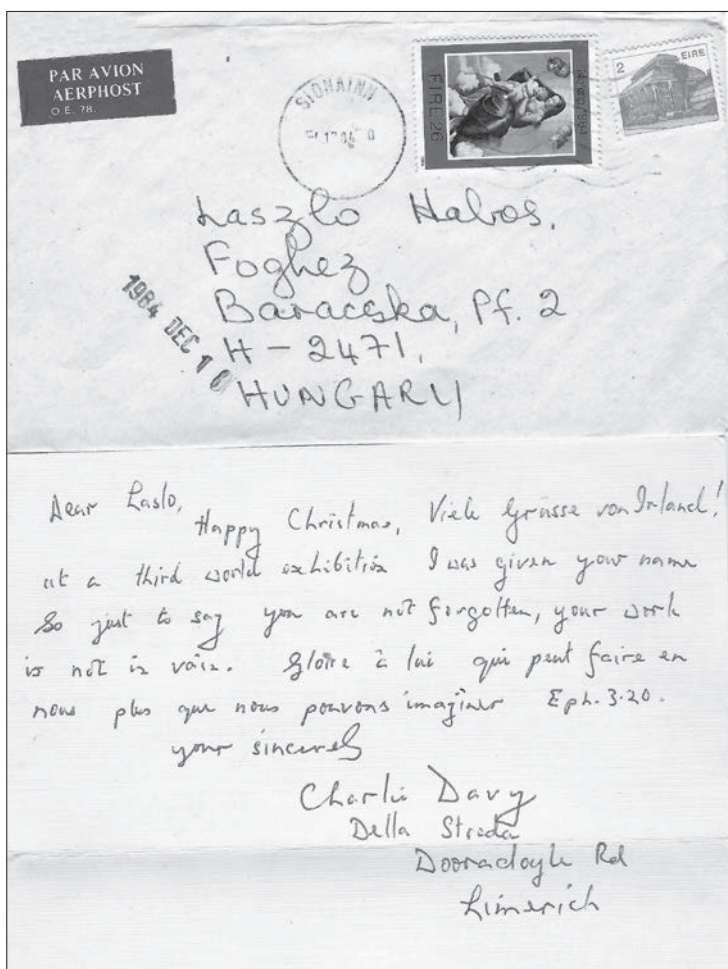
Európa Parlament ajánlásai és az Amnesty International nyomása aláásták a monolitikus államhatalom magabiztosságát. 1988. március 14-én, az állami és egyházi vezetők találkozásánál Grósz Károly váratlanul bejelentette, hogy a katonai szolgálatmegtagadás problémáját a Magyar Népköztársaság rendezni fogja. Ezt követte a bebörtönzött hetvenhárom szolgálatmegtagadó feltételes szabadlábra helyezése és a folyamatban lévő büntetőeljárások felfüggesztése.⁵⁶

A jogszabályi fordulat 1989-ben teljesedett be: az országgyűlés januárban módosította az alkotmányt, majd júniusban elfogadta a honvédelmi törvény módosítását, amely Magyarországon a szocialista blokk országai közül (Lengyelország után) másodikként bevezette a fegyver nélküli katonai, valamint a hadseregtől teljesen független polgári (civil) szolgálat intézményét.⁵⁷ Ez a jogalkotási aktus óriási eredmény volt, de a létrejött „nagy kompromisszum” számos súlyos, diszkriminatív és büntető jellegű korlátozást tartalmazott. A polgári szolgálat időtartamát a sorkatonai szolgálat 18 hó-

napjához képest 36, majd a parlamenti bizottságok heves vitái és a civil szervezetek lobbitevékenysége után végül 28 hónapban határozták meg. Ez a másfélszeres szorzó egyértelműen büntető jellegű volt, és célja az alternatív szolgálatot választók elrettentése volt. A törvény ráadásul mereven kizárta a polgári szolgálat lehetőségéből a tartalékos állományban lévőket, és a kérelmek elbírálására felállította a megalázó „lelkiismeret-vizsgáló bizottságokat”. Ezek a bizottságok, amelyek tanácsi tisztviselők, hadkiegészítő katonákból, pedagógusokból és egyházi lelkészekből álltak, szubjektív és formalizált módon vizsgálták a fiatalok legbelső meggyőződését. A megyei munkaügyi központok és a hadkiegészítő parancsnokságok előtt lefolytatott meghallgatások mikroszociológiai valósága drámai volt: az eljárás során a diplomás vagy egyszerű munkás fiataloknak egy hivatali szobában, idegenek előtt kellett vallaniuk hitükről és erkölcsi elveikről. Az alacsonyabb intelligenciájú vagy szegényebb sorsú fiatalok a kommunikációs akadályok miatt eleve hátránnyal indultak, és a bizottságok sokszor elutasították őket, miközben a hadkötelezettség anyagi és egzisztenciális terheit továbbra is a legszegényebb családok viselték.

⁵⁶ = = Egyházi vezetők Grósz Károlynál. *Népszabadság*, 1988. március 15. 1.

⁵⁷ = = 1989. évi XXII. törvény a Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény módosításáról. *Magyar Közlöny*, 1989. július 7. 816–818.

A baracscai fogházban rabos- (Habos László tulajdonában
kodó, a Bokor katolikus közös- és engedélyével)
séghez tartozó katonaság
megtagadó Habos Lászlónak küldött karácsonyi üdvözlőlap,
1984 decemberéből. Az írországi (limericki) Fr. Charlie Davy SJ
jezsuita szerzetes nemzetközi emberi jogi szolidaritási háló-
zatok tagjaként küldött bátorító üzeneteket a diktatúrák által
hitük és meggyőződésük miatt bebörtönzöttek részére.⁵⁸

58 == A levél szövege magyarul: „Kedves László! Boldog karácsonyt! Sok üdvözet Írországból! Egy harmadik világgal foglalkozó kiállításon kaptam meg a nevedet, így csak annyit szeretnék mondani, hogy nem vagy elfelejtve, és áldozatod nem hiábavaló. »Dicsőség annak, aki bennünk többet képes tenni, mint amit el tudunk képzelni.« Ef, 3:20. Öszinte híved: Charlie Davy. Della Strada, Dooradoyle út, Limerick” (Saját fordítás – Cs. T.)

= = Az Alba Kör és a nemzetközi jogharmonizáció

A demokratikus rendszerváltás után a katonai szolgálatmegtagadás és a polgári szolgálat kérdésköre új szakaszba lépett. 1990. május 15-én, a katonai szolgálatmegtagadás nemzetközi napján megalakult az Alba Kör – Erőszakmentes Mozgalom a Békéért, amely a fegyvertelen szolgálatot választók, a katonai szolgálatot elutasítók, egyetemisták és békepárti fiatalok érdekvédelmi szervezeteként határozta meg önmagát.⁵⁹ Az Alba Kör a latin *alba* ('fehér') szóból származtatta nevét, és a Gandhi, Tolsztoj, Thoreau által képviselt aktív erőszakmentesség és polgári engedelmesség szellemiségét tette magáévá a „Fénylő lelkiismerettel a békéért” jelmondat jegyében.⁶⁰ Az országos szervezetté bővülő mozgalom székhelye Budapesten volt, de Debrecenben, Egerben, Miskolcon, Pécsen, Sopronban, Szegeden, Székesfehérváron és Zalaegerszegen is működtek aktív helyi csoportjai. Az Alba Kör szellemi és mozgalmi gyökerei a Bokor Közösségben, a Bibó István Szakkollégiumban megalakult Kelet–Nyugat Párbeszéd Hálózat Körben és a *Dialógus Békecsoporth*ban gyökereztek. 1993-ban a Bokorral, a fiaikat a hadseregben békeidőben elveszítő szülőket tömörítő Jogsértettek Egyesületével (1990) és az Erőszakellenes Fórummal (1991) közösen létrehozták a Hadkötelezettséget Ellenzők Ligáját (HEL). A HEL, amely mintegy kétezer tagot számlált, független szervezetként küzdött az általános hadkötelezettség hazai eltörlése érdekében. Az Alba Kör bábáskodott a Békére Keresők Alapítványának (BÉKER, 1997) létrehozásánál is, amely a katonaadó (az állampolgárok adójának a honvédelemre költött része) befizetésének megtagadását és humanitárius célokra történő elkülönítését szorgalmazta.⁶¹

Az Alba Kör legfontosabb tevékenysége az ingyenes jogsegélyszolgálat működtetése volt: az 1989 és 1995 közötti években a mintegy tizennégyezer polgári szolgálatot teljesítő fiatal közül ezrek fordultak meg a szervezet irodájában, hogy segítséget kérjenek emberi és jogi sérelmeik orvoslására. A szervezet két alkalommal is elnyerte az Európai Gazdasági Közösség (1993-tól Európai Unió) által finanszírozott PHARE⁶² demokrácia-mikroprojektet. Az 1994–95-ben lefutott program keretében az Alba Kör elkészítette és közzétette az első magyarországi emberi jogi jelentést a katonai szolgálatmegtagadás és a polgári szolgálat helyzetéről, amely komoly visszhangot váltott ki, és alapjául szolgált a jogalkotás későbbi befolyásolásának a Munkügyi Minisztériummal folyó egyeztetések során.⁶³

59 == Az Alba Kör alapítói: Csapody Tamás, Kiss István (későbbi neve: Bati Márk) és Kotász Zoltán (későbbi neve: Kállay Kotász Zoltán).

60 == Csapody, 1998a.

61 == Csapody, 2000.

62 == Poland and Hungary: Assistance for Restructuring their Economies. Az Európai Gazdasági Közösség által 1989-ben elindított, a lengyel és a magyar gazdaság európai integrációját támogató finanszírozási program.

63 == Csapody, 1995.

= = A polgári szolgálati bevezetése

Hosszadalmas egyeztetések és a civil szervezetek intenzív lobbizása után az országgyűlés végül elfogadta az 1997. évi XXI. törvényt a polgári szolgálatról.⁶⁴ A törvény preambuluma történeti jelentőségű volt, ugyanis rögzítette, hogy a polgári szolgálat a sorkatonai szolgálattal egyenértékű, „a nemzet számára hasznos munkavégzést”⁶⁵ jelentő szolgálati forma. Ez a megközelítés elvileg szakított azzal az évszázados katonai mítosszal, amely a fegyveres sorkatonaságot tekintette a hazaszeretet egyedüli letéteményesének, és elismerte, hogy a hazát békés, civil eszközökkel is egyenértékűen lehet szolgálni. A törvény emellett pontosan meghatározta a polgári szolgálatosok jogait, juttatásait, és lehetővé tette a polgári szolgálat külföldön, nemzetközi csereprogramok keretében való letöltését is. A törvény azonban súlyos viszszalépéseket is tartalmazott a korábbi szabályozáshoz képest. A sorkatonai idő kilenc hónapra való csökkentésével párhuzamosan a polgári szolgálat idejét tizenöt hónapban határozták meg, ami az arányokat a polgári szolgálatosok hátrányára rontotta (a korábbi 12:18-as arány helyett 9:15-ös arány alakult ki). Ez a tizenöt hónap több mint másfélszerese volt a ténylegesen letöltött katonai szolgálatnak, ami nyíltan büntető és diszkriminatív jellegű volt, szembemenve az Európa Tanács és az Európa Parlament ajánlásaival. A törvény emellett lehetővé tette a polgári szolgálatosok hivatásos önkormányzati tűzoltóságoknál való foglalkoztatását is, ami komolyan veszélyeztette a szolgálat tisztán civil jellegét.

A polgári szolgálat magyarországi története és statisztikai rendkívül tanulságosak. A Szociális és Családügyi Minisztérium hivatalos adatai szerint 1989. július 7-étől 1998. december 31-éig összesen 15 807 főnek engedélyezték a polgári szolgálat teljesítését. Ez a sorkatonai szolgálattal teljesítők létszámához képest elenyésző, mindössze 3,7%-os számarányt jelentett, ami bizonyította, hogy a honvédség korábbi félelmei a haderő összeomlásától alaptalanok voltak. Az engedélyt kaptak közül 12 410 fő kezdte meg ténylegesen a szolgálatát, 7560 főt bocsátottak el a szolgálati jogviszonyból (93%-uk esetében a szolgálati idő rendes letelte miatt). A polgári szolgálatosok 43%-a az egészségügyi és szociális szférában, 35%-a a kultúra, művelődés és oktatás területén, 7%-a a természetvédelemlnél, 5%-a a gyermekvédelemlnél, 3%-a hivatásos önkormányzati tűzoltóságnál, 0,5%-a pedig a vízgazdálkodás területén teljesítette szolgálatát.⁶⁶

64 = = 1997. évi XXI. törvény a polgári szolgálatról. *Magyar Közlöny*, 1997. április 25. 2325–2335.

65 = = Uo. 2325.

66 = = Csapody, 1999.

= = Az ezredforduló vitái és az Alkotmánybíróság határozatai

Az ezredfordulón a Fidesz–Magyar Polgári Párt és a Független Kisgazda Párt koalíciós kormányprogramja egy olyan új koncepciót fogalmazott meg, amely a polgári szolgálatot teljesítőket a katasztrófaelhárítás és a polgári védelem rendszerébe kívánta integrálni, létrehozva az úgynevezett „polgári-polgári védelmi szolgálatot”.⁶⁷ Ez a törekvés súlyos elvi és jogállami aggályokat vetett fel: a polgári védelem fegyveres, rendvédelmi, katonai fegyelmi rendben működő szervezet, így a polgári szolgálat ide történő beolvasztása megszüntette volna a szolgálat civil jellegét. Ez a lépés durván sértette volna az Alkotmánybíróság (AB) határozataiban rögzített elvet, miszerint az állam nem kényszerítheti a polgárt olyan szolgálatra, amely a személyiség integritását és a lelkiismereti szabadságot veszélyezteti.⁶⁸ A polgári-polgári védelmi szolgálat bevezetése lényeges visszalépést jelentett volna a kivívott emberi jogok terén, szembement volna az EU-jogharmonizációval és a nemzetközi normákkal, miközben a demográfiai mutatók és a hadsereg létszámának csökkentése egyértelműen a sorkatonaság végleges eltörlése és a teljes hivatásos haderőre való áttérés szükségességét támasztották alá.⁶⁹ A sorkatonaság és a sorkötelezettség elkerülésének legális és illegális formái közötti egyenlőtlenség is rámutatott a rendszer fenntarthatatlanságára. A magyar jogszabályok szerint legálisan került el a sorkatonai szolgálatot az a sorköteles, aki öt évet elérő vagy azt meghaladó szabadságvesztéssel fenyegetett bűncselekmény miatt eljárás alatt állt vagy előzetes letartóztatásban volt, továbbá a hivatásukat gyakorló lelkészek, a három vagy több gyermeket eltartók és a az országgyűlési és helyi képviselőjelöltek. Az egészségügyi alkalmatlanság azonban messze a leggyakoribb legális út volt: az 1990-es évek közepén a megjelentek alig 40%-a volt korlátozás nélkül alkalmas, a véglegesen alkalmatlanok aránya elérte a 20%-ot, az ideiglenesen alkalmatlanoké pedig a 15–19%-ot.⁷⁰ Ez azt jelentette, hogy a hadköteles férfiak több mint fele ténylegesen soha nem teljesített katonai szolgálatot, ami a sorkatonaság egyetemes és igazságos közteherviselési mítoszának végső összeomlását eredményezte.

A sorkatonaságból való végleges kiábrándulás és a modern, mozgékony haderő igénye végül elvezetett a sorkatonaság békeidőben történő megszüntetésének igényéhez. Az Alkotmánybíróság 50/2001. (XI. 29.) határozata, amely a Magyar Szocialista Párt által kezdeményezett népszavazási javaslatot vizsgálta (mely szerint békeidőben a sorkatonai szolgálat szűnjön meg, és azt önkéntes hivatásos haderő

67 == <https://www.parlament.hu/irom36/0021/0021.htm>.

68 == Alkotmánybíróság 64/1991. (XII. 17.) AB határozata. *Magyar Közlöny*, 1991. december 17. 4054–4072.; Az Alkotmánybíróság 46/1994. (X. 21.) AB határozata. *Magyar Közlöny*, 1994. október 21. 4064–4075.

69 == Csapody, 1998b.

70 == Szabó, 2003.

váltsa fel), rámutatott az alkotmányos szövegek rugalmatlanságára.⁷¹ Az AB megállapította, hogy a sorkatonai szolgálat békeidőben való megszüntetése csak az alkotmány módosításával érhető el, mivel az Alkotmány 70/H. § (1) bekezdése („a haza védelme minden állampolgár kötelessége”) elvi szinten rögzíti az általános honvédelmi kötelezettséget. Azonban, mint ahogyan azt a történeti és statisztikai adatok is igazolják, ez az elvárás békeidőben teljes mértékben fiktív volt, hiszen a lakosságnak csupán egy elenyésző töredéke teljesített ténylegesen szolgálatot. A sorkatonaság végül 2004. november 3-án szűnt meg véglegesen Magyarországon, amikor az utolsó sorkatona és polgári szolgálatos is leszerelt, lezárva a kényszer-sorozás korszakát.

= = = Összegzés és konklúziók

A magyarországi katonai szolgálatmegtagadás és a polgári szolgálat története hűen tükrözi a késő szocialista pártállam és a rendszerváltó demokrácia felemás, kompromisszumokkal terhelt valóságát. A Bokor katolikus közösség által képviselt jézusi erőszakmentesség, Kiszely Károly, Merza József, Orbán Péter és társainak, a Jehova Tanúk ezreinek, továbbá a nazarénusoknak és reformadventistáknak, valamint annak a néhány politikai okokból katonai szolgálatot elutasítóknak a bátor börtönvállalása rákényszerítette az államot a korábbi diktatórikus és elnyomó joggyakorlat feladására. A polgári szolgálat 1989-es bevezetése és az 1997-es polgári szolgálati törvény elfogadása óriási eredmény volt, amely lehetővé tette, hogy a fegyveres kiképzést elutasító fiatalok civil, hasznos és humanitárius munkával szolgálják hazájukat a közszférában és a civil szervezeteknél. Ugyanakkor a jogalkotás és a jogalkalmazás folyamatát végigkísérte a honvédelmi-katonai lobbis militarista szellemisége, amely a polgári szolgálat ideje alatt elkövetett diszkriminatív hosszabbításokkal, a megalázó bizottsági szűrők fenntartásával, valamint a szolgálat katonai és polgári védelmi szervekhez való láncolásával próbálta korlátozni a lelkiismereti szabadság teljes körű érvényesülését.

A magyarországi polgári szolgálat intézménytörténetét és jelenlegi jogi státuszát a fokozatos jogkiterjesztés, majd a későbbi jogkorlátozás ambivalens folyamata jellemzi, amely napjainkban egy demokratikus alapjog újrakívívásának kényszerét vonja maga után. Bár a fegyveres katonai szolgálat lelkiismereti okokból történő megtagadásának és polgári szolgálattal való helyettesítésének jogát társadalmi nyomásra 1989-ben egyszer már sikerült törvényesen kivívni, a kötelező sorkatonaság 2004-es felfüggesztését követően a Fidesz-kormányzat a 2011-es honvédelmi kodifikáció során minden indoklás nélkül teljesen megszüntette azt.⁷² Ez a jog-

71 = = Alkotmánybíróság 50/2001. (XI. 29.) AB határozata. *Magyar Közlöny*, 2001. november 29. 9395–9411.

72 = = 2011. évi CXIII. törvény a honvédelemről és a Magyar Honvédségről, valamint a különleges jogrendben bevezethető intézkedésekről. *Magyar Közlöny*, 2011. július 27. 25637–25668.

alkotói lépés súlyos alkotmányos és nemzetközi jogi aggályokat vet fel, mivel egy esetleges minősített időszak (háborús vagy veszélyhelyzeti) mozgósítás esetén a hadkötelezettség ex lege újra aktiválható, miközben a hatályos jogrendből hiányzik a fegyveres szolgálat békés, civil – szociális, egészségügyi vagy közösségi – munkával történő kiváltásának törvényes alternatívája. Ez egy olyan súlyos jogi és morális adósság, amely egy esetleges újrászervezés vagy veszélyhelyzet esetén újra válaszút elé állítaná a lelkiismereti okból tiltakozókat a börtön és a törvénysértés között. E joghézag felszámolása és a nemzetközi emberi jogi egyezményekkel való harmonizáció érdekében a Bokor Község „Másik arcod” munkacsoportja a Bokor 80. születésnapján, 2025. október 4-én petíciót indított a polgári szolgálat visszaállítása érdekében.⁷³ Kezdeményezte, hogy a polgári szolgálat lehetősége ismét szerepeljen az új Alkotmányban, amelyet egy reprezentatív, kiemelkedő katolikus, evangélikus és zsidó egyházi méltóságokat tömörítő felekezetiközi összefogás támogat, hangsúlyozva a lelkiismereti szabadság és az egyetemes emberi méltóság védelmének fontosságát.

A katonai szolgálatmegtagadás elbeszélte időszakának története bizonyítja, hogy a polgári szolgálat visszaállítása nem egy szűk vallásos–pacifista–civil csoport magánakciója, hanem alapvető humanitárius és jogállami igény. A jövő nemzedékeinek védelme és az egyetemes emberi méltóság tiszteletben tartása megkövetelné a katonaságelutasítók morális és anyagi rehabilitációját, és egyben megköveteli, hogy a magyar jogrendszer ismét biztosítsa a békés, fegyvertelen civil szolgálat törvényes kereteit, garantálva, hogy senkinek se kelljen saját legbelső meggyőződése és hazájának törvényei között választania.⁷⁴

=== Levéltári források ===

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

2.7.1. Napi operatív információs jelentések

3.1.5. Operatív dossziék (O-dossziék)

o-20024. Tóth Tamás

3.1.9. Vizsgálati dossziék (V-dossziék)

v-86264. Dusicza Sándor

v-86473. Szabó Béla

v-22027. Nagy Ferenc és társai

v-86276. Szegedi Sándor

4.2. Parancsgyűjtemény

73 == https://bokorportal.hu/polgari_szolgalat.php.

74 == Csapody, 2026.

Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténeti
Levéltár (HM HIM HL)

XI-22. Budapesti Katonai Bíróság és jogelődjei

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

M-KS 288-5. Az MSZMP PB (IIB) iratai, 1956–1989

Magángyűjtemény

Soós Sámuel hagyatéka

=== Hivatkozott irodalom ===

Bodó, 2022

Bodó Szabolcs: A hadkötelezettség történeti áttekintése Magyarországon.

Hadtudományi Szemle, 1. sz. 5–19.

Bulányi, 1990–1991

Bulányi György: *Keressétek az Isten Országát!* Irotron, Budapest. I–V.

Bulányi, 2011

Bulányi György: *Szikrák egy fáklya lángolásából*. Magánkiadás, Budapest.

Csapody, 1989

Csapody Tamás: Kelet–Nyugat Párbeszéd Hálózat Kör. *Iffúsági Szemle*, 1. sz. 53–60.

Csapody, 1990a

Csapody Tamás: Fegyvertelenül. Küzdelem a végeken. A katonai szolgálat-
megtagadás magyarországi történetéhez. *Világosság*, 2. sz. 935–945.

Csapody, 1990b

Csapody Tamás: Metszéspontok. A polgári szolgálat és a szociális, egészségügyi
munka összefüggései itthon és külföldön. *Esély*, 2. sz. 3–15.

Csapody, 1991

Csapody Tamás: „Itt benn mindenki ártatlan”. Dr. Merza Józseffel az egyik első
katolikus katonai szolgálatmegtagadóval, a Bokor bázisközösségi mozgalom
egyik vezetőjével Csapody Tamás beszélget. *Forrás*, 8. sz. 65–72.

Csapody, 1993a

Csapody Tamás: A katonaiszolgálat-megtagadás helyzete Magyarországon.

Hadtudomány, 2. sz. 191–196.

Csapody, 1993b

Csapody Tamás: *Elmélet és gyakorlat. Keresztény katonai szolgálatmegtagadók Magyarországon 1979 és 1989 között, különös tekintettel a Bokor római katolikus bázisközösségre*. Kézirat, Budapest.

Csapody, 1995

Csapody Tamás: *Az Alba Kör emberi jogi jelentése a lelkiismereti okból történő katonai szolgálatmegtagadás magyarországi helyzetéről*. Kézirat, Budapest.

Csapody, 1998a

Csapody Tamás: Alba Kör – Erőszakmentes Mozgalom a Békéért. *Fundamentum*, 4. sz. 149–152.

Csapody, 1998b

Csapody Tamás: Polgári vagy polgári védelmi szolgálat? *Mozgó Világ*, 11. sz. 26–31.

Csapody, 1999

Csapody Tamás: A polgári szolgálat Magyarországon. *Valóság*, 11. sz. 78–95.

Csapody, 2000

Csapody Tamás: A magyar békemozgalom elmúlt tíz éve. In *A demokrácia tíz éve Magyarországon*. Szerkesztette: Rozgonyi Ibolya. Nyíregyházi Főiskola, Nyíregyháza. 81–83.

Csapody, 2026

Csapody Tamás: Katonaságmegtagadók kezdeményezése: állítsuk vissza a polgári szolgálatot! *Szemlélek*, július 2. <https://szemlelek.net/katonasagmegtagadok-kezdemenyezese-allitsuk-vissza-a-polgari-szolgalatot/> (utolsó letöltés: 2026. szeptember 13.).

Csengey et al., 1979

Csengey Dénes – Fazekas István – Halmágyi Miklós – Ködöböcz Gábor: Jézus Királysága. *Valóság*, 7. sz. 71–80

Csiky, 2021

Csiky Annamária: Keresztény katonai szolgálatmegtagadók Magyarországon 1979 és 1989 között (5.). *Koinónia*, 6. sz. 4897–4900.

Dlusztus, 2021

Élet és Mű Egyiségben 1956–1989. II. köt. *Krisztus katonái a békés nemzedék, a rendszer áldozatai*. Szerkesztette: Dlusztus Imre. Hi-Tech Kft., Budapest.

Emődi, 1996

Emődi László: *A Regnum Marianum története 1900–1970*. Regnum Marianum, Budapest.

Habos, 2006

Habos László: *Acélajtók mögött*. Nyitott Könyv, Budapest.

Haraszti, 1992 (1987)

Haraszti Miklós: Keszthelyi Zsolt tárgyalásai. In *Beszélő Összkiadás*. III. köt. 1987–1989. Sajtó alá rend.: Havas Fanny. AB-Beszélő Kiadó, Budapest. 78–81. (Eredetileg: *Beszélő*, 21. sz.)

Kiszely, 1983

Kiszely Károly: *Miért nem fogtam fegyvert?* Alulnézet Kiadó (szamizdat), Budapest.

Kiszely, 1992 (1984)

Kiszely Károly: Vita a magyar katolikus egyházban. In *Beszélő Összkiadás*. II. köt. 1984–1987. Sajtó alá rend.: Havas Fanny. AB-Beszélő Kiadó, Budapest. 51–53. (Eredetileg: *Beszélő*, II. sz.)

Máté-Tóth, 1996

Máté-Tóth András: *Bulányi und die Bokor-Bewegung. Eine pastoraltheologische Würdigung*. [Bulányi és a Bokor-mozgalom. Pasztorálteológiai méltatás.] UKI-Berichte über Ungarn, Wien.

Németh–Patyi, 1997

Németh Sándor – Patyi Sándor: Védelmi felkészítés és az országmozgósítás. *Új Honvédségi Szemle*, 1. sz. 44–64.

Rajki, 2012

Rajki Zoltán: Szabadegyházak története Magyarországon 1945–1989. In *Szabadegyházak története Magyarországon 1989-ig*. Szerkesztette: Rajki Zoltán – Szigeti Jenő. Gondolat, Budapest. 243–271.

Szabó, 2003

Szabó János: A magyar haderő a XXI. századba indul: sorozás helyett önkéntesség. *Új Honvédségi Szemle*, 6. sz. 94–112.

Sz. n., 1992 (1987)

Szolgálatmegtagadók. In *Beszélő Összkiadás*. II. köt. 1984–1987. Sajtó alá rend.: Havas Fanny. AB-Beszélő Kiadó, Budapest. 740–742. (Eredetileg: *Beszélő*, 19. sz.)

Szakolczay, 1989

Szakolczay Lajos: *Páter Bulányi*. Új Idők Könyvek, Budapest.

Tódor, 1988

Tódor János: Két évad a Bahamákon. *Mozgó Világ*, 2. sz. 76–92.

Völgyesi, 2024

Völgyesi Orsolya: „Apolitikus” katolikus közösség vagy egyházi ellenzék? Bulányi György és a Bokor mozgalom a 80-as években. In *Egy underground történet. Tanulmányok Lugosi András tiszteletére*. Szerkesztette: Szécsényi Mihály. Gondolat Kiadó, Budapest, 326–348.

===== Internetes hivatkozások =====

Az új évezred küszöbén. Kormányprogram a polgári Magyarorszáért, 1998.

<https://www.parlament.hu/irom36/0021/0021.htm> (utolsó letöltés: 2026. október 4.).

A Bokor Község honlapja – polgári szolgálat.

https://bokorportal.hu/polgari_szolgalat.php (utolsó letöltés: 2026. szeptember 15.).

===== Sajtó =====

Új Ember, 1986, 1987

Népszabadság, 1988

Magyar Közlöny, 1989, 1991, 1994, 1997, 2001, 2011

Kulcsszavak

=====

1989/90-es rendszerváltás, börtönök, egyháztörténet, ellenkultúra,
hadtörténelem, hatalommal való visszaélés, katolikus egyház,
Kádár-korszak

/ The Path to Disarmament /

Conscientious objection to military service and the enforcement of freedom of conscience from late socialism to the present

This study examines the history of conscientious objection to military service in Hungary, focusing on the political, social, and legal frameworks surrounding this issue from the late socialist period, beginning in the 1970s, to the present day. It describes the state and church reprisals directed against those who refused military service. This group included members of the Jehovah's Witnesses, the Nazarenes, the Reformed Adventist Church, and the Roman Catholic Bokor Community founded by György Bulányi. Secret negotiations between state authorities and representatives of the Nazarenes began in 1969 in an attempt to resolve the situation. These negotiations led to the legalization of unarmed military service in 1977. However, the change applied only to Nazarene believers and was subject to contradictions. The political transition of 1989 in Hungary brought about real change. The new legislation, albeit slowly, increasingly converged with progressive regulations in Western Europe. As a result, a form of unarmed, civilian alternative service was established that was compatible with international human rights standards. The study also examines the activities of civil rights movements after the political transition, including the pacifist civil society organization known as Alba Kör. Finally, the study addresses a significant legal gap that exists currently. In 2011, The government led by Fidesz–Hungarian Civic Alliance abolished the possibility of civilian alternative service in 2011. Today, the current Hungarian legal system completely lacks the option of civilian alternative service on grounds of conscientious or religious objection.

A Kozma utcai börtönben raboskodó, (Orbán Péter tulajdonában és engedélyével) a Bokor katolikus közösséghez tartozó katonaság megtagadó Orbán Péter fogvatartása alatt használt tárgyai (fésű, jugoszláv "Halo! LULU 22" márkájú cigarettapapír, kézi cigaretta sodró), 1985.

===== Tóth Eszter =====

/// „Festegettünk, festegettünk...”

Békefeliratok a járdán, avagy egy firkálási ügy dokumentumai

= = = Az állambiztonság és a firkálások

A béke melletti kiállás az 1980-as évek Magyarországon önmagában nem számított politikailag problematikusnak, akkor válhatott azzá, ha a hivatalos békepolitika keretein kívül jelent meg. Ilyen volt F. Péter és M. Tamás ügye is. A két fiatal nagyjából békével kapcsolatos feliratokat firkált a járdára, emiatt eljárást indítottak ellenük, és felfüggesztett börtönbüntetésre ítélték őket.¹ Az állambiztonsági szervek az utcán megjelenő jeleket, szövegeket rendkívüli eseményeknek tekintették, és kiemelt figyelmet fordítottak a közterületi feliratok és firkálások vizsgálatára, mivel ezek nem csupán a véleménynyilvánítás informális módjait jelentették, hanem potenciálisan rendszerkritikus vagy politikai tartalmak hordozóiként is értelmezhetők voltak.² Az „írással úton megvalósított izgatásról” szóló 1976-os állambiztonsági tanulmány az alábbi definíciót adta: „...*firkáláson olyan helyszíni bűncselekményt értünk, amikor az elkövető közterületen – házak, intézmények falaira, járdára, hirdetőoszlopra, közlekedési eszközre stb. – nyilvános vagy egyéb helyeken olyan jelzést, jelmondatot vagy monogramot helyez el, jelmondatot úgy változtat meg, hogy az alkalmas a társadalmi rend alapintézményei, politikája stb. elleni gyűlölet felkeltésére.*”³ Az ilyen jellegű cselekményeket is többféle módszerrel hajtották végre, fejt ki egy a falfirkálásról is szóló 1986-os szakdolgozat,⁴ „*jellemzően esti, éjszakai órában, rosszul világított helyeken*”. Előfordult az is, hogy a feliratok hosszabb el-
lenséges szöveget tartalmaztak. A szakdolgozat értékelése szerint a firkálásnál, ha a cselekmény társadalmi veszélyessége alacsony fokú volt, nem utalt szervezethez, és ismétlődés nem volt várható, nem kellett nyomozást elrendelni. A jelen

1 = = ÁBTL 3.1.9. V-164484.

2 = = Takács, 2022: 10.

3 = = ÁBTL 4.1. A-3077. 8.; Takács, 2022: 10.

4 = = ÁBTL 4.1. A-2026. 13.

forrásközlésben ismertetett ügy azonban nem tartozott az ilyen, csekélyebb jelentőségűnek ítélt esetek közé.

Az ellenséges falfirkálások, egyéb firkálások száma az 1980-as évek második felére emelkedő tendenciát mutatott. 1986-ban például mintegy 4100 darab ellenséges firkálásról tudott az állambiztonság, ebből 3200 darab volt horogkereszt és egyéb fasiszta jelkép vagy szöveg, a többi falfirkálás szovjetellenes, a párt- és kormány intézkedéseit, vezetőit támadó szöveg volt. Az ellenségesnek minősített feliratokat, firkákat általában – legalábbis az állambiztonság szerint – fontosabb bel-vagy külpolitikai események, nemzeti vagy nemzetközi ünnepek alkalmával „követték el”.⁵

= = = A béke mint ellenség

Az itt bemutatott dokumentumok szorosan kapcsolódnak a Dialógus csoporthoz. Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy a csoportra vonatkozó iratok – az 1980-as évek állambiztonsági dokumentumaihoz hasonlóan – csak töredékesen kerültek az ÁBTL-be, így például az a 13 kötet sem lelhető fel a Levéltár állományában, amely a Dialógussal kapcsolatos, „Pacifista” fedőnevű bizalmas nyomozás anyagait tartalmazza.⁶ Ennek ellenére a csoportra vonatkozó titkos nyomozati anyagok alapján készített napi operatív információs jelentéseken keresztül képet alkothattunk arról, hogy milyen mértékben és milyen módon tartotta megfigyelés alatt a békével foglalkozó fiatalságot az állambiztonság. A Dialógus Békecsoport tárgymutató kartonján 1982–1983-ból 168, 1984-ből 46, 1985–1986-ból pedig 13 jelentés szerepel, vagyis összességében több mint kétszáz alkalommal tájékoztatták az állambiztonsági vezetőket a csoportról. Ez a szám nem tartalmazza az egyéb, kapcsolódó kartonokon szereplő jelentéseket.⁷ 1986-ban Ksenicz Tibor rendőr őrnagy Dialógusról szóló szakdolgozatában foglalta össze az állambiztonság hozzáállását a csoporthoz, részletezve, hogy az állambiztonság milyen feladatokat végzett velük kapcsolatban és hogyan viszonyult a csoporthoz. Ebből a szakdolgozatból tudható az is, hogy 1982 novembere körül hét hálózati személyt állítottak rá a csoportra, amelyből hárman a „kemény magról”⁸ jelentettek.⁹ Mindezek mellett több összefoglaló jelentés is született a magyar, illetve külföldi békemozgalmakról.¹⁰ Az 1980-

5 = = Uo.; a firkálásokról és annak állambiztonsági aspektusairól részletesen lásd Takács, 2022.

6 = = A 13 kötetre utal: ÁBTL 3.1.5. O-napló; ÁBTL 4.1. A-2027.

7 = = A teljesség igénye nélkül pl. ÁBTL 2.7.1. „Pacifista” és „Békési” fn. kartonok.

8 = = A levéltárban elérhető munka-dossziék alapján nem megállapítható, hogy az állambiztonság személy szerint kiket is vélt a kemény maghoz tartozóknak.

9 = = A meglévő iratok alapján és a jelenlegi feldolgozottság mellett 13 hálózati személyről lehet tudni, hogy jelentett a csoportról.

10 = = A külföldi békemozgalmakról lásd például ÁBTL 1.11.4. II. s. BX-II. Fellazítás. A Dialógusról: ÁBTL 1.11.1. Munkatervek, munkabeszámolók, 1982; ÁBTL 1.12.2. Sz. n.: Az ideo-

as évektől az ifjúsági kultúrában különböző alternatív kulturális csoportok jelentek meg, amelyek között sajátos szerepet töltött be a nyolcvanas évek elején megjelenő új, alternatív, az állampárttól és a hozzá szorosan kapcsolódó „társadalmi szervezetektől” függetlenedni vágyó békemozgalom.

A Dialógus Békecsoporthoz 1982-ben jött létre, megalakulásáról, működéséről és történetének különböző aspektusairól több tanulmány, feljegyzés, illetve visszaemlékezés is született.¹¹ A csoport létrejöttében a korszakban megerősödő nemzetközi mozgalmak mellett az állampárt békepropagandája is szerepet játszott.¹² A Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottság (MSZMP PB) 1978. május 30-ai határozatában mondta ki, hogy elengedhetetlen a „*békemozgalmi módszerek és formák színesebbé, gazdagabbá tétele*”, és hogy a társadalmi tömegszervezetek tekintsék feladatuknak „*a nők, az ifjúság fokozott aktivizálását*”.¹³ A békével kapcsolatos propaganda az iskolai oktatásban is folyamatosan szerepelt, de már jóval szelídebb formában, mint a korábbi korszakokban. Mindezek hozzájárultak ahhoz, hogy az 1980-as évek elején több kisebb alternatív csoport jött létre a béke ügyéhez kapcsolódóan (például a Bázisközösség, az INDIGO¹⁴ vagy az ANC¹⁵ stb.).

A Dialógus Békecsoporthoz belül két stratégiai irány alakult ki a hatalommal kialakítandó viszony kérdésében. A két irányzat közötti feszültség jól tükrözte a késő szocialista Magyarország civil szférájának dilemmáit. A rendszer korlátozott pluralizmusa ugyan teret engedett bizonyos autonóm törekvéseknek, ám ezeket szigorú politikai feltételekhez kötötte. A csoport vezetősége így nem pusztán taktikai kérdéssel szembesült, hanem identitásbeli választással is: a rendszerrel való együttműködés vagy a radikálisabb ellenzéki pozíció felé való elmozdulás között kellett dönteniük. A vitákban a mérsékeltek a „túlzott radikalizmust”, a függetlenséget hirdetők pedig az „elfogadhatatlan önkorlátozást” vetették a másik fél

lógiai diverzió elleni állambiztonsági munka főbb tapasztalatai és a további munka, 1985.

11 = Tóth, 2009; Ungváry, 2008a; 2008b; a korabeli írások kaposán lásd Haraszi 1992a (1983); 1992b (1984); a visszaemlékezésekre például Szent-Iványi, 2022; 2024; Szőke–Erdély, 2008. A Dialógus csoport ÁBTL-be került iratanyaga (ÁBTL III.1.42.) számtalan feljegyzést és újságcikket tartalmaz a csoport történetére vonatkozóan. A csoport történetének állambiztonsági értékeléséhez lásd a már idézett szakdolgozatot: ÁBTL 4.1. A-2027.

12 = Korabeli elemzések a békemozgalmakról: Berecz, 1976; Sarkadi Nagy, 1982. Sarkadi Nagy Barna, az Országos Béketanács 1982–1983 közötti főtitkára cikkében a szocialista békemozgalmak első rendű feladatának a nyugat-európai és észak-amerikai békemozgalmakkal való párbeszéd és együttműködés kialakítását tartotta.

13 = MNL OL M-KS-288-5., 747. ő. e. Határozat a IX. Magyar Békekongresszus összehívásáról, feladatairól, 1978. május 30.

14 = Az INDIGO csoportról bővebben lásd Szőke–Erdély, 2008.

15 = Anti-Nuclear Committee (Anti-Nukleáris Bizottság): budapesti gimnazistákból és középiskolásokból álló illegális békemozgalom.

szemére. A Dialógus Békecsoport „harmadik utas” – a hivatalos szervektől és az ellenzéki mozgalmaktól is elkülönülő – alapgondolatának bizonytalanná válása jól illusztrálta a civil kezdeményezések mozgásterének határait. Belső strukturális válság is közrejátszott a Dialógus kettéhasadása kapcsán, amely a működés további formája körül alakult ki: laza mozgalmi keretek vagy központosítottabb, koordináltabb működés között folytassa-e a mozgalmat.¹⁶ A csoport nem vezetett be tagsági könyvet, tagjait hivatalos formában nem tartotta számon, az összetartozást legfőképpen a Dialógus-jelvény határozta meg. Aki a jelvényt hordta, az a Dialógus-mozgalmat tagja volt.¹⁷ 1983 januárjában az egymással laza kapcsolatban álló csoportok tagjainak és szimpatizánsainak számát országosan kb. 1000–1500 főre becsülte az állambiztonság.¹⁸

A Dialógus ügyének hatósági kezelése mögött elsősorban a rendszer stabilitásának megőrzését szolgáló pragmatikus megfontolások húzódtak meg. Az 1983. március 29-i PB-ülésein Kádár János, az MSZMP első titkára egyértelműen kijelente, hogy semmilyen más békemozgalmat nem tud elképzelni. *„Ami engem illet, őszintén szólva nem tudom másképp elképzelni Magyarországon a békemozgalmat, mint egy valamiképpen a mi Béketanácsunk égíse alatt kell, hogy folyjék [sic!]. Én amellet párhuzamosan, másik komoly tényezőként, másfajta békemozgalmat nem tudok elképzelni Magyarországon. Ezt értem arra is, hogy ezt a »Dialógust« legalizálni vagy nem legalizálni. Úgy, mint intézményt, mint fiókbékemozgalmat nem lehet elfogadni, nem vitatva azt a munkát, amit ebben a körben végeznek el. S ha ott a mit tudom én az x középiskolában valami fiatalok azt mondják, hogy a Dialógushoz tartoznak, ezért én őket nem átkozom el és nem jelentem föl a rendőrségnek, de a Béketanács maga intézményesen nem fogadhatja el a Dialógust, mint partnert. Akármit csinálunk, annyi energia nincs, ez más irányban fog fejlődni. S akkor majd ki leszünk téve annak, hogy a középiskolások meg az egyetemi diákság meg az isten tudja még kik-mik, meg akik ott ügyködnek és oda csatlakoznak, majd elmennek egy más irányba.”*¹⁹ Kádár János felszólalása az 1983-as PB-határozatban is visszaköszönt. A határozat egyértelművé tette, hogy a magyar békemozgalmat kizárólag az Országos Béketa-

16 = = A Dialógus csoport 1983. április 14. és 17. között tartott konferenciáján éles vita bon-
takozott ki az autonómia megőrzését hangsúlyozók és a szervezettebb működést
pártolók között. A tanácskozás egyúttal fontos fordulópontot jelentett a csoport
történetében: a mérsékelt szárny vezetője, Kőszegi Ferenc nem vállalt részvételt
az ekkor a tagság által választott testületté alakuló koordinációs bizottságban, és
ezt követően a Dialógus munkájában sem vett részt.

17 = = A jelvény tervezője Erdély Dániel volt, aki azonban a Dialógus-kiállítás előkészítése
során hozzám írt egyik levelében arra utalt, hogy a jelvény tervezésében Kőszegi
Ferenc is részt vett.

18 = = ÁBTL 4.1. A-2027. 19.

19 = = MNL OL M-KS 288-5., 879. ő. e. Jegyzőkönyv, az MSZMP PB 1983. március 29-i ülén-
séről; részlet Kádár János felszólalásából a 4. napirendi ponthoz. (Jelentés
a békemozgalomban mutatkozó új jelenségekről; javaslat a további tennivalókra.)

nács irányítása alatt működhet, azon kívül más békemozgalom legalizálására nincs lehetőség. A dokumentum szerint „a békemozgalom különböző megnyilvánulási formái nem lehetnek a külső és belső politikai ellenzék fórumai”.²⁰ Ezzel összhangban azt is kimondta, hogy az állam alapvető érdekeit sértő kezdeményezésekkel szemben adminisztratív eszközöket kell alkalmazni. A PB-határozat után az állambiztonság – amely korábban is gyanakodva tekintett a Dialógus csoportra, és ügynökei, társadalmi és hivatalos kapcsolatain keresztül bomlasztotta, illetve különböző formában korlátozta a működését – már nyíltan fellépett a tagok és az általuk szervezett programok ellen. A mérsékelt szárnyat képviselő Kőszegi Ferenc az 1983. áprilisi visegrádi országos konferencia után több társával kivált a Dialógusból, és csatlakozott az Országos Béketanács által támogatott csoportokhoz.²¹ Később, az 1983 júliusában tartott csillaghegyi „béketábor” programját ellehetetlenítő rendőrségi fellépést követően a csoport „központi” Koordinációs Bizottsága munkáját beszüntette, és feloszlatta magát.²² Ez önmagában nem jelentette a Dialógus Békecsoport végét, hiszen az egyes csoportok további működésükről maguk dönthettek. Több csoport is felfüggesztette, befejezte a ténykedését, mások azonban, vállalva a rendőri zaklatásokat, tovább folytatták a tevékenységüket, de a Dialógus Békecsoport mint „békemozgalom” lassan teljesen elsorvadt.²³

= = = Az ügy

Az utolsó jelentősebb eseményre 1984 őszén került sor, amikor 40-50 ember részvételével a régi időket idéző erdei kirándulást szerveztek. Az állambiztonság a csoporttal a napi operatív információs jelentések alapján 1986-ban foglalkozott utoljára. A központi koordinációs bizottság feloszlató nyilatkozatának időszakában az állambiztonság már egyre kevésbé tolerálta a békéhez kapcsolódó alternatív elképzeléseket, s egyre határozottabban lépett fel a Dialógus tagjaival szemben (rendőri zaklatások, fenyegetések, útleválbevonnás stb.).

20 = MNL OL M-KS 288-5., 879. ő. e. Jegyzőkönyv, az MSZMP PB 1983. március 29-i üléséről. Határozat a békemozgalomban mutatkozó új jelenségekről és a további tenni valókról.

21 = Kőszegi Ferencet „Kocsis Lajos” fedőnéven a BM III/III-4. osztálya szervezte be 1980-ban, 1983-tól a III/III-2/a alosztály foglalkoztatta, amelynek az ifjúságvédelem belül a felsőfokú oktatási intézményekkel szembeni elhárítás volt a feladata. ÁBTL 2.2.2. O-164-236-8.

22 = ÁBTL III.1.42. 1052/a. sz. Levél minden békeszerető emberhez, 1983. július 18.; Haraszti 1992a (1983).

23 = Satory, 1985; Sz. n., 1985. Vö. ÁBTL 3.1.9. V-164055.; ÁBTL III.1.42. 1000. sz. MIPeace. Peace news. Alulnézet kiadó, 1984; uo. 1004/b. sz. Kiszely Károly: Miért nem fogtam fegyvert. Alulnézet kiadó, 1983.

F. Péter sorkatona²⁴ és M. Tamás képesítés nélküli nevelő 1984. október 27-én a hajnali órákban Budapesten, a Harminckettesek terén a buszmegállónál sárga olajfestékkel különböző, békével kapcsolatos feliratokat festett az aszfaltra. A két fiataalt egy helyszínre érkező rendőrjárőr igazoltatta, majd bekísérte a VIII. kerületi rendőrkapitányságra, ahol kihallgatásuk után szabadon bocsátották őket. Az esetről készült jelentés egy-egy példányát megküldték a Belügyminisztérium (BM) III/IV-2. és 3. osztályának,²⁵ egy példányát pedig a Budapesti Rendőrfőkapitányság (BRFK) Állambiztonsági Szervének. Az ügyről emellett telefonon tájékoztatták a VIII. kerületi pártbizottságot is. Ezután az állambiztonság nyílt nyomozást rendelt el, amely vádemeléssel zárult. 1984. december 28-án a Kaposvári Katonai Bíróság nagy nyilvánosság előtt elkövetett közösség megsértésének büntette miatt határozat havi szabadságvesztésre ítélte a két fiataalt. A bíróság a büntetés végrehajtását mindkét esetben egyévi próbaidőre felfüggesztette és előzetesen mentesítette őket a büntetett előlethez fűződő hátrányok alól.²⁶ Ennek ellenére az állambiztonság először mindkettőjüket alapnyilvántartásba, majd kutatónyilvántartásba vette.²⁷

Az ismertetett ügy állambiztonsági kezelése több „súlyosbító” tényező együttállása nyomán indult. Egyfelől a firkálást végző egyik személy, F. Péter éppen sorkatonai szolgálatát töltötte, ezért tette szigorúbb elbírálás alá esett. A másik vádlott, M. Tamás pedig – ahogy azt az ügyben készült összefoglaló jelentés külön is megemlíttette – az *„ifjúsági békemozgalom egy illegális csoportjának (Dialógus) jelvényét viselte*” korábban.²⁸ Mindez valószínűleg azt az elképzelést erősítette az állambiztonsági tisztek képzeletében, miszerint a firkálás valamilyen formában összefüggésbe hozható a hivatalos politika által már elutasított, kvázi betiltott békemozgalommal. Pontosan ezekben a napokban zajlott Budapesten a x. Országos Békekonferencia is, amely körülmény valószínűleg tovább fokozta az állambiztonság túlzott gyanakvását minden, hivatalos kontroll nélküli akcióval kapcsolatban. Ez a Szovjetunió bojkottjára utaló felirattal végeredményben a „közösség megsértése” vádpontban és a kihirdetett ítéletben kumulálódott. Az itt közölt források az eljárás nyomozati szakaszában készültek. Érdekességük, hogy a forrásokban találkozunk a városi tér, a fiatalok hétköznapi élete, az informális politikai kommunikáció és az állambiztonság nézőpontja.

24 == Egyetemi tanulmányai megkezdése előtt F. Péter (előfelvételiként) Nagykanizsán kezdte meg sorkatonai szolgálatát. 3.1.9. V-164484. 51. F. Péter gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1984. október 28.

25 == Előbbi a katonai elhárítás törzs osztálya, utóbbi a néphadsereg 5. Hadtestével foglalkozó szervezeti egysége volt, szervezettörténetükre lásd Kis, 2026.

26 == ÁBTL 2.7.1. 61-64-195/1984. BM III/IV. Csoportfőnökség 195. sz. napi operatív információs jelentése, 1984. október 29. Vö. ÁBTL 3.1.9. V-164484.

27 == Alapnyilvántartásba kerültek mindazok, akik a fennálló társadalmi rendszer ellen bármilyen tevékenységet kifejtettek, vagy a rendszerrel szembeni ellenséges viszonyuk feltételezhető volt. Kutatónyilvántartásba pedig azok kerültek, akiket az alapnyilvántartásban szereplőknél kevésbé veszélyesnek ítélt meg.

28 == ÁBTL 3.1.9. V-164484. 125–127. Összefoglaló jelentés, 1984. november 11.

= = = Dokumentumok = = =

1. Részlet M. Tamás gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyvéből, 1984. október 30.

Belügyminisztérium
Vizsgálati Osztály
34-Bü-534-23/1984.

Titkos!

Jegyzőkönyv
Gyanúsított kihallgatásáról

Készült a BM Vizsgálati Osztály a Btk. 269. § (1) bekezdés. c. pontjába és a (3) bek. szerint minősülő közösség megsértése kísérlete büntettének alapos gyanúja miatt M. Tamás²⁹ gyanúsított kihallgatása alkalmával a Budapest, II. Gyorskocsi utca 31. sz. III. emelet 340. ajtó alatti hivatali helyiségben 1984. év október 30. napján. [...] Gyanúsított vallomása:

A gyanúsítást megértettem és a hozzám intézett kérdésekre az alábbi vallomást teszem:

Az elkövetett cselekmény miatt bűnösnek érzem magam, bár nem gondoltam, hogy ez törvénybe ütközik. [...]

Október 26-án 09.30 óra körül munkahelyemen felkeresett Péter.³⁰ A kölcsönös üdvözlés után elmondta, hogy szabadságát tölti, majd a katonaélettel kapcsolatos dolgokról, szakmai munkánkról beszélgettünk. Utána Péter bement az iskola épületébe azzal, hogy a többi kollegát is meglátogatja. Kb. negyedóra múlva visszajött hozzám, és elmondta, hogy Judit kolleganőmmel – akinek a vezetéknevét nem tudom – történt beszélgetés során megállapodott abban, hogy este a Ho Si Minh Tanárképző Főiskola³¹ kollégiumába mennek Beat rock [sic!] koncertet³²

29 == M. Tamás 1982-ben tette le az érettségit, majd 1983 februárjától képesítés nélküli tanárként dolgozott Törökbálinton egy általános iskolában. 1983-tól a Zsámbéki Tanítóképző Főiskola speciális tagozatos hallgatója volt, ahol egy évig nappali képzésben vett részt, az utolsó két évet levelező tagozaton végezte. M. Tamás az MSZMP-nek és a Kommunista Ifjúsági Szövetségnek (KISZ) nem volt tagja. Szocialista országokba szóló útlevéllel ugyan rendelkezett, de nyugati országokban nem járt, ott élő rokonai, ismerősei nem voltak. ÁBTL 3.1.9. V-164484

30 == F. Péter sorkatonai szolgálata előtt abban törökbálinti általános iskolában tanított, ahol M. Tamás. ÁBTL 3.1.9. V-164484. 62. Másolat F. Péter feljegyzéséről, 1984. október 27.

31 == A Budapesti Tanárképző Főiskola 1975-től 1983-ig az egri Ho Si Minh Tanárképző Főiskola budapesti kihelyezett tagozataként működött, majd 1983-tól az Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) Tanárképző Főiskolai Karaként működött tovább.

32 == Egy tanúkihallgatási jegyzőkönyv szerint az Oberon együttes koncertjére mentek. 3.1.9. V-164484. 95. Tanúkihallgatási jegyzőkönyv, 1984. november 12. Az Oberon 1983–1985 között működő akusztikus folk-, blues- és kísérleti zenét játszó zenekar volt.

hallgatni, és megkérdezte, nem tartanék-e velük. Miután igennel válaszoltam, elmondta, hogy 17.30 órakor a 15-ös autóbusz Kecskemét utcai megállójában találkozzunk Judittal, aki személygépkocsival jön értünk. A kollégiumban pedig Judit barátja, S. Béla – aki tavaly szintén munkahelyemen dolgozott – várni fog minket. Ezután hármásban – Judit, Péter és én – megebédeltünk az iskolában, majd 13.00 óra körül Péterrel szülei budaörsi lakására mentünk, ahol zenét hallgattunk, és beszélgettünk. A lakásról 16.30 óra körül indultunk el a megbeszélt találkozóra. Péter civil ruhában volt. Közben a Kecskeméti utcában egy italboltban megittunk egy-egy korsó sört, majd Judittal együtt – az általa kölcsönkért Trabanttal – a Kazinczy utcába mentünk. A kollégiumban letettük kabátainkat és Bélával, Judittal, valamint Péterrel együtt az Uránia mozi előtti pavilonokhoz mentünk hamburgert enni.³³

Útközben oda-vissza társaim egy-egy fröccsöt, én pedig egy-egy pohár bort ittam. A kollégiumba visszatérve zenéről, szakmai kérdésekről, általános emberi dolgokról beszélgettünk, közben elfogyasztottunk fejenként 2–3 üveg sört, illetve Judit 2–3 üveg üdítő italt, mert vezetett. Később a tv-focival is játszottunk,³⁴ majd hallgattuk a koncertet. A második együttes programját nem hallgattuk végig, mert mindannyian haza akartunk menni.

Emlékezetem szerint éjfél előtt 5–10 perccel indultunk el a Judit által kölcsönkért személygépkocsival. Útközben kolleganőm felajánlotta, hogy elvisz bennünket a Móricz Zsigmond körtérig. Péter az ajánlatot nem fogadta el, mert nem akart sokáig várakozni a Budaörsről induló utolsó autóbuszra. Elmondta, hogy egy kis sétával „üti el” az indulásig hátralévő majdnem egy óra időt. Ekkor elhatároztam, hogy Péterrel tartok. Így a VIII., Baross utcában egy új lakótelep³⁵ végénél kiszálltunk Péterrel együtt az autóból, és a 32-esek tere felé sétáltunk, közben a nálunk lévő egy-egy üveg sörből iszogattunk. Ekkor igazoltatott bennünket egy kétfagú rendőrállás, akik felszólítottak arra, hogy a söroket dugjuk el, majd eltávoztak. A felhívásnak megfelelően cselekedtünk, és beszélgetve tovább folytattuk utunkat. [...]

Emlékezetem szerint október 27-én 0.30 óra körül a téren a Kőbánya irányában közlekedő 9-es autóbusz megállójának hátsó részén észrevettünk, illetve észrevettem egy köralakú kb. 1 méter átmérőjű, sárga színű olajfesték foltot. Amikor közelebb értünk, feltűnt, hogy a festék egész friss állapotban volt. Nem is

33 == Az Uránia mozi előtti Mixgrill büfépavilon a Rákóczi úton a nyolcvanas évek Budapestjének kultikus találkozóhelye volt.

34 == Az 1983-as évek környékén Magyarországon nagy népszerűségnek örvendett a Videoton elektronikus, konzolos tv-játéka, a pálcikából és kockalabdából álló „tv-foci”.

35 == Valószínűleg a Szigony utcai lakótelepről beszél, amelynek az építése 1968 és 1980 között zajlott a VIII. kerületben, az Illés utca, Práter utca, Szigony utca és Baross utca által határolt területen.

gondolkodtam azon, hogy abban az időpontban miként került friss festék a járdára, hanem lehajoltam, és a nálam lévő egyik papírzsebkendőt a kiömlött festékbe mártva, a folt bal oldalára egy virágot kezdtem festeni. Tevékenységem közben láttam, hogy társam is a folt jobb oldalára szintén papírzsebkendő felhasználásával fest valamit. Miután a virággal elkészültem, az alá 25-30 cm nagyságú nyomtatott nagybetűkkel először „СССР³⁶ доўком”³⁷ [sic!], majd „szeress minden embert” feliratokat festettem oly módon, hogy a papírzsebkendőt a festékfoltba mártottam.

Közben Péter a folt jobb oldalára festett a nála lévő papírzsebkendővel különböző feliratokat hasonló nagyságú nyomtatott betűkkel, melyek közül határozottan emlékszem; „ember élj”, „Peace” és mellette egy kb. 30 cm nagyságú békejelvény, valamint egy ugyanakkor nagyságú szív.

Láttam azt is, hogy társam a buszmegálló mellett elültetett diszcserjékből letört egy kb. 50 cm hosszú gallyat, s arra rátekert papírzsebkendővel próbálta az előbb említett feliratokat, és ábrákat festeni, de nem járt eredménnyel, és ezért visszatért a kézzel történő mártogatásra.

Úgy gondoltam, én is megpróbálkozom gallyra tekert zsebkendővel festeni, ezért az előbbieken említett diszbokrokhoz mentem, alkalmas gallyat keresni. Ekkor a bokros terület mögött lévő autóparkolóban találtam egy sárga olajfestékkel szennyezett szatyrot, melyben egy 5 kg-os majdnem üres sárga olajfestéket tartalmazó doboz volt. A szatyrot odavittem Péternek megmutatni. Közben felvetődött bennünk, hogy a festést a doboz alján maradt festékből folytatjuk, hogy ne kelljen állandóan visszamenni a festékfolthoz. Miután azt tapasztaltuk, hogy a dobozban maradt festék nagyon sűrű, ezért úgy döntöttünk, hogy a közösen felfestett „*lehet, hogy neked jó ez a harc, de ne taníts ölni, ha élni akarsz*”³⁸ feliratot a kiömlött festékfoltba mártott papírzsebkendőkkel készítjük el.

36 == A Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének cirill betűs orosz rövidítése.

37 == Azaz: bojkott. 1980-ban a moszkvai olimpiára az Egyesült Államok, a Német Szövetségi Köztársaság, Kanada, Japán és még másik 50 ország nem küldte el a sportolóit, ezzel tiltakoztak Afganisztán szovjet megszállása ellen. Négy év múlva Los Angelesben rendezték a nyári olimpiát, amelyet a Szovjetunió és 12 szocialista állam bojkottált, válaszul több nyugati ország 1980-as távolmaradására. Magyarországot a bojkotthoz utolsóként csatlakozott. Bővebben lásd pl. Szabó, 2004.

38 == Részlet az Európa Kiadó *Lehet (No 1)* című dalából. Ezt a két sort az 1983. május 7-i békefelvonuláson is skandálták. ÁBTL III.1.42. 2007/26. Az Európa Kiadó 1981-ben az URH zenekar feloszlása után alakult budapesti, avantgárd rockegyüttes volt. A Kádár-korszakban a hatalom által nem támogatott underground zenekarok közé tartozott, koncertjeiket is gyakran korlátozták vagy tiltották. A Dialógus csoport tagjai rendszeresen jártak Kontroll Csoport- és Európa Kiadó-koncertekre. Vö. <https://www.kisgyorgyeva.hu/dialogus.html>.

Festési tevékenységünk közben keveset beszélgettünk. Emlékezetem szerint megkérdeztem társamat, hogy miként kell az orosz „b” betűt írni, majd a festékes doboz megtalálása után és a közösen festett idézetnél – mely az Európa Kiadó együttes egyik rock számából van – beszélgettünk. Az utóbbinál a szóváltás arra korlátozódott, hogy melyikünk melyik szót készíti el. Miközben a festési tevékenységünket végeztük, hosszabb-rövidebb időközben két-három ember járt arra, akik egy ideig bámészkodtak, majd tovább mentek. Amikor az idézetet festettük, egy láthatóan ittas fiatal férfi ottmaradt, és nézte hogyan dolgozunk. Miközben nézelődött, belelépett a festékfoltba, és elesett. Társam rögtön felsegítette, majd figyelmeztetett, hogy siessünk befejezni a tevékenységünket, mert lekésik a Budaörsre induló utolsó buszt.

Emlékezetem szerint még egy vagy két betű hiányzott a hosszú idézetből, amikor egy kétagú rendőrjárőr igazoltatott bennünket, majd URH-s kocsit hívtak, és az előbb említett ittas férfival együtt – őt, azért, mert ruhája festékes volt, és nem volt nála személyi igazolvány – beszállítottak a VIII. ker. Rendőrkapitányságra. Mielőtt beszálltunk a gépkocsiba, láttam, hogy civil ruhás rendőrök az általunk felfestett feliratokat lefényképezik.

A rendőrségen külön-külön elszámoltattak bennünket. Ennek során elmondtam, hogy az ittas férfi csak odatévedt, nem volt velünk, csak figyelte tevékenységünket, majd elmondtam az eseményeket. A rendőrségről 05.00 óra körül engedtek haza. Társamról, Péterről azóta semmit nem tudok.

Kérdésre kijelentem, hogy a vallomásomban említett feliratokon kívül mást nem állt szándékomban, illetve szándékunkban festeni. A fenti esetet megelőzően hasonló jellegű cselekményt soha nem követtem el. Határozottan kijelentem, hogy a festési tevékenységünkre nem készültünk fel, azt a körülményekből adódóan spontán módon hajtottuk végre.

Utólag sem tudok magyarázatot adni arra, hogy miért festettem nyilvános helyen, talán pillanatnyi meggondolatlanságból „hülyeségből csináltam”, az „СССР доўком” [sic!] feliratot talán azért festettem, mert a vallomásomban említett Judit által kölcsönként Trabant szélvédőjének alsó részén vagy a műszerfalán láttam egy 4x6 cm-es fehér színű öntapadós címkén, vörös betűkkel az említett feliratot. A felirat jellegzetessége az volt, hogy a három „C” betű egyben sarlót is jelképezett. Péternek meg is mutattam a címkét, melyről azonban sem akkor, sem a későbbiekben nem beszélgettünk. Utólag belegondolva az említett címkét a moszkvai és a Los Angeles-i olimpia szovjet ellenes bojkottjával hoztam összefüggésbe.

Kérdésre kijelentem, hogy az általam felfestett „СССР доўком” [sic!] felirat egyáltalán nem áll összefüggésben a többi felfestett szöveggel, valamint az abban az időszakban lezajlott béke nagygyűléssel.³⁹ Megjegyezni kívánom, politikai kérdé-

39 == 1984. október 22. és 28. között zajlott az ENSZ által korábban meghirdetett leszerelési világhét. Magyarországon ehhez az eseményhez kapcsolódóan békede-

sekkel nem foglalkozom, Péterrel politikáról soha nem beszélgettünk. Arról tudomásom volt, hogy cselekményünk elkövetésének napján vagy az előtte való nap volt béke nagygyűlés.

A kihallgatás befejezve: 12.45 órakor.

Közlés: Kihallgatását megszakítom.

Felelet: A közlésben foglaltakat megértettem. A felvett jegyzőkönyv az általam elmondottakat helyesen tartalmazza, amit elolvasás után aláírásommal igazolok.

Felvette:

Dunavölgyi Szilveszter⁴⁰

r. hdgy

K: 3 pld.

M. Tamás

gyanúsított

[ÁBTL 3.1.9. V-164484. 70–76. Géppel írt tisztázat, Dunavölgyi Szilveszter és M. Tamás saját kezű aláírásával. Az első oldal jobb felső részén kézzel írt példányszám (2. sz. példány) szerepel. Ugyancsak a jobb oldalon Virágné szignója és dátumbélyegző (1984. november 8.). A jegyzőkönyvet a gyanúsított minden oldalon aláírta.]

monstrációkat, programokat szerveztek, például a KISZ Központi Bizottsága és az Országos Béketanács Ifjúsági és Diák Bizottsága október 26–27-én rendezte meg a Semmelweis Orvostudományi Egyetem elméleti tömbjében „A Békecentrum” elnevezésű ifjúsági programját. Október 27–28-án került sor a X. Országos Békekonferenciára, illetve október 27-én érkezett Budapestre a békestafétabot, amely az ország összes megyéjét érintette. Az Országos Béketanács és a KISZ Budapesti Bizottsága által szervezett békedemonstráció operatív és nyílt rendőri biztosítását a BRFK Állambiztonsági Szerve biztosította. Az eseményre vonatkozó összefoglaló szerint rendkívüli esemény ugyan nem történt, de a jelentés szerint jelentős volt azok száma, akik a központi szervezettől függetlenül jelentek meg – kb. 2000 fő – a Kossuth téren. ÁBTL 2.7.1. 221-64/157/1984. Kiegészítés a 157 sz. napi operatív információs jelentéshez, 1984. október 29.

40 = Dunavölgyi Szilveszter (Budapest, 1957) 1981 márciusától 1990-ig a BM III/1.-C (Vizsgálati Osztály, Katonai vizsgálati alosztály) állományában dolgozott, mint vizsgáló. 1990-ben a Honvédség Katonai Biztonsági Hivatal állományába helyezték át. ÁBTL 2.8.1. 003/147/1981. sz. BM parancs; ÁBTL 2.8.1. 006/1347/1990. BM Szem. Csf. parancs; ÁBTL 2.8.1. I. s. 9995.

2. Részlet M. Tamás kihallgatási jegyzőkönyvéből, 1984. november 19.

Belügyminisztérium
Vizsgálati Osztály
34-Bü-534-23/1984.

Titkos!

Jegyzőkönyv
M. Tamás gyanúsított kihallgatásáról
Budapest, 1984. november 19.

A kihallgatás kezdete: 10.15. óra. [...]

Utólag átgondolva az eseményeket, határozottan kijelentem, hogy a „CCCP bojkot” feliratot a Trabantban látott címke hatására készítettem, mert annak kivitelezését és tartalmát érdekesnek tartottam. Az említett felirat azonban nem áll összefüggésben az általunk felfestett többi felirattal, amelyekkel a békevágyamat humanista gondolkodás módomat, beállítottságomat akartam kifejezni.

El kívánom mondani, hogy tudomásom szerint a békemozgalom végső fő célja a teljes leszerelés, a fegyverek gyártásának megszüntetése, a világbéke megteremtése. Véleményem szerint ez a cél nem valósítható meg addig, amíg a fegyverek gyártásában érdekelt csoportok lesznek, illetve egyes emberek, embercsoportok világalomra törekcszenek. Pártunk békepolitikáját nem ismerem, de gondolom, hogy fő célja a teljes leszerelés, mellyel egyetérttek. [...]

Kérdésére elmondom, hogy a munkahelyi jellemzéseken szereplő Dialógus jelvényt emlékezetem szerint 1982-ben az Országos Békatanács Belgrád rakparti épületében megtartott koncert után egy gyűlésen, illetve egy előadáson kaptam, amikor a Dialógus csoport képviselője és egy külföldi személy beszélt a békéről. Az említett csoportról és annak tevékenységéről nincs tudomásom. [...]

A jelvényt – mely kb. 2 cm átmérőjű, köralakú volt, piros-fehér-zöld mezőben két kéz tartott egy szál virágot, alatta angol nyelven Magyarország felirat volt – az igazgatóm felszólítására 1984. szeptemberében levettem. [...]

A jegyzőkönyv lezárva 13.30 órakor.

Felvette:
Dunavölgyi Szilveszter
r. hdgy

M. Tamás
gyanúsított

K: 2 pld.

[ÁBTL 3.1.9. V-164484. 77–80. Géppel írt tisztázat, Dunavölgyi Szilveszter és M. Tamás saját kezű aláírásával. A jegyzőkönyvet a gyanúsított minden oldalon aláírta.]

3. Horváth József tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1984. november 19.

Belügyminisztérium
Vizsgálati Osztály
Szám: 34-Bü-534/21/1984

Titkos!

Jegyzőkönyv
tanú kihallgatásáról

Készült a BM Vizsgálati Osztályon a Btk. 269. § (3) bekezdésbe ütköző közösség megsértése kísérletének büntetvényének elkövetésével alapos gyanúsított F. Péter őrmester és társa ellen indított bűnügyben Horváth József r. őrmester tanú kihallgatása alkalmával a Budapest, II. Gyorskocsi utca 31. sz. fsz. 29. ajtószám alatti hivatali helyiségben 1984. év. november 19. 9 óra 20 perckor. [...]

1984. szeptember 1-óta teljesíték szolgálatot a Budapesti VIII. ker. Rendőrkapitányság Közbiztonsági Osztály Őr- és Járőrszolgálati Alosztály állományában, mint járőr.

1984. október 26-án 22.00 órakor léptem szolgálatba Takács István r. őrmester járőrparancsnokkal együtt. Az eligazítást követően a meghatározott útvonalon ellenőrző tevékenységet folytattunk miközben október 27-én 00.45–01.00 óra közötti időben a VIII. ker. 32-esek teréhez érkeztünk. Ekkor Takács őrmester észrevette, hogy a téren a Kőbánya irányába közlekedő 9-es autóbusz megállójában két személy a járdán guggolva valamit tevékenykedik és egy személy pedig nézi őket. Testhelyzetüket furcsának találtuk, ezért elindultunk feléjük azzal a céllal, hogy igazoltatjuk őket. Közelebb érve láttuk, hogy a buszmegálló végén a járdán egy sárga színű olajfestékkel szennyezett szatyor volt, mellette pedig egy 25–30 cm átmérőjű, sárga színű kiömlött olajfesték folt látható. A folt körül sárga színű festékkel festett feliratok és rengeteg festékes lábnyom volt. [...]

Takács őrmester felszólítására a két „festegető” fiatalember igazolta magát, melynek során megtudtuk, hogy az egyiket F. Péternek hívták, aki Nagykanizsán sorkatonai szolgálatát tölti, és abban az időben szabadságon volt. A másik M. Tamás budapesti lakos, és emlékezetem szerint tanár foglalkozású.

Közben igazoltatni kívántam a harmadik fiatalembert, aki felszólításomra csak annyit válaszolt, hogy nincs nála személyi igazolvány, „elő lehet állítani”. Ezután a három személyt úgy állítottuk, hogy egymással ne tudjanak beszélgetni, és megnéztük a felfestett feliratokat, melyek emlékezetem szerint a következők voltak: „szeress minden embert, ember élj, СССР доўжком⁴¹ [sic!], lehet, hogy neked jó ez a harc, de ne taníts”,⁴² valamint egy békejelvény. A feliratok 10–15 cm nagyságú nyomtatott nagybetűkkel voltak. [...]

41 == A cirill „б” betűt tollal, utólag írták be.

42 == A tanúkihallgatási jegyzőkönyv nem idézi teljes terjedelmében a felfestett szöveget: az „ölni, ha élni akarsz” rész kimaradt belőle.

A feliratok tanulmányozása után megkérdeztük tőlük, hogy mit csináltak, melyre nevetgélve azt válaszolták, hogy „festegettünk, festegettünk”⁴³. F. flegmán hozzátette, miszerint „már nem érdekel, talán 20 nappal megúszom”. Az igazoltatás során F. és M. egymástól függetlenül elmondták, hogy a harmadik fiatalember nem velük van, őt nem ismerik, valamint ő nem vett részt a festési tevékenységben. [...]

Járőrparancsnokom feladatul szabta a helyszín biztosítását, így a cselekmény elkövetésének helyén maradtam. 01.30 órakor megérkezett a BRFK helyszínelője Vörös László r. zászlós, aki a felfestett feliratokról fényképfelvételeket készített, valamint a festékekkel szennyezett szatyrot, melyben egy 5 kg-os festékes doboz volt, elszállította.

Az időközben kiértesített Fővárosi Közterületfenntartó Vállalat tisztító járműve 05.00 óra körül érkezett meg, s először drótkefével, majd homok segítségével ismét drót-kefével olvashatatlanná tette a buszmegállóban felfestett feliratokat. Ezután rádión keresztül történt utasításra bevonultam.

05.00 óráig a feliratok eltüntetését hat–hét személy láthatta, mivel a biztosítás során a feliratokat nem takartuk le. Azonban az arra haladó személyeket továbbhaladásra szólítottam fel, melynek maradéktalanul eleget tettek, így a felfestett feliratokat láthatták, illetve látták, de nem valószínű, hogy el is tudták azokat olvasni. [...] A jegyzőkönyv lezárva: 10.00 órakor

Dunavölgyi Szilveszter r. hadnagy
őrmester

Horváth József r.
tanú

[ÁBTL 3.I.9. V-164484. 98–101. Géppel írt tisztázat Dunavölgyi Szilveszter r. hadnagy és Horváth r. őrmester saját kezű aláírásával. A jegyzőkönyvet Horváth József minden oldalon aláírta.]

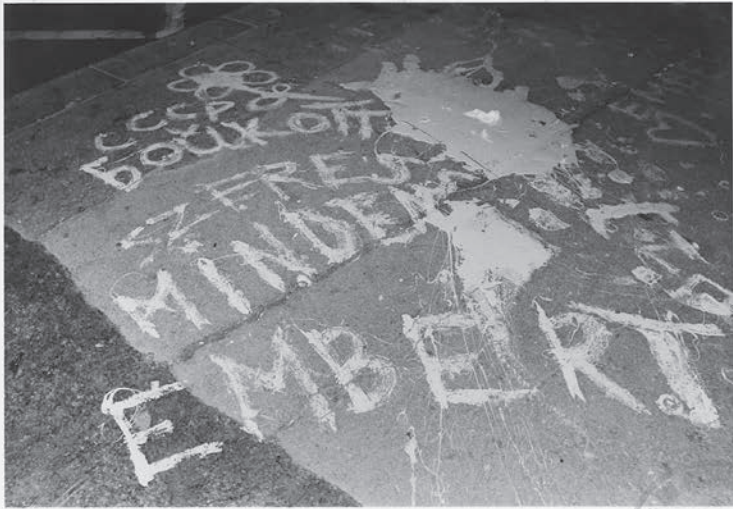
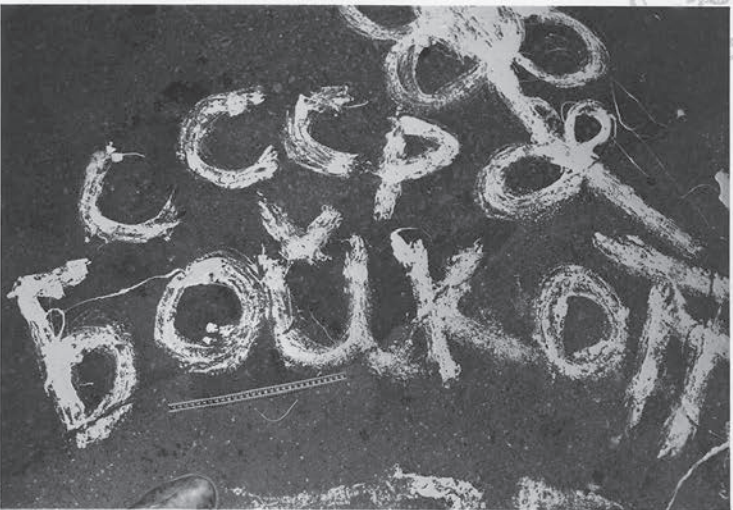
43 = = Válaszukban a szocialista korszak egyik ikonikus viccére utalnak, amely egyszerre gúnyolta a média egyhangúságát, a politikai propaganda mindenütt jelenvalóságát és a hatalom fenyegető ellenőrzését. (Iván bekapcsolja a televíziót. Az egyes csatornán a pártvezető Brezsnyev beszél. Unottan átkapcsol a kettesre. Ott szintén ő beszél. Átkapcsol a hármasra – mire a képernyőn egy gumibottal hadonászó rendőr jelenik meg, és kiszól a tévéből: – Na, mi van? Kapcsolgatunk? Kapcsolgatunk?)

Kulcsszavak

=====

*Budapest, ellenkultúra, ellenzék a Kádár-korszakban,
politikai rendőrség, röplapozás-falfirkálás*

4. Fényképfelvétel a feliratok egy részéről [1984. október 27.]

①
②

A fényképek tárgya:

① számú kép: [redacted] TAMÁS által felvett feliratok és alja

② számú kép: közeli felvétel [redacted] TAMÁS által felvett közörség

..... számú kép: megsejtésre alkalmas feliratról

..... számú kép:

—1160 r. sz. — BM — 67 1 FNYV 14 1796

Az állambiztonság által M. Tamás és F. Péter ügyében készített bűnjelfotók.

ÁBTL 3.1.9. V-164484. 102.

= = = Levéltári források = = =

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

- 1.II.1. Állambiztonsági Miniszterhelyettes Titkársága iratai
- 1.II.4. BM III/1. Csoportfőnökség iratai
- 1.I2.2. BRFK állambiztonsági szerveinek iratai
- 2.2.2. Hálózati nyilvántartások
- 2.7.1. Napi operatív információs jelentések
- 2.8.1. BM Állambiztonsági szervek nyílt állományú alkalmazottainak iratai
 - 1. sorozat 9995. Dunavölgyi Szilveszterné, Horváthné Kovács Margit
- 3.1.9. Vizsgálati dossziék
 - v-164484 F. Péter és társa
 - v-164055. Gonda Iván sajtórendészeti vétsége
- 4.1. Állambiztonsági munkához készült háttéranyagok (A-anyag)
 - A-2026. Sóty Tibor r. őrnagy: *Az ellenséges röpcédulaterjesztés, falrafirkálás és zászlótépés megelőzésének és felderítésének tapasztalatai, a vezető feladatai a megelőzés és felderítés javítása érdekében. Szakdolgozat.* BM Rendőrtiszti Főiskola, 1986.
 - A-2027. Ksenicz Tibor r. őrnagy: *A Dialógus békecsoport létrejötte, tevékenysége, feloszlása. Az alosztályvezető feladatai az operatív feldolgozó munka vezetésében. Szakdolgozat.* BM Rendőrtiszti Főiskola, 1986.
 - A-3077. Zima Péter r. alezredes, Juhász László r. alezredes: *Az írásos úton megvalósított izgatásról.* BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség, 1976.

III. Levéltár (Gyűjtemények, hagyatékok)

- 1.42. Dialógus csoport iratai

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

M-KS 288-5. Az MSZMP PB (IIB) iratai, 1956–1989

= = = Hivatkozott irodalom = = =

Berecz, 1976

Berecz János: Az ifjúság és a békés egymás mellett élés. *Pedagógiai Szemle*,
2. sz. 99–III.

Sz. n., 1985

Sz. n.: Információ vagy dezinformáció. *Égtájak között*, 1985. november. 45–47.

Haraszti, 1992a (1983)

Haraszti Miklós: A Dialógus Békecsoport. In *Beszélő Összkiadás*. 1. köt. 1981–1984. Sajtó alá rend.: Havas Fanny. AB-Beszélő, Budapest. 479–480. (Eredetileg: *Beszélő*, 8. sz.)

Haraszti, 1992b (1984)

Haraszti Miklós: Dialógus. Kétéves a független békemozgalom. In *Beszélő Összkiadás*. 1. köt. 1981–1984. Sajtó alá rend.: Havas Fanny. AB-Beszélő Kiadó, Budapest. 512–518. (Eredetileg: *Beszélő*, 9. sz.)

Kis, 2026

Kis Péter: *A magyar katonai elhárítás szervezetének története 1957 és 1990 között*. ÁBTL–Kronosz, Budapest–Pécs.

Sarkadi Nagy, 1982

Sarkadi Nagy Barna: Új elemek a nemzetközi békeharcban. *Külpolitika*, 2. sz. 142–150.

Sátory, 1985

Sátory Martina: Tanúságtétel. Dialógus, avagy egy független békemozgalom kudarca. *Égtájak között*, 1985. november. 44–45.

Szabó, 2004

Szabó Csaba: A politika beleszól: olimpia magyarok nélkül. *Archivnet*, 4. sz. https://www.archivnet.hu/politika/a_politika_beleszol_olimpia_magyarok_nelkul.html (utolsó letöltés: 2026. szeptember 22.).

Szent-Iványi, 2022

Szent-Iványi István: Ifjúkori évek az állambiztonsági iratok tükrében. *Mozgó Világ*, 11. sz. 44–61.

Szent-Iványi, 2024

Szent-Iványi István: Meghiúsult békemozgalmi kísérletek a nyolcvanas évek elején. In *Fordított napló. Titkosszolgák, civil mozgalom, magántörténelem*. Szerkesztette: Stefánich Éva. iAsk–ÁBTL–Kronosz, Kőszeg–Budapest–Pécs. 193–206.

Szőke–Erdély, 2008

Szőke Annamária – Erdély Dániel: Az Indigo csoport és a „társadalmi visszasságok”. In *Kreativitási gyakorlatok, FAFEJ, INDIGO. Erdély Miklós művész pedagógiai tevékenysége 1975–1986*. Szerkesztette: Hornyik Sándor – Szőke Annamária. MTA MKI – Gondolat – 2B [Alapítvány] – EMA [Erdély Miklós Alapítvány], Budapest. 367–385.

Takács, 2022

Takács Tibor: *Láthatatlan város. Állambiztonsági fotók a Kádár-kori Nyíregyházáról*. ÁBTL–Kronosz, Budapest–Pécs.

Tóth, 2009

Tóth Eszter Zsófia: „Én fiókos szekrény voltam, és a teásbögrével táncoltam egész este.” A szombathelyi Dialógus békemozgalom az ügynökjelentésekben és az emlékezetben. *Betekintő*, 1. sz. https://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2009_1_toth.pdf (utolsó letöltés: 2026. szeptember 21.).

Ungváry, 2008a

Ungváry Krisztián: A dialógus békemozgalom. In Tabajdi Gábor – Ungváry Krisztián: *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon, 1956–1990*. 1956-os Intézet – Corvina, Budapest. 397–413.

Ungváry, 2008b

Ungváry Krisztián: Egy eljárás genezise: a dialógus Pécsett. In Tabajdi Gábor – Ungváry Krisztián: *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon, 1956–1990*. 1956-os Intézet – Corvina, Budapest. 414–427.

=== Internetes hivatkozások ===

Kis György Éva és Hollós Judit képei a Dialógus Békecsoporthoz tagjairól
<https://www.kisgyorgyeva.hu/dialogus.html> (utolsó letöltés 2026. szeptember 22.)

Kulcsszavak

=====

*Budapest, ellenkultúra, ellenzék a Kádár-korszakban,
politikai rendőrség, röplapozás-falfirkálás*

/ Just a Little Painting /

Peace slogans on the pavement: documents from a graffiti case

Drawing on a selection of documents related to the Dialogue Peace Group, this source publication examines the attitude of the Hungarian state security services in the 1980s towards initiatives independent of the official peace policy and towards the expression of political views in public spaces. The article focuses on the 1984 case of Péter F. and Tamás M., who painted peace-related slogans onto the asphalt in a public space in Budapest. At first glance, this act of sidewalk graffiti appears to be a trivial, everyday occurrence. Yet, this is precisely what makes it interesting: how does a slogan created with a few brushstrokes turn into a matter of state security? Here, urban space, the everyday lives of young people, informal political communication, and state security are brought together, illustrating where the boundary between politics and everyday life lay in the late socialist period in Hungary. A bus stop, a badge, an excursion, a peace camp, or a sentence painted on the asphalt could very quickly acquire political significance. The case demonstrates that official reaction was determined not merely by the specific content of the slogans but also by the perpetrators' status, their suspected political connections, and the prevailing political climate; thus, in the late Kádár era, even the concept of "peace" could acquire a meaning critical of the regime when expressed outside the political and institutional frameworks controlled by the party-state.

A Dialógus Békecsoport „Ismerős katona temetése” című tüntetésén részt vevőket igazoltató rendőr, Budapest, 1983. október 29.

OSA 462-o-1:1/6 / Ismeretlen szerző

===== Viszket Zoltán =====

/// „Megszűntek kívülállók lenni...”

Források egy Dialógus-akció történetéhez

1983. október 29-én néhány fiatal indult el Budapest utcáin egy különös temetési menetben. Egy hordágyon katonabábut vittek, amelyet fehér lepel borított, előtte pedig egy zászlót, rajta felirattal: „Az ismerős katona temetése”. A menet résztvevői a város különböző pontjain megálltak, plakátokat és rajzokat helyeztek el, énekeltek, és próbálták megszólítani az útjukba kerülő járókelőket. Az egyik felirat így szólt: „Európában milliók szólnak a békéért. Te mit teszel?” A jelenet egyszerre idézte fel egy hagyományos temetés szertartását és egy köztéri megmozdulás sajátos formavilágát. A katonabábu, a hordágy és a menet a háború áldozatának szimbolikus eltemetését jelenítette meg, miközben a résztvevők felirataikkal és beszélgetéseikkel a jelenlévőket is igyekeztek bevonni a történesekbe.

Az eseményről többféle forrás maradt fenn. A résztvevők saját beszámolója a *МиРсе* című, rövid életű szamizdat kiadványban jelent meg,¹ illetve az akcióról fényképek is fennmaradtak,² miközben az állambiztonsági iratokból a hatóságok nézőpontja is megismerhető.

=== Függetlenül, de nyilvánosan

A Dialógus független békecsoporthoz történetével és tevékenységével már a mozgalom fennállása idején – az 1980-as évek első felében – is foglalkoztak a magyar szamizdat kiadványok és a nyugati békemozgalom sajtóorgánumai. Haraszti Miklós 1984-ben a *Beszélő* hasábjain tekintette át a békecsoporthoz két évének történetét,³ és ugyanabban az időszakban a nyugati független békemozgalom kiadványaiban is több írás jelent meg a magyar csoportról. A későbbi történeti feldolgozások közül Tóth Eszter Zsófia, Ungváry Krisztián és Zsámboki Miklós munkái különféle források

1 == A cím a béke kifejezés orosz (МИР) és angol (Peace) megfelelőjének összekapcsolásából alakult ki. ÁBTL III.1.42. 1001. sz. Ismerős katona temetése, 1983. október 29.

2 == OSA 462-0-11/1-29. sz. A Dialógus Békecsoporthoz fotói (ismeretlen szerző).

3 == Haraszti, 1992 (1984).

alapján vizsgálták a Dialógus tevékenységét, illetve az állambiztonsággal való konfliktusait.⁴ Jelen tanulmány célja egy konkrét akcióhoz kapcsolódó, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (ÁBTL) fennmaradt iratanyag bemutatása és a különböző forrástípusok összeolvasása. Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy a Dialógus irathagyatéka nem az állambiztonsági szolgálatok által keletkeztetett iratokat jelenti, hanem az ÁBTL III. levéltár I. szekciójában található, a Levéltárnak adományozott magániratok közé tartozik.⁵ Az irategyüttes 0,72 iratfolyóméter terjedelmű, hét dobozt foglal magában, évköre 1979 és 1992 közé esik. Összetétele változatos: a Dialógus saját kiadványainak megjelent számai és kéziratai mellett levelezések, meghívók, felhívások, rölapok, eredeti dokumentumok, külföldi sajtóanyagok, valamint a mozgalom történetét később rögzítő kronológiák és visszaemlékezések is megtalálhatók benne. A gyűjteményben különösen értékesek azok a kisebb terjedelmű iratok, amelyek nem egy-egy jelentősebb esemény utólagos összefoglalását adják, hanem a csoport mindennapi működésének egy-egy mozzanatát őrizték meg. A Dialógus tevékenységére vonatkozó, állambiztonsági szervek által keletkeztetett iratok ettől elkülönülten, az ÁBTL állambiztonsági iratanyagában (I. levéltár) találhatóak.

Az iratanyag fontos rétegét képezik a nemzetközi kapcsolatok dokumentumai. A Dialógus levelezésében megtalálhatók az *European Nuclear Disarmament* (END) képviselőivel folytatott kapcsolattartás iratai, a *II. Európai Nukleáris Leszerelési Konvenció* résztvevőihöz intézett levél, valamint a holland rakétatelepítés ügyében született későbbi levelek is. A gyűjteményben emellett több olyan külföldi kiadvány és cikk is fennmaradt, amelyek a magyar független békemozgalom helyzetével foglalkoztak. Lynne Jones 1983 őszén megjelent *Keeping the Dialogue Open* című írása például a Dialógust olyan független békecsoporthként mutatja be, amely a hivatalos Béketanáctól eltérő módon, ugyanakkor legális keretek között próbált működni.⁶ A nyugati békemozgalmi kapcsolatok jelentőségét Joe Peacock írásai mellett más, az END környezetében megjelent közlések is érzékeltetik.⁷

A Dialógus iratanyaga alapján a békecsoporth tagjai számára a függetlenség és a nyilvánosság igénye egymással szorosan összefüggött. A csoport nem egyszerűen a hivatalos békepolitikától eltérő álláspontot kívánt megfogalmazni,⁸ hanem arra tö-

4 == Tóth, 2009; Ungváry, 2008a; 2008b; Zsámboki, 2022.

5 == ÁBTL III.1.42.

6 == Jones, 1983.

7 == ÁBTL III. 1.42. 4038, 4040–4042, 6205. sz. Reports, 1983 [d. n.]. Joe Peacock amerikai lelkes és békeaktivista az 1980-as évek elején az IFOR megbízásából Hollandiában dolgozott, ahol kapcsolatba került a Dialógussal.

8 == Az 1982 novemberében kiadott kiáltványban megfogalmazták a hármas párbeszéd programját: dialógus a nyugati társadalmakkal, kelet-európai népekkel folytatott dialógus, dialógus az ország határain belül. Emellett követelték minden atomfegyver

rekedett, hogy önállóan tudjon kapcsolatot teremteni a társadalommal. Ennek egyik formája a nyilvános, utcai jelenlét volt. A fennmaradt beszámolók több utcai akcióról tettek említést: négy-öt fős csoportok „BÉKÉT!” feliratú táblákkal jártak az utcán, mások különböző pesti tereken rendeztek happeningeket. Ezek a megmozdulások kis létszámúak voltak, gyorsan megszervezhetőek, és nem igényeltek nagyobb szervezeti apparátust.

1983 nyara új helyzetet teremtett. A Dialógus által szervezett, nyári nemzetközi béketábor elleni, agresszív hatósági fellépést követően született meg a *Levél minden békeszerető emberhez* című július 18-i dokumentum, a Dialógus önfelosztásáról szóló levél, amelyet országgyűlési képviselőknek, pártvezetőknek, valamint a sajtó, a rádió és a televízió vezetőinek is elküldtek.⁹

Ugyanakkor a Dialógushoz kötődő kis csoportok tevékenysége nem szűnt meg. Az önfelosztást követően is folytatódtak a találkozások, a kapcsolattartás és a kisebb megmozdulások, amint azt az 1983 őszen keletkezett iratok is mutatják. A mozgalom korábbi szervezeti keretei ugyan megszűntek, de a résztvevők továbbra is keresték azokat a lehetőségeket, amelyekben önállóan, a hivatalos békemozgalomtól függetlenül fejezhették ki álláspontjukat. Ebben a helyzetben került sor 1983. október 29-én az „Ismerős katona temetésére”.

A Dialógus Békecsoport „Ismerős katona temetése” című tüntetési menetének részlete egy budai utcán, 1983. október 29.

OSA 462-0-1:1/11 / Ismeretlen szerző

végleges és teljes leszerelését. ÁBTL III. 1.42. 1018. sz. Dialógust! A Dialógus magyar független békemozgalom kiáltványa, 1982. november.

9 = ÁBTL III.1.42. 1052/a. sz. Levél minden békeszerető emberhez, 1983. július 18.

= = Az „Ismerős katona temetése” – egy akció és forrásai

Az 1983. október 29-i budapesti megmozdulás közvetlen nemzetközi előzménye az aznap Hágában megrendezett béketüntetés volt. A hollandiai demonstráció a nyugat-európai békemozgalmaknak a nukleáris fegyverkezés és az új amerikai rakéták európai telepítése ellen kibontakozó tiltakozássorozatába illeszkedett. A budapesti esemény és a hágai tüntetés kapcsolatát már az előző napon készült felhívás is egyértelművé tette.¹⁰ Az október 28-án kelt, a Dialógus képviseletében Rozgonyi Zoltán, Oláh Mária, Rekvényi Zsolt és Derdák Tibor által aláírt szöveg így kezdődött: *„Holnap Hágában hollandok százezrei tiltakoznak a háborús készülődés ellen.”* A felhívás a holland tüntetők iránti szimpátia kifejezésére szólította fel az olvasókat, arra, hogy vigyenek egy szál virágot a holland nagykövetség elé. A szöveg végén pedig a következő felszólítás állt: *„Védjük meg együtt Európát!”*

A felhívás tehát nem egyszerűen hírt adott a hollandiai eseményről, hanem a közvetlen cselekvés lehetőségét vetette fel. A másnapi megmozdulás ennek a kezdeményezésnek a tágabb összefüggésébe illeszkedett, jóllehet nem központonlag szervezett demonstrációként zajlott. A rendelkezésre álló források alapján a Dialógushoz kötődő fiatalok Budapest több pontján, kisebb csoportokban jelentek meg.

Az eseményről készült, legrészletesebb beszámoló a МиPeace-ben olvasható. A visszaemlékezés szerint a résztvevők közül ketten egy házilag készített hordágyat vittek, amelyen katonának öltöztetett bábu feküdt. A menet résztvevői a város különböző pontjain megálltak, plakátokat és rajzokat helyeztek el, énekeltek, és kapcsolatba léptek az őket figyelő járőrelőkkel.

A megmozdulás egyes részleteit az állambiztonsági dokumentáció is megerősíti. Az 1983. október 31-én készült napi operatív információs jelentés szerint a Dialógushoz tartozó fiatalok a Belváros különböző pontjain *„egyéni tüntetést”* szerveztek.¹¹ A jelentés két csoportot különít el: egyetemi hallgatókat, akik *„szendvicsemberként”* jelentek meg, és tábláikból a *„BÉKE”* szó volt összeolvasható, valamint egy középiskolásokból álló csoportot, amely *„házilag készített hordágyon egy katonának öltöztetett bábút vitt”*. Utóbbiak *„Éljen az ismeretlen katona! Békét akarunk”* feliratú transzparenseket hordoztak.

A két forrás között ugyanakkor figyelemre méltó eltérés mutatkozik az akció elnevezésében. Míg az állambiztonsági jelentés *„ismeretlen katonáról”* beszél, addig a Dialógus saját beszámolójának címében és a menetben vitt zászló feliratán *„ismerős katona”* szerepel. A megfogalmazásbeli különbség azért is fontos, mert a МиPeace beszámolója egy másik feliratot is idéz: *„Lehet, hogy holnap engem temettek.”* A katona alakja így nem egy távoli, névtelen háborús áldozatként jelent meg, hanem olyan személyként, akinek sorsa személyesen is érintheti a megszólítottakat.

10 = = ÁBTL III.1.42. 1017. sz. Röplap, 1983. október 28.

11 = = ÁBTL 2.7.1. 221/64/154/1983. 2. sz. NOIJ, 1983. október 31.

A menet során a résztvevők többféle feliratot használtak. Az egyik plakáton ez állt: „*Európában milliók szólnak a békéért. Te mit teszel?*” A szöveg közvetlenül a járókelőket szólította meg, és a hágai tömegdemonstrációval szemben a budapesti helyzet sajátos léptékére („egyéni tüntetés”) irányította a figyelmet. A МиPeace beszámolója szerint a járókelők közül többen megálltak, elolvasták a feliratokat, kérdeztek, vagy beszélgetésbe elegyedtek a résztvevőkkel. Egyesek a feliratok politikai tartalmát vitatták, mások azt kérdezték, hogy az akció miért nem valamelyik nagyhatalom ellen irányul. A résztvevők rajzokat is osztottak az érdeklődőknek, és beszámolójuk szerint ezek a személyes találkozások az esemény fontos részét képezték.

A rendőri jelenléte a МиPeace és az állambiztonsági irat egyaránt rögzíti, bár eltérő részletességgel. A napi operatív jelentés az eseményekről csupán annyit közöl, hogy azokat jelentették a ВМ III/III. Csoportfőnökségnek. A МиPeace ezzel szemben egy rendőri intézkedés részleteit is felidézi: a résztvevők igazoltatására és az általuk elfoglalt közterület használatára vonatkozó kifogások mellett a körülöttük összegyűlt járókelők is bekapcsolódtak az eseményekbe.

Az ott készült fényképek több ponton kiegészítik a szöveges forrásokat.¹² A felvételeken látható a hordágyon fekvő katonabábu, az előtte vitt zászló, valamint a megálló csoport és az őket körülvevő járókelők. A fényképek alapján tehát az is érzékelhető, hogy a megmozdulás nem zárt csoportban zajlott: a résztvevők körül időről időre kisebb-nagyobb érdeklődő kör alakult ki.

Az esemény állambiztonsági értékelése Ksenicz Tibor rendőr őrnagy, a III/III-2 osztály alosztályvezetőjének 1986-ban készült szakdolgozatában is megjelent.¹³ Az október 29-i megmozdulásokkal kapcsolatban a szerző röviden összefoglalja a „békeséta”, illetve az „*Ismerős katona temetése*” történetét, és azt állapítja meg, hogy az akciók „*különösebb figyelmet nem váltottak ki*”.¹⁴ Ez a megállapítás jól érzékelteti a hivatalos és a résztvevői nézőpont közötti különbséget. Míg a МиPeace a járókelőkkel kialakult kapcsolatokat és az egyes reakciókat részletesen rögzíti, az állambiztonsági dokumentumok szerzői számára maga az esemény és annak ellenőrzése jelentette az elsődleges információt.

= = = Kívülállókban résztvevők

Az „*Ismerős katona temetése*” sajátos vonását nem csupán a választott téma vagy a felhasznált jelképek adták, hanem az a helyzet is, amelyet a résztvevők a városi térben létrehoztak. A megmozdulás a hétköznapi élet megszokott rendjébe illeszkedett,

12 = = OSA 462-0-1:1/1-29. A Dialógus Békecsoport fotói (ismeretlen szerző).

13 = = ÁBTL 4.1. A-2027/2. A Dialógus békecsoport létrejötte, tevékenysége, feloszlása. Az alosztályvezető feladatai az operatív feldolgozó munka vezetésében. (Szakdolgozat.) 1986. július.

14 = = Uo. 48.

ugyanakkor egy pillanatra ki is emelte abból azokat, akik találkoztak vele. A járókelők nem egy előre meghirdetett rendezvény közönségeként kerültek kapcsolatba az akcióval: útjuk során egyszer csak egy temetési menet, egy katonabábu, zászlók és feliratok látványa fogadta őket. A figyelem felkeltése így nem előzetes döntésük, hanem maga az akció következménye volt.

Ebben a tekintetben az „*Ismerős katona temetése*” a rítusok szerkezetének szempontjából is értelmezhető. Arnold van Gennep az átmeneti rítusokat három egymást követő szakaszra bontotta: az elválasztás (preliminális), az átmenet (liminális), illetve a visszatérés (posztliminális) szakaszára.¹⁵ A Dialógus akciója természetesen nem feleltethető meg mechanikusan ennek a modellnek, de a fogalomkör segítségével jól megragadható az a folyamat, amelynek során a járókelő a hétköznapi helyzetből előbb az esemény szemlélőjévé, majd – ha csak néhány percre is – annak részesévé válhatott.

Az első, preliminális szakaszban maga a szokatlan látvány emelte ki az embereket a mindennapi környezetből. A hordágyon fekvő katonabábu, a temetési menet, a zászló és a feliratok olyan együtttest alkottak, amely mellett nehéz volt közömbösen elhaladni. A MiPeace beszámolója szerint a járókelők közül többen megálltak, elolvasták a feliratokat, figyelték a résztvevőket, majd kérdéseket tettek fel nekik, vagy beszélgetésbe elegyedtek velük. Az akció első lépése nem a közvetlen politikai meggyőzés volt, hanem a figyelem megszerzése.

Ezt követhette a liminális, átmeneti szakasz, amikor a járókelő már nem pusztán szemlélte az eseményt, hanem valamilyen módon kapcsolatba is került vele. A beszámoló által megőrzött példák között vannak kérdések, viták, támogató gesztusok és elutasító reakciók egyaránt. Egy kislány például a „*Európában milliók szólnak a békéért. Te mit teszel?*” felirat elolvasása után azt kérdezte apjától: „*És tényleg apa, mi mit teszünk?*” A kérdés természetesen nem bizonyítja, hogy a gyermek vagy az apa tartósan megváltoztatta volna a véleményét. Arra azonban rávilágít, hogy a felirat képes volt az általános politikai jelszót személyes kérdéssé alakítani.

Hasonló jelentősége lehetett azoknak a beszélgetéseknek is, amelyekben a járókelők vitatták a résztvevők állításait. Az akció ezáltal nem egyszerűen üzenetet közvetített, hanem reakciókat váltott ki, amelyekben a megszólítottaknak valamilyen módon viszonyulniuk kellett az elhangzottakhoz. A liminális helyzet éppen ebben ragadható meg: a járókelő már nem egészen ugyanabban a szerepben van, amelyben néhány perccel korábban az utcán haladt, de még nem is válik a mozgalom tagjává. Átmenetileg egy másik helyzetben találja magát: egy olyan esemény részesévé válik, amelyhez eredetileg semmi köze nem volt.

A temetési menet formája különösen alkalmas lehetett arra, hogy a járókelők a szemlélő pozíciójából – ha csak rövid időre is – az esemény résztvevőivé váljanak. A temetés maga is olyan rítus, amelynek során a résztvevők kilépnek a mindennapi

¹⁵ = = Van Gennep, 2007.

élet megszokott rendjéből, és egy meghatározott szertartás keretében szembesülnek a halállal és a veszteséggel. A Dialógus ezt a formát emelte ki megszokott környezetéből, és vitte ki az utcára. Nem a járókelő lépett be egy rituális térbe, hanem a rituális helyzet érkezett meg hozzá. Ez lehetett az akció egyik legfontosabb sajátossága.

A posztliminális szakasz ebben az értelmezésben nem valamiféle tartós politikai vagy szervezeti változást jelentett. Nem tudjuk, hogy a járókelők közül bárki a későbbiekben kapcsolatba lépett-e a Dialógussal, vagy megváltoztatta-e politikai álláspontját. A források ennél szerényebb, de talán fontos következtetésre adnak lehetőséget. Aki megállt, figyelte a menetet, elolvasta a feliratokat, beszélgetésbe elegyedett vagy akár vitába szállt a résztvevőkkel, az néhány perc erejéig nem pusztán szemlélője, hanem résztvevője lett az eseménynek. A találkozás lezárultával természetesen visszatért a mindennapi életbe, de az esemény során szerzett tapasztalat személyesebbé tehetette számára azt a kérdést, amelyet a résztvevők felvetettek – erre vonatkozó közvetlen forrás híján ezt természetesen csak feltételezés-ként fogalmazhatjuk meg.

Ebből a szempontból különösen beszédes a МиPeace megfogalmazása, amely szerint a járókelők *„megszűntek kívülállók lenni”*. A mondatot nem szükséges úgy értelmeznünk, hogy a megszólítottak a Dialógushoz vagy általában a békemozgalomhoz csatlakoztak volna. A „kívülállóság” itt inkább az eseménytől való kezdeti távolságra vonatkozhat. A járókelő, aki először csak észrevette a szokatlan menetet, majd megállt, kérdezett, vitatkozott vagy más módon reagált, rövid időre bekeült az akció által létrehozott közös helyzetbe.

Ez a közös helyzet pedig nem feltétlenül a Dialógushoz, hanem a béke kérdéséhez hozhatta közelebb a résztvevőket és a megszólítottakat. A „Te mit teszel?” kérdés éppen ezt a személyes viszonyt kívánta megteremteni: nem általában a háborúról vagy a fegyverkezésről szólt, hanem arról, hogy a megszólított embernek milyen viszonya van mindehhez.

A közölt két forrás eltérő módon dokumentálja az október 29-i akciót. Az első az október 28-án terjesztett, a hágai békedemonstrációhoz kapcsolódó Dialógus-felhívás, amely a budapesti akció közvetlen előzményét jelentette. A második a Dialógus МиPeace című szamizdat kiadványában megjelent, „Ismerős katona temetése” című beszámoló, amely már az akció résztvevőinek nézőpontjából számol be az eseményről. A két dokumentum így ugyanahhoz a megmozduláshoz kapcsolódik, de eltérő funkcióval és nézőpontból készült: az első mozgósító felhívás, a második utólagos beszámoló.

=== Források ===

1. A Dialógus békecsoporth felhívása, 1983. október 28.

A Dialógus békecsoporth felhívása, 1983. október 28.

Holnap Hágában hollandok százezrei személyesen tiltakoznak
a háborús készülődés ellen. Ők hisznek benne, hogy
csak ők illetékesek dönteni saját életükről.

Legyen neked is erőd és akaratod szólni!

VÉDJÜK MEG EGYÜTT EURÓPÁT!

Ha te is érzel szimpátiát és szeretetet irántuk,
fogj egy virágot és vidd el személyesen a Holland
Nagykövetség elé!

Budapest, 1983. okt. 28.

[ÁBTL III.I.42. 1017. sz. Gépelt Dialógus-röplap, rajta kézírással Rozgonyi Zoltán, Oláh Marika (sic!), Rekvényi Zsolt és Derdák Tibor névvel.]

A Dialógus Békecsoporth „Ismerős katona temetése” című performansa Budapesten, a Széll Kálmán téren, 1983. október 29.

OSA 462-0-1:1/15 / Ismeretlen szerző

2. Ismerős katona temetése, 1983. október 29.

1983. október 29-e, Budapest

Október 29-én volt Hágában a nagy tüntetés, 550 ezer ember részvételével. Ennek tiszteletére volt néhány kisebb akció Budapesten. Pénteken és szombaton virággal köszöntötték a holland embereket a nagykövetségen keresztül. Erre az akcióra egy felhívást is közreadtak: „Ha Hágában hollandok százezrei személyesen tiltakoznak a háborús készülődés ellen. Ők hisznek benne, hogy csak ők illetékesek dönteni saját életükről. Legyen neked is erőd és akaratod szólalni.

VÉDJÜK MEG EGYÜTT EURÓPÁT!

Ha te is érzel szeretetet és szimpátiát irántuk fogj egy virágot és vidd el személyesen a Holland Nagykövetség elé.”

Ezenkívül volt néhány kisebb, szintén utcai akció. 4–5 fős csoportok szendvicsemberként járták az utcákat, többnyire egyszerűen csak a BÉKÉT! felirattal. Egy csoport happeninget tartott, egymás után több pesti téren is. Az Ismerős Katona temetését játszották el, fehér lepedőkbe burkolózva, békedalokat énekelve az embereknek és maguknak.

Kis akciók voltak ezek, maximum pár órás előkészítés után bárki képes hasonlókat csinálni. Ha több nem is, de pár ezer ember biztos, hogy látta őket és kaptak tőlük valamit.

Az akciók sikerességéhez hozzájárult az egyéni szervezés is, mivel csak azok tudták pontosan az akciók idejét, akik csinálták. Emiatt és a megmozdulások ártatlansága miatt lényeges rendőri beavatkozás nem történt. (Egy esetben a rend őrei csak igazoltattak, de a folytatást nem akadályozták meg, egy másik esetben az újszerűséggel való találkozás miatt az igazoltatás elmaradt, de a folytatást megtiltották.)

Ilyen jellegű akciók sikeresek lehetnek, és rendkívül fontos, hogy a Dialógushoz tartozók és mások is, akiknek a béke ügye fontos hírt adjanak magukról ilyen módon is, s tegyék ezzel is nyilvánvalóvá, hogy nem vagyunk egyedül, és buzdítsanak másokat is cselekvésre.

Ismerős katona temetése, 1983. október 29.

Elindultunk a hegyről lefelé, ketten vittük a hordágyat, amelyben a halott katona /bábu/ feküdt. Egyikünk egy egyházhoz hasonló zászlót vitt elől, amelyen ez a felirat állt: Az ismerős katona temetése. A buszok lelassítottak, egy autó lépésben jött mellöttünk. Énekeltünk és nagyon kevés ember volt, aki elment mellöttünk. Barátságosan mosolyogtak és a feliratokat olvasták tőlünk.

„LEHET, HOGY HOLNAP ENGEM TEMETTEK. Valakinek holnap le kell tennie a fegyvert, ó, mondd, te kit választanál? BÉKE, VIRÁGOK, SZABADSÁG, SZERELEM, SZERETET. Ha elhiszed, hogy tőled is függ, így is lesz. AHOL AZ ERŐSZAK VÉGET ÉR, OTT KEZDŐDIK A SZERETET” – ez hollandul is föl volt írva.

Hosszú utat jártunk be, több tér közepére leültünk – az egyik rendőr kifogása szerint cigányok módjára –, s plakátokat tettünk a földre rajzokkal, és például „Európában milliók szólnak a békéért. Te mit teszel?” felirattal. Rajzokat adtunk az embereknek, fontos volt nekik, hogy valami kézzelfogható dolgot is kaptak, közelebb kerültek hozzánk, megszűntek kívülről lenni. Körül ültük a katonát és énekeltünk. Egy bácsi virágot hozott nekünk és nagyon meleg hangon azt mondta: Ne törődjete a gúnyolódókkal, nagyon jó, amit csináltok. Ez olyan csodálatos volt, hogy úgy éreztük, ő többet adott nekünk, mint mi neki. Nagyon sokan mondták: „Vigyázzatok magatokra! Ez csodálatos! Nagyon jó.” Persze nem tettett mindenkinek: „Így kezdődött 56 is!” „Nem éheznek, van kenyérük, éltek volna akkor, mikor nem volt mit enni!” „Nem éheznek, örüljenek neki! Bolondok.” Egy munkásember elmosolyodott ránk, majd ökölbe szorította a kezét és felénk rázta. Egy kislány, mikor elolvasta a plakátot megkérdezte: És tényleg apa, mi mit teszünk?

„Ezek külföldiek?” „Írhattatok volna valami USA ellenest is, mert így nagyon veszélyes” – mondta egy fiú, de aztán megértette, hogy már mást jelent, ha kiemeljük az egyik nagyhatalmat. Több emberben csak a látványosság keltett érdeklődést, a tartalom elveszett bennük. Viszont attól, hogy feltűnő volt, biztos, hogy mélyen megmaradt az emberekben, akiknek nemcsak díszletből álltunk. Sok emberrel beszélgettünk, de legtöbbjüket csak a körülmények érdekelték. Volt, aki kimondottan a Dialógusról érdeklődött, de megkérdezték azt is, hogy a KISZ szervezte-e.

Valószínű, hogy megmaradt az emberekben, elgondolkoztak rajta, és sokan emlékeznek rá. (Hollandokkal is beszélgettünk.)

Mikor a rendőrök igazoltatni kezdtek, egyre több és több ember vett minket a védelmébe. „Szeretném tudni, milyen jogszabályba ütközik ez?” „Milyen jogon mondja ezt nekik, mondja meg, mert lehet, hogy legközelebb én is ilyet csinállok!” Egy néni: „Én nem értem, a tévében mindig azt halljuk, és a rádióban is, mindenki a békéről beszél, akkor mi a kifogása?” A rendőr csak hümmögött. A társa korábban kijelentette, hogy menni mehetünk, de nem állhatunk meg. Később már semmit sem csinálhattunk. Ebből kiderült, ők sem tudják mit kell tenniük. Egyre több ember kelt a védelmünkre. Míg a rendőrrel vitatkoztak, pontosabban győzködtek, érezték a tehetetlenség érzését. Közben megjelent egy másik „szendvics” csoport is, egy szál virágot tettek a katonára. A rendőr pedig megfordult és elment.

[ÁBTL III. 1.42. 1001. sz. A „МиРeаce” című szamizdat újság 1983. október 29-i számának részlete.]

= = = Levéltári források = = =

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

2.7.1. Napi operatív információs jelentések (NOIJ)

4.1. Állambiztonsági munkához készült háttéranyagok (A-anyag)

A-2027 Ksenicz Tibor r. őrnagy: *A Dialógus békecsoporthoz létrejött, tevékenysége, feloszlása. Az alosztályvezető feladatai az operatív feldolgozó munka vezetésében. Szakdolgozat.* BM Rendőrtiszti Főiskola, 1986.

III. Levéltár (Gyűjtemények, hagyatékok)

1.42. A Dialógus békecsoporthoz iratai, 1979–1992

Vera & Donald Blinken Open Society Archivum (OSA)

462-0-1. Az ismerős katona temetése című performansz

= = = Hivatkozott irodalom = = =

Haraszti, 1992 (1984)

Haraszti Miklós: Dialógus. Kétéves a független békemozgalom. In *Beszélő* Összkiadás. I. köt. 1981–1984. Sajtó alá rend.: Havas Fanny. AB-Beszélő Kiadó, Budapest. 512–518. (Eredetileg: *Beszélő*, 9. sz.)

Tóth, 2009

Tóth Eszter Zsófia: „Én fiókos szekrény voltam, és a teásbögrével táncoltam egész este”. A szombathelyi Dialógus békemozgalom az ügynökjelentésekben és az emlékezetben. *Betekintő*, 1. sz. https://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2009_1_toth.pdf (utolsó letöltés: 2026. szeptember 21.).

Ungváry, 2008a

Ungváry Krisztián: A dialógus békemozgalom. In Tabajdi Gábor – Ungváry Krisztián: *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon, 1956–1990.* 1956-os Intézet – Corvina, Budapest. 397–413.

Ungváry, 2008b

Ungváry Krisztián: Egy eljárás genezise: a dialógus Pécsett. In Tabajdi Gábor – Ungváry Krisztián: *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon, 1956–1990.* 1956-os Intézet – Corvina, Budapest. 414–427.

van Gennepe, 2007

van Gennepe, Arnold: *Átmeneti rítusok*. (Ford.: Vargyas Zoltán.) MTA Néprajzi Kutatóintézete – PTE Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék – L'Harmattan, Budapest.

Zsámboki, 2022

Zsámboki Miklós: „Európában milliók szólnak a békéért. Te mit teszel?” 40 éve alakult a Dialógus békecsoporth. *Forráspont* (a Blinken osa Archivum és a 444 ismeretterjesztő blogja). <https://forraspont.444.hu/2022/06/26/europaban-millio-k-szólnak-a-bekéért-te-mit-teszel-40-eve-alakult-a-dialogus-bekecsoporth> (utolsó: letöltés: 2026. szeptember 21.)

A Dialógus Békecsoporth „Ismerős katona temetése” című performansza Budapesten, a Széll Kálmán téren, 1983. október 29.

OSA 462-0-1:1/18 / Ismeretlen szerző

Kulcsszavak

=====

Budapest, ellenkultúra, ellenzék a Kádár-korszakban, szamizdat

/ “They Ceased to be Outsiders...” /

Sources on a “Dialogue” performance

This study examines the sources and history of “The Burial of the Known Soldier,” an action organized in Budapest on 29 October 1983 by the independent peace group Dialogue. The demonstration was directly connected to a peace protest held in The Hague. The study reconstructs the principal events drawing on documents held by the Historical Archives of the Hungarian State Security, a participant’s account published in the Dialogue’s samizdat periodical *МиРeace*, contemporary international peace movement press, and photographs documenting the action. The comparison of these different types of sources makes it possible to examine the event from both the participants’ and the authorities’ perspectives, highlighting the differences in their accounts and emphases as well. Particular attention is paid to how the funeral procession and its associated inscriptions made the issues of war and armament more immediate and personal for people encountering the action in the streets. The study argues that the action’s significance lay not only in its explicit message but also in the temporary situation it created: by attracting the attention of passers-by and involving them in a shared event, it could briefly transform observers into participants and make the question of peace a more personally meaningful experience.

A hatalom által szervezett, az Óbudai Ifjúsági Napok megnyitójára tartó 1983. május 7-i béke-demonstráció a Mártírok útján (ma: Margit körút).

Fortepan 125227 / Urbán Tamás

= Szemle =
////////////////

Makk Károly rendező a Déry Tibor író
80. születésnapja alkalmából forgatott
portréfilm felvételén Balatonfüreden, 1974.

Fortepan 138711 / Szalay Zoltán

/// Kollár János Miklós

=== Konszolidáció és tudat- befolyásolás a mozivásznakon =

**Mravik Patrik: *Elbeszélt kádárizmusok.*
*Filmkultúra és ideológia viszonya a korai Kádár-korszakban***

Korall – HUN-REN BTK Történettudományi Intézet, Budapest, 2024. 269 oldal

Mravik Patrik első monográfiája, az *Elbeszélt kádárizmusok. Filmkultúra és ideológia viszonya a korai Kádár-korszakban* 2024-ben jelent meg a Korall Társadalomtörténeti Monográfiák sorozat 16. darabjaként. A könyv a szerző 2022-ben megvédett doktori disszertációjának átdolgozott változata. Az írás magas színvonalát előre jelzi, hogy 2024-ben az értekezés elnyerte a Hajnal István Kör Benda Gyula-díját. Mravik Patrik jelenleg az Eötvös Loránd Tudományegyetem Atelier Interdiszciplináris Történeti Tanszék egyetemi adjunktusa.

A szerző kiváló érzéssel választott témájául egy kutatási szemponttól kissé „gazdátlan” filmtörténeti korszakot. A Sztálin halálával 1953 után bekövetkező enyhülési folyamatok a politika mellett a közép-kelet-európai

művészeti irányzatokat, köztük a filmművészetet is érintették (Lengyelországban például 1954-ben indul útjára a többek között Andrzej Wajda nevével fémjelzett filmiskola). Magyarországon ekkor egyfajta átmeneti időszak kezdődött, amely egészen a kelet-európai modernizmusok (vagy más néven az újhullám) 1963-as indulásáig tartott. Olyan szűk tíz esztendőről beszélhetünk, melynek során a filmre

elsősorban propagandaeszközként tekintő hatalom és az alkotók közötti állandó ideológiai huzavona, a nyílt, illetve a háttérben zajló kölcsönhatások eredménye folytán az 1960-as évek közepére – a szerző megfogalmazása szerint – a filmművészet relációjában is létrejön az úgynevezett „*kádári paktum*” (14.). Némiképp meglepő, hogy Mravik a „paktum” kifejezést használja a sokkal szaknyelvibb és pontosabb konszolidációval szemben – az alkuhoz részes felek kellenek, miközben a konszolidáció a hatalom akaratából történik. Kérdés, hogy mennyiben voltak a szerző által vizsgált folyamatok két fél közösen kialakított eredményei, és mennyiben nyomta át a hatalom az alkotók akaratán, hogy a konszolidáció paneljeit beépítsék filmjeikbe.

Mravik Patrik célja, hogy a vizsgált filmek elkészülésének teljes folyamatába betekintést engedjen, az ötlet megszületésétől, a forgatókönyv megírásán és a forgatási munkálatokon keresztül egészen addig, amíg a legnépszerűbb budapesti vagy a legapróbb falusi mozi vásznain meg nem jelennek az első képkockák. Mégis miért érdekes mindez? Hiszen a filmtörténeti szakirodalmat vizsgálva azt láthatjuk, hogy a korszak filmjeinek elemzését a filmtörténészek és a korszakkal foglalkozó esztéták javarészt már elvégezték.¹ A megszokott filmtörténeti módszertannal elentétben a szerző a filmre mint történeti forrásra tekint. Az alkotásokat nem a különböző művészeti irányzatokhoz, műfajokhoz vagy az alkotó művészekhez tartozó műalkotásokként elemzi, sokkal inkább próbálja visszahelyezni őket eredeti társadalmi közegükbe. Ebből a perspektívából a filmek kulturális termékek, melyeket a társadalom egyszerre alkot és fogyaszt (16.). A társadalomtörténeti megközelítésnek köszönhetően Mravik egyfelől sikerrel vizsgálta azt, hogy a hivatalos ideológia hogyan jelent meg a fikciós filmek megalkotása során, másfelől azt, hogy az elkészült filmek miként voltak képesek teljesíteni a hatalom változó ideológiai elvárásait (32–33.).

A könyv három nagyobb tartalmi egységre tagolható. Az I. (*Megközelítések a filmkultúra társadalomtörténetéhez*) és a II. (*A korai Kádár-korszak ideológiája* című) fejezetek egyfajta bevezetésként szolgálnak, míg a filmelemzéseket és a kutatómunka eredményeit a III–VII. fejezetek mutatják be. Ez utóbbiakban Mravik Patrik tüzetesen körüljárja a filmkészítés intézményrendszerének átalakulását, meghatározza az újdonsült alkotói szerepeket, valamint az átmeneti időszak kedvelt filmtípusait. Ebben a részben állítja fel a legfontosabb vizsgálati kategóriákat (szövetkezeti mozgalom narratívája, szocialista komédiák, a munkásmozgalom ábrázolási kísérletei), és elemzi a filmeket. A VIII. és a IX. fejezetek már a lezáráshoz tartoznak, amely abból is látszik, hogy a filmek elkészülte és bemutatása utáni időszakot mutatják be. Előbbi a korabeli filmkritika kultúrpolitika által meghatá-

1 = = Álljon itt néhány, a kétezres évektől készült fontosabb filmtörténeti feldolgozás. Azokat a munkákat, melyekre Mravik egyébként is hivatkozik, nem soroltam fel. Balogh–Gyürey–Honffy, 2004; Gelencsér, 2023; Gelencsér–Murai–Pápai (szerk.), 2021; Zalán, 2004.

rozott feladatairól és működéséről ad számot, míg utóbbi az 1945 utáni országos mozihálózat kiépülését, illetve társadalmi környezetüket mutatja be.

Az általam bevezető szerkezeti egységhez sorolt 1. fejezetben kibontott tudományos áttekintés Mravik széles körű olvasottságáról és felkészültségéről tanúskodik. A szöveg itt azonban nem egy esetben nehézkessé válik, és nem segíti az olvasási élményt, hogy több lábjegyzet terjedelme meghaladja a főszövegét (például a 20., a 21. és a 22. oldalon). Számos olyan fontos információ maradt a jegyzetekben, melyek nyugodtan kerülhettek volna a főszövegbe. Ilyen például a 34. oldalon, a 68. lábjegyzetben Andrej Tarkovszkij naplójából vett idézet, mely jól világítja meg, hogy milyen praktikák, illetve informális kapcsolatok szükségeltettek a művészek részéről a szocialista típusú bürokratikus kultúrpolitika útvesztői között (34.). Mravik Patrik mégis meggyőzően érvel azon, az irodalomtörténetből átemelt modell mellett, miszerint a cenzúra a hatalom és az alkotó kapcsolatába kulturálisan beágyazott mechanizmus, amely folyamatos kölcsönhatásban tartja a filmet elkészítő gárdát és az ideológiát meghatározó államot. A cenzúra *top-down* jellegű értelmezésének kritikája a munka újszerű kutatási módszerének fontos eredménye (36–38.). A szerző kritikája szerint hibás az a dichotómia, ami az elkészült filmeket az alapján kategorizálja jó (ellenálló) vagy rossz (kollaboráló) alkotásnak, hogy melyik „kiszolgálója” és melyik bírálója a központi ideológiának. Megállapítása szerint nem létezik a korszakban olyan film, amelynek ne kellett volna idomulnia a hatalom ideológiai eszköztárához, hiszen a filmek – függetlenül attól, hogy melyik kategóriába soroljuk őket – egy előre meghatározott keretrendszerhez alkalmazkodva készültek (28–30.).

A II. fejezet, melyben a korai Kádár-korszak 1956 után kialakuló, a művészekkel kapcsolatos ideológiai elképzeléseiről, valamint az 1958-as művelődéspolitikai irányelvekről van szó, értelmezhető egyfajta történeti áttekintésként is. A Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottsága által tárgyalt irányelvek kivételes fontossággal bírnak a téma szempontjából, a hatalom ugyanis ekkor jelölte ki az ideológia által kínált narratív struktúrákat, és tisztázta, hogy a mozgóképes alkotásoknak ezentúl a direkt politikai üzenetek helyett olyan filmnyelvet kell kialakítaniuk, amely képes az ideológia által konstruált világ körvonalait úgy elhínteni, hogy azok a nézők fejében álljanak össze elfogadható valósággá. Ha egy kortárs filmes példa segítségével szeretnénk szemléltetni a módszert, akkor talán a Christopher Nolan által rendezett *Eredet* (Incepcion) című filmből vett *incepció* (az alkotó/hatalom által elterjeszteni kívánt gondolat szinte észrevétlen elültetése a befogadó képzetében/tudatában) fogalmával tudnánk ezt a legjobban megtenni. A könyv mondanivalója ettől kezdve úgy is értelmezhető, hogy azt mutatja be: a filmeket megalkotó művészek az 1960-as évek közepére hogyan tudták fokozatosan kivonni magukat a fentebb vázolt hatalmi elvárások alól.

Az intézményrendszer kialakulásáról és a forgatókönyvek elfogadtatásának menetéről írt fejezetek talán a munka legértékesebb részét képezik. A Filmarchívum

levéltárában található jegyzőkönyvek alapján rekonstruált DT- (dramaturgiai tanács) vitákon keresztül Mravik Patrik érdekfeszítően mutatja be a forgatókönyvek kialakítása kapcsán a művészek és a hatalom képviselői között kialakult huzavonát, melyek a filmek ideológiai finomhangolásának egyértelmű terepeként funkcionáltak (77.). E viták vizsgálata során bebizonyosodott, hogy a cenzúra működése valóban nem a *top-down* mechanizmusok szerint működött. Ezt támasztja alá, hogy a Hunnia Filmstúdió és a Budapest Filmstúdió DT-vitáin rendszeresen részt vettek a stúdió rendezői, illetve filmes szakemberei (Makk Károly, Szabó István vagy Sára Sándor), akiket ezáltal a hatalom tudatosan bevont a cenzúra folyamatába. A stúdiók vezetése mindeközben igyekezett az öncenzúra gyakorlatára szoktatni a forgatókönyvírókat és a rendezőket.

A cenzúra kikerülése érdekében megjelent egy új alkalmazkodási forma: az *alkotói lelemény* (74.). Jancsó Miklós és Hernádi Gyula az *Oldás és kötés* előkészületi munkálatai során arra jöttek rá, hogy ha nincs direkt üzenet, nincs mit kritizáljon cenzúra, vagyis a – Mravik által kissé bonyolult jelzős szerkezettel leírt – „*ideológiai orientációs mechanizmus*” (76.). A szerző konkrétan ugyan nem állítja, de jól sejteti, hogy a Nyugatról érkező modernista filmes irányzat kétségkívül hatalmas segítséget jelentett a hazai filmes szakemberek számára a cenzúra elleni taktikázások során. A forgatókönyvírók és a rendezők filmjeikben ettől kezdve „emberibb” hősöket vonultattak fel, akiknek már nem volt feladatuk, hogy a társadalmi problémákra egymaguk találjanak megoldást (77.). Pontosan ilyen karakter az *Oldás és kötés* főszereplője, a Latinovits Zoltán által megformált Jámbor Ambrus, aki látja ugyan a karrierje és a társadalom előtt tornyosuló problémákat, de egyelőre nem tud és nem is akar megoldást találni azokra.

A DT-viták, illetve a forgatókönyvek kialakítása körüli egyezkedések ábrázolása során talán segítséget nyújthatott volna a szerző számára, ha az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának (ÁBTL) idevonatkozó iratait is megvizsgálja. Ez akkor is így van, ha a témát állambiztonsági szempontból boncolgató Gervai András könyveit a szerző egyébként forgatta (180.). Az állambiztonsági szolgálatok „Hunnia Filmstúdió” néven vezettek egy A-dossziét, melyben elsősorban az 1956-os forradalom utáni eseményekkel, mindenekelőtt a Filmstúdió munkástanácsának működésével kapcsolatban gyűjtöttek iratokat. Az októberi eseményekben való részvételük, valamint a forradalom melletti kiállásuk miatt több művész elvesztette a munkáját, néhányuk (mint Mensáros László vagy Darvas Iván) pedig börtönbe is került. Ez nyilvánvalóan gyengítette alkupozícióikat a rendszer képviselőivel való egyezkedések során. Az 1956. december 6–7-én tartott munkástanács ülés jegyzőkönyvének első pontja a filmszakma átszervezésére vonatkozó irányelveket fogalmazta meg. Ezeket a törekvéseket talán be lehetett volna mutatni az írásban.² A „Budai” fedőnevű hálózati személy 1957 és 1959 között a Hunnia

2 = = ÁBTL 4.1. A-1204. 27. Jegyzőkönyv, 1956. december 6–7.

Filmstúdió munkatársa volt, miközben számos jelentést adott a stúdióban dolgozó forgatókönyvírókról, rendezőkről. A legtöbb információt alighanem Makk Károlylyal kapcsolatban, illetve személyesen a rendezővel való beszélgetések után szálította a szerveknek. Az egyik ilyen találkozójuk alkalmával Makk részletesen beszélt a stúdión belül uralkodó bizonytalan légkörről és az elbocsátásoktól való félelemről.³ Ezek az információk szintén további fogódzkodóként szolgálhattak volna a filmek elkészültének 1956 utáni körülményeihez.

A könyv középpontjába tartozó három fejezetben Mravik Patrik azokat a narratív témákat járja körül, melyek a korai Kádár-korszak számára kardinális jelentőségűek voltak. Arról szólnak, hogy az alkotók a szövetkezeti mozgalom, a szocialista komédiák, illetve a munkásmozgalom narratíváinak esetében hogyan tudták beépíteni alkotásaikba a hatalom által felkínált sémákat, és eközben hogyan igyekeztek megőrizni saját formanyelvüket. Az ekkor készült filmek természetesen nem vállalkozhattak a szövetkezeti mozgalom nyílt bírálataira, de számos alkotás ennek ellenére is hű lenyomatát adta a korai kádárizmus bizonytalan légkörének (124.). A szerző a játékfilmes télesztörténetek elemzése során tüzetesen vizsgálta a téma, az időkeret, a helyszín, illetve a konfliktusok és a jellegzetes hőstípusok, cselekményminták átalakulását az 1954 előtti sematikus filmekhez képest. Miközben a kultúrpolitika elvárta a szövetkezeti mozgalom ábrázolásának az ideológiai direktívához történő igazítását, a számára ideális gyakorlati megvalósítást maga tette lehetetlenné, amikor kikötötte, hogy a filmekbe a konszolidáció előkészítésének érdekében a „valóságot” is be kell emelni (241.).

Az átmeneti időszakban készült vígjátékok egyik legfontosabb újítása volt, hogy a kultúráirányítás megengedte az alkotóknak (és így a nézőknek), hogy kontrollált keretek között kinevettethessék (és kinevethessék) a hatalmat megjelenítő karaktereket. Ezzel a kultúrpolitika ugyan kiengedte a humort a maga által eszkábált szocialista realista karanténból, de a nevetés alkalmainak megtervezésével igyekezett kontroll alá helyezni annak bizonytalan kimenetelő folyamatát (147., 150.). Az átmeneti időszakban készült szövetkezeti tematikájú filmek és a vígjátékok is a konszolidáció üzenetét hordozták. A karaktereknek többé nem kellett tökéletes szocialista emberré, sem a kollektíva hasznos tagjává válni (mint például az 1952-es *Állami áruház* című zenés filmben), elég volt az is, hogy ha elfogadják a fennálló politikai kereteket és éljük az életüket. Az átmenet részeként bizonyos társadalmi közösségeket alkotó csoportokat, például a bérházak lakóit is, jól érthető kritika érte. A szövetkezeti mozgalommal kapcsolatos filmek esetében újdonságként hatott, hogy a vallásosság mellett – amely megmaradt az önzőség és a maradiság jelképének – több esetben a család is negatív konnotációval jelent meg. A végkicsengés sokszor melankolikussá válik, többnyire nem diadalmas, inkább bizonytalanságot tükröz; immáron nem egyértelmű, mi az ideológiai üzenet.

3 = = ÁBTL 3.1.2. M-37130. 169. Jelentés, 1959. november 6.

A normalizálódás és a konszolidáció közvetítésére előlép a szerelem témája, mely a társadalmi csoportok kibékítésének egyik legfontosabb eszközévé válik. 1956 előtt a nyilvános, kollektív világ neveli a szerelmeseket, 1956 után a szerelmesek mikro-világa konfrontálódik a külvilággal (162.).

A hatalom számára már a szövetkezeti mozgalommal kapcsolatos filmek ideológiai keretét is rendkívül nehéz volt meghatározni (nem is sikerült igazán), de a legnehezebb feladatot a munkásmozgalom ábrázolása jelentette. A rendszer egyik ideológiai pillérét jelentő, öntudatos, magát megszervező munkás képe alapjaiban kompromittálódott a forradalom napjaiban. A szerző itt György Péter *Öntudat és lázálom. A Munkás a magyar filmben* című tanulmányából idéz: György szerint 1956 előtt a munka szinte „szakrális ténykedéssé lett”, Mravik azonban felhívja a figyelmet arra, hogy a forradalom után ez a kép nem volt tovább közvetíthető (173.). Ennek értelmében az 1956 előtti munkásmozgalmi filmekhez képest jól látható változások következtek be. Az ideológiai elvárások ekkortól kimerültek annyiban, hogy a történelmi dimenzió beemelésének segítségével a filmek bírálták az 1945 előtti rendszert. Akárcsak a szocialista komédiák és tévésztematikájú filmek esetében, megszűnt a főhős karakterek omnipotens szerepe. A munkások esetében is megjelent a magánélet, és a munkáshősöket ezentúl kisemberekként ábrázolták (180–181.). Mravik mellett érvel, hogy a munka deszakralizálását követően a filmek új üzenete szerint a munkához való hozzáállás önmagában már nem biztosítja a boldogságot, ezért a hétköznapi hősöknek már nem kellett ábrázolniuk a korábban mélyen átpolitizált munkaheroizmust. Az átmeneti időszakban készült alkotások megnyitották az utat a szocialista munkakultúrát később nyilvánosan bíráló filmek előtt is. Ennek egyik kiemelkedő példája Szabó István pályanyitó műve, a francia újhullám jegyeit karakteresen magán viselő *Álmodozások kora* (182.).

A könyv lezárásához tartozó két fejezet a korszak filmkritikáját és a filmek forgalmazásának országos aspektusait vizsgálja. Mravik Patrik a filmkritikák szövegében megjelenő nyelvi eszközök elemzése során pontosan mutat rá, hogy a kritikusok csupán az ideológia által elvárt formák helyes megjelenítését elemezték. Céljuk ennek következtében csak annyi volt, hogy a közönség véleményét jótékonyan befolyásolják, más szóval megtanítsák az embereket szocialista módon filmet nézni. A magától értetődően pozitív attribútumokkal felruházott „szocialista oldalt” a kritikusok sosem találták elég meggyőzőnek. A filmek bemutatásának környezetére fókuszáló utolsó fejezet a könyv egyik legérdekesebb, legalább annyira újszerű problémafelvetésével szolgál, mint a könyv alapkonceptiója. A szerző értelmezésében a mozi egyszersmind egy olyan civilizációs tér is, amelyben a maguk sajátos szempontjai szerint a hatalomnak és az alkotóknak is lehetősége van a nézők képzeletének és tudatának orientálására, vagyis a filmek „helyes értésének” előmozdítására.

A nézők „helyes” filmfogyasztási szokásainak kialakításában oroszlánrész háruult a mozivezetőkre, akik a kultúrpolitika egyfajta előretolt bástyái voltak (222.). Mravik részletesen elemzi a multifunkciós mozivezetők származási és társadalmi pozícióit, illetve a hatalommal fennálló interakcióikat. A televíziókészülékek rohamos terjedésének következtében a mozivezetők csak rövid ideig tölthettek be az ideológia közvetítésének szempontjából ilyen jelentős pozíciót. A technikai berendezések működésének biztosítása mellett a szimbolikus tér feletti ellenőrzés is fontos feladatuk volt. A szocialista mozi, mint demokratikus tér, *„lényegében az elmaradott kispolgári feudális jellegű szemlélettel való küzdelmet is jelentette”* (230.). Érdekes kontrasztja lehetett ennek a forradalmi, civilizatórikus átalakulásnak a mozik néhol siralmas állapota. Polgáron telente a két cserépkályha csak 13 fokra bírta felfűteni a mozitermet, nyáron viszont a nagy meleg miatt vált elviselhetetlenné, mert a zajos ventilátorokat vetítés közben nem lehetett használni (226.). A csehszlovák komédiákba illő jelentek, a tyúk- és disznóolák az udvaron, a traktorok puffogásától hangos nézőtér önmagában is hitelesen ábrázolja a 20. századi kommunista modernizációs kísérlet ellentmondásosságát. Esetleg itt is érdemes lett volna beletekinteni az ÁBTL iratanyagába, hogy vajon mennyiben társult az ideológiai bizalom a nagy tömegekkel való érintkezés miatt állambiztonsági megfigyeléssel. Felületes keresgélés után könnyedén található néhány érdekes példa. A „Dunai Péter” fedőnevű ügynök például 1963–1967 között gépészként adott jelentéseket a tatai moziban dolgozó kollégáiról és a konkrétan a moziüzem-vezetőről.⁴

A film ideológiai és társadalomtörténeti összefüggéseit, illetve a filmkészítést mint társadalmi gyakorlatot vizsgálva Mravik Patrik könyve a magyar filmtörténet szempontjából egy átmeneti korszak bemutatására tett kísérletet. Ebben az időszakban a hatalom lassan-lassan belátta, hogy nem sikerült a mozgóképet direkt tudatformáló és ideológiaközvetítő médiummá formálni, és kiengedte kezéből a film elkészítésének, elsősorban a forgatókönyvek ellenőrzésének privilégiumát. A történetmesélésen keresztüli kontroll ekkor végérvényesen átkerült a rendezőkhöz. Az átmeneti korszak filmjei ezáltal mintegy kordokumentumává váltak a totalitarizmus részleges leépítésének (242.). A Mravik által itt használt „totalitarizmus” a „kádári paktumhoz” hasonlóan kissé problematikus kifejezés. Ha a kora Kádár-korszakot totálisnak tekintjük, mit mondjunk a Rákosi-korszakról? A kérdés inkább az, hogy a totális igénnyel fellépő sztálinista és poszt sztálinista hatalom valóban át tudta-e vinni az akaratát a totális állam megteremtése érdekében, vagy maradt még önmozgás és visszacsatolás a rendszerben. Ebből a szempontból a totalitárius paradigma a Rákosi- és a Kádár-korszakkal kapcsolatban is vitatott kérdés. Éppen ezért a képmény, illetve puha diktatúra kifejezések talán pontosabbak lettek volna.

A kádári kultúrpolitika összességében mégsem járt rosszul. Miután maguk is keresték a kompromisszumos megoldást, és belátták az általuk kifundált rendszer

4 = = ÁBTL 3.1.2. M-26989. 111. Jelentés, 1964. szeptember 19.

tarthatatlanságát, később a magyar film aranykorszakának letéteményeseiként tetszelegtek. A külföldi fesztiválokon díjnyertes alkotásokkal vagy egyes rendezők merész, a cenzúra határait feszegető filmjeivel egy demokratikus ország imázsát kelthették külföldön (244.).

A könyvvvel kapcsolatban tett kiegészítéseim és észrevételeim semmit sem vonnak le a kiváló munka érdemeiből, amely remélhetőleg iránytűként szolgál majd további filmtörténeti kutatásokhoz. Az igazán örömteli talán mégis az lenne, ha Mravik Patrik maga folytatná a megkezdett munkát, és kutatási koncepcióját a Rákosi-, illetve a Kádár-korszak más történeti szakaszai esetén is kamatoztatná.

=== Levéltári források ===

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

3.1.2. Munkadossziék

M-26989 „Dunai Péter”

M-37130 „Budai”

4.1. Állambiztonsági munkához készült háttéranyagok (A-anyag)

A-1204 Hunnia Filmstúdió (A „munkástanács” vezető tagjai)

=== Hivatkozott irodalom ===

Balogh–Gyürey–Honffy, 2004

Balogh Gyöngyi – Gyürey Vera – Honffy Pál: *A magyar játékfilm története a kezdetektől 1990-ig*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.

Gelencsér, 2023

Gelencsér Gábor: *A Titanic zenekara. Stílusok és irányzatok a hetvenes évek magyar filmművészetében*. Kijárat, Budapest.

Gelencsér–Murai–Pápai (szerk.), 2021

Magyar filmek 1896–2021. Szerkesztette: Gelencsér Gábor – Murai András – Pápai Zsolt. (MMA Lexikonok.) MMA, Budapest.

Zalán, 2004

Zalán Vince: *Magyar filmrendezőportrék*. Osiris, Budapest.

Kulcsszavak

=====

*film-színház, könyvismertetés, kritika, Kádár-korszak,
művészet-kultúra, recenzió*

= Consolidation and 'Inception' in the Cinema =

/// A BOOKREVIEW ON

Patrik Mravik: *Elbeszélt kádárizmusok. Filmkultúra és ideológia viszonya a korai Kádár-korszakban.*

[Narrated Kádárism. The relationship between cinema culture and ideology in the early Kádár-Era.]

Korall – HUN-REN BTK Történettudományi Intézet, Budapest, 2024. p. 269

Patrik Mravik focuses on a relatively neglected period in film history: the early Kádár era. In this study, the author provides an insight into the entire production process of the films under examination, from writing the screenplay and filming to the moment when the first frames appear on the screens of the most popular cinemas in Budapest or the smallest village cinemas. This approach is particularly intriguing because, in contrast with conventional film historical methodologies, the author does not perceive films as historical sources. and does not analyse them as works of art associated with various artistic movements, genres, or individual artists. Instead, he seeks to place them back within their original social contexts.

Budapest II. kerület, Bem József tér,
a Magyar Demokrata Fórum (MDF) székháza,
előtérben Antall József pártelnök–miniszter-
elnök, mögötte az MDF 1990-es országgyűlési
választási plakátjai, 1990.

Fortepan 138516 / Szalay Zoltán

/// Semsei Ferenc

=== Mozgalmi örökség, politikai áttörés =

Szécsi Árpád: Rendszerváltó mozgalom. A Magyar Demokrata Fórum előzményei és korai története (1979–1990)

Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Levéltár, Budapest, 2023. 486 oldal

Szécsi Árpád 2023-ban megjelent kötete részben alapkutatás-jellegű vállalkozás. A Magyar Demokrata Fórum (MDF) létrejöttét és első éveit nem az 1987-es lakiteleki találkozótól kezdi tárgyalni, hanem a népi-nemzeti ellenzék hosszabb, az 1970-es és 80-as évekre visszanyúló történetébe ágyazza. Könyve doktori értekezésének rövidített és egyben átdolgozott változata (15–18.).

A kötet jelentőségét növeli, hogy az MDF korai történetének egyes részterületeit és csomópontjait a szerző megállapítása szerint csak az utóbbi időszakban kezdte részletesebben feldolgozni a kutatás. Szécsi az eddigi szakirodalom összegzésén túl jelentős primer forrásanyagra támaszkodik: levéltári kutatásokat végzett, oral history-gyűjteményeket használt fel, és maga is számos mélyin-

terjút készített (16.). A munka ezért nem pusztán a korábbi kutatási eredmények szintézise, hanem új forrásokra támaszkodó történeti rekonstrukció is. A következőkben elsősorban azt vizsgálom, mennyiben teszi meggyőzővé Szécsi a „mozgalmi MDF” magyarázatát, és milyen erősségeket, illetve korlátokat eredményez ez a fókusz.

A kötet szerkezete szorosan követi azt a két központi kérdést, hogy az MDF mozgalmi előzményei és jellemzői *miként határozták meg a szervezet korai történetét*, illetve *milyen szerepet játszottak az MDF 1990-es választási sikerében*. E ketős kérdésfelvetésnek megfelelően a bevezetőt és a módszertani részeket követően Szécsi előbb az MDF mozgalmi gyökereit és a népi-nemzeti ellenzék 1985-ig tartó történetét tárgyalja, majd külön fejezetben rekonstruálja az 1985 és 1987 közötti közvetlen előtörténetet. Erre épül a könyv legnagyobb egysége, amely az MDF 1987 és 1990 közötti megszerveződését és korai időszakát követi végig. A felépítés tehát nem egyszerűen kronologikus, hanem azt a szerzői tézist szolgálja, hogy az MDF későbbi politikai teljesítménye csak a korábban kialakult kapcsolathálózatok, mozgalmi tapasztalatok és szerveződési minták figyelembevételével érthető meg. Szécsi ennek megfelelően tudatosan le is határolja vizsgálatát. Nem az MDF teljes korai párttörténetét kívánja megírni, hanem mindenekelőtt a „mozgalmi MDF” kialakulását és e mozgalmi örökség politikai hatását követi nyomon (17–19.).

Az MDF történetét a népi-nemzeti eszmékör hosszabb történetébe ágyazva tárgyalja, számára a lakiteleki találkozók nem egyszerű kiindulási pontok, hanem korábban kialakult kapcsolatok, szellemi hagyományok, közösségi tapasztalatok és kultúrpolitikai konfliktusok találkozási helyei. Ennek megfelelően a könyv első nagy történeti egysége a népi mozgalom örökségétől, Illyés Gyula szerepétől, Csoóri Sándor közéleti jelentőségétől és a kritikai szociográfiáktól halad az 1970-es és 80-as évek *nemzeti demokratikus ellenzéki*ségéig (29–116.). E folyamat egyik állomásaként részletezi az úgynevezett „népi reneszánszt”, vagyis a népi kultúra több műfajban jelentkező, az 1960-as és 70-es években kibontakozó újralfedezését. Ide sorolja többek között a népi hagyományokat és a hivatalostól eltérő valóságképet megjelenítő filmeket, a népdalkörök és a táncházmozgalom terjedését, valamint a népi motívumok növekvő népszerűségét. A kulturális folyamatot részben a nemzeti önazonosság közvetett kifejezési lehetőségeként értelmezi (42–45.). A későbbi párttá szerveződéshez vezető folyamatot ezért Szécsi nem egyszerűen az 1987–1989 közötti közvetlen politikátörténeti folyamatok felől közelíti meg, hanem egy hosszabb kulturális, politikai és társadalmi önszerveződési folyamat eredményeként mutatja be.

A szerző által vázolt átfogó előtörténeti perspektíva nem előzmény nélküli a szakirodalomban. A népi-nemzeti ellenzékkel foglalkozó feldolgozások – Borbándi Gyula, Papp István, Pintér M. Lajos, Nagymihály Zoltán és Székér Nóra, valamint Szeredi Pál munkái¹ – korábban is törekedtek a népi mozgalom Kádárkori folytonosságának és ellenzéki szerepének bemutatására. Szécsi kötetének sajátossága ezért nem önmagában a hosszú előtörténet felrajzolásában rejlik, hanem abban, hogy ezt következetesen az MDF létrejöttének és korai politikai sikerének

¹ = Borbándi, 1989; Papp, 2012; Pintér M., 2007; Nagymihály–Székér (szerk.), 2017; Szeredi, 2015; 2016; 2017.

magyarázó keretévé teszi. A korábban kialakult személyes kapcsolati hálókat, mozgalmi tapasztalatokat és szerveződési mintákat olyan tényezőkként vizsgálja, amelyek a Fórum megszerveződését és működését, végső soron pedig az 1990-es választási teljesítményét is befolyásolták (17–19., 439–442.).

Az MDF előtörténetét bemutató fejezetekben Szécsi különösen nagy figyelmet fordít az 1985 utáni folyamatokra. Monor, a szakkollégiumi és klubmozgalmi közeg, a Bethlen Gábor Alapítvány engedélyezése, az Antológia Est, a Tiszatáj-ügy, az írószövetségi konfliktusok olyan állomásokként jelennek meg, amelyek a lakiteleki találkozók előkészítéséhez vezettek. A Fórum létrejötte – Szécsi rekonstrukciója alapján – több párhuzamos folyamat eredménye volt. Az értelmiségi ellenzéki erősödése, a nemzeti kérdés napirenden tartása, az országos és helyi kapcsolatok kiépülése, valamint a pártállami kontroll változó keretfeltételei és a Kádár-rendszer egyre érzékelhetőbb válsága egyaránt hozzájárultak a szerveződéshez (117–250.).

A „legális ellenzéki” tárgyalása előtt érdemes kitérni Szécsi fogalomhasználatára is. A szerző érzékeli a korszak ellenzéki irányzatainak megnevezése körüli terminológiai bizonytalanságot: különbséget tesz a „népi” és a „népies” között, és megjegyzi, hogy a korabeli „népiek” jelölésére utólag vált gyakoribbá a „nemzeti demokraták” kifejezés, amelyet maguk az érintettek is használnak. Arra is felhívja a figyelmet, hogy e kategóriákban az egykori és későbbi önmeghatározás, a tudományos terminológia és az értékelő szóhasználat elemei keveredhetnek. A fogalmi tisztázás ugyanakkor csak részleges, Szécsi végül több megnevezést szinonimaként használ, tudatosan eltekintve egyes nyelvpolitikai és jelentésbeli árnyalatoktól (27.).

A terminológiai bizonytalanság más rendszerváltás-értelmezésekben is tetten érhető. Ripp Zoltán az *Eltékozolt esélyek?* című 2009-es munkájában az MDF-et, a Szabad Demokraták Szövetségét (SZDSZ) és a Fiatal Demokraták Szövetségét (Fidesz) a Kádár-kori ellenzékiiségből kinövő „szerves rendszerváltó szervezetek” közé sorolja, és az MDF eredeti mozgalmi, ernyőszervezet-jellegét is hangsúlyozza.² Az egyes irányzatok elkülönítésekor ugyanakkor már olyan tágabb kategóriákat használ, mint a „nemzeti oldal”, amelyen belül a népnemzeti harmadikutas, kisgazda és kereszténydemokrata irányokat egyaránt elhelyezi, az MDF vezető csoportját pedig „harmadikutas nemzeti radikálisokként” jellemzi.³ Szécsi megközelítése ehhez képest erősebben történeti-genealogikus. Nem elsősorban egy kész ideológiai tábor kategóriájából indul ki, hanem annak kialakulását, kapcsolathálózatait és változó önmeghatározásait követi.

A fogalmi bizonytalanság historiográfiai jelentőségére már Romsics Ignác is felhívta a figyelmet Ripp korábbi, 2006-os rendszerváltás-monográfiájáról⁴ írt re-

2 = = Ripp, 2009: 72–74.

3 = = Uo. 84–87.

4 = = Ripp, 2006.

cenziójában. Kritikája szerint a köznyelvi, állambiztonsági és politikai szubkulturális elnevezések keveredése miatt esetenként nem világos, pontosan kiket takarnak az egyes ellenzéki kategóriák, ezért pontosabb, személyekhez és eszmékhez kötött fogalmi hálót sürgetett.⁵

E politikai gyakorlat egyik legfontosabb sajátosságát ragadja meg a „legális ellenzékiesség” fogalmával. Szécsi ezzel azt a stratégiát írja le, amely a radikális vagy demokratikus ellenzék konfrontatívabb, részben illegális eszközökre építő gyakorlatától eltérően a fennálló keretek kihasználására és lehetőség szerinti tágítására törekedett.⁶ Ez azonban, mint a szerző megállapítja, nem jelentette a rendszerhez való lojális igazodást. A cenzúra óvatos kijátszása, kisebb autonóm terek kialakítása, a hatalommal folytatott párbeszéd fenntartása, illetve adott esetben korlátozott együttműködés vállalása egyaránt ennek az „ahogy lehet” stratégiának a részét képezte (57–59.).

Az 1987–1990 közötti fejezetekben az MDF tényleges megalakulása és szervezeti kiépülése kerül előtérbe. Az első és második lakiteleki találkozó, az Ideiglenes Alapszabály, a helyi szerveződések és a fórumok története mellett a recenzius számára egyre érzékeltetőbbé vált a Fórum kettős természete, amely egyszerre kívánt szellemi-politikai mozgalom maradni és a többpárti versenyben működő politikai szervezetté válni. Ez nem pusztán elméleti dilemma volt. Az 1989 eleji helyi vitákban egyes szervezetek elutasították vagy későbbre halasztották volna a párttá alakulást, míg mások annak elfogadása mellett is a mozgalmi jelleg megőrzését szorgalmazták (359–360.). Az országos vezetésben ugyanez a kérdés szintén konfliktusokhoz vezetett. 1989 tavaszán kompromisszumként még a „pártszerűen működő társadalmi szervezet” meghatározás is felmerült, miközben a Fórum működése az ügyviteli apparátus kiépítésével, a politikai programalkotással és a választási felkészüléssel mindinkább egy parlamenti párt működéséhez közelített (373–375.).

Szécsi egyik erőssége, hogy a párttá válást ezért nem egyszerű szervezeti fejlődésként mutatja be, hanem az MDF önazonosságát érintő problémaként is. Antall József 1989 októberében maga is ebben a kettősségben határozta meg a Fórumot. Ideális esetben „egy modern parlamentáris párt és egy nemzetépítő szellemi politikai mozgalom” egységét látta benne, miközben a szabadság és a szellemiség szervezeti fegyelemmel való összekapcsolását szinte lehetetlen feladatként érzékelte (400.). A párttá válás tehát nem egyszerűen lezárta a mozgalmi korszakot, hanem felvetette annak kérdését is, hogy a korábbi működésmódokból mi őrizhető meg egy mindinkább intézményesülő politikai szervezetben.

A mozgalom-központú megközelítés egyúttal kijelöli a kötet értelmezési határait. Szécsi már a bevezetésben egyértelművé teszi, hogy vizsgálatának fókuszsa a „mozgalmisság”, ezért több, az MDF és a rendszerváltás története szempontjából

5 = = Romsics, 2006: 306–308.

6 = = A demokratikus ellenzék historiográfiájához lásd: Osizmadia, 1995.

fontos kérdés – így a Fórum programja, nemzetközi kapcsolatai, szakértőinek részvétele a kerekasztal-tárgyalásokon vagy Antall József szerepe – kívül marad a részletes elemzésen (15–16.). E tudatos lehatárolás teszi lehetővé a „mozgalmi MDF” előzményeinek, kapcsolathálózatainak és szerveződésének rendkívül részletes rekonstrukcióját, ugyanakkor a rendszerváltás tágabb politikai folyamatai elsősorban annyiban kerülnek látótérbe, amennyiben az MDF történetét közvetlenül érintik. A kötet ezért nem a magyar rendszerváltás egészének szintézise, hanem annak egyik meghatározó politikai szerveződésére tudatosan leszűkített monográfia.

További kritikai észrevételként említhető, hogy bár Szécsi Árpád jelentős mértékben támaszkodik állambiztonsági forrásokra, kevésbé következetesen vizsgálja, miként hatott vissza maga a pártállami ellenőrzés és korlátozás az ellenzéki önszerveződés dinamikájára. A jelentések, ügynöki beszámolók és operatív intézkedések elsősorban a megfigyelés, ellenőrzés és akadályozás eszközeiként jelennek meg, holott maga a kötet több olyan helyzetet is bemutat, amelyben a hatalmi fellépés közvetve az ellenzéki kapcsolatok sűrűsödéséhez is hozzájárult. A *Tiszatáj* betiltása körüli konfliktus például „rebellis” közhangulatot teremtett az irodalmi közegben, miközben az állambiztonság bomlasztási akciókkal igyekezett gyengíteni a kialakuló hálózatot, az ügysző kapcsolódó 114 fős tiltakozó aláírásgyűjtés tapasztalata a résztvevők számára éppen egy megszervezhető „potenciális kör” létezését igazolta, és önbizalmat adott a következő évi kezdeményezésekhez (175–176.). Hasonló belső mechanizmusok jellemezték a Bethlen Gábor Alapítvány és később Lakitelek korlátozott nyilvánosságának történetét. Az informális híradások, előadások és lakiteleki filmvetítések olyan alternatív kapcsolati és kommunikációs csatornákat hoztak létre, amelyeket Szécsi maga is „kényszerű mozgalmasodás”-ként ír le. Az ezeken az alkalmakon megjelenők közül később többen az MDF szervezőivé váltak (143., 300–301.). E példák alapján a hatalmi korlátozás nem pusztán külső akadályként, hanem – nem szándékolt következményként – a mozgalmi önszerveződés egyik alakító körülményeként is értelmezhető.

Az ilyen részproblémák mellett érdemes visszatérni Szécsi monográfiájának központi magyarázó téziséhez: mit jelentett valójában az MDF számára a mozgalmi örökség? A kötet összegzésében a szerző ennek három, egymással összefüggő elemét emeli ki. Az országos, hangsúlyosan vidéki hálózatos szerveződést, az informális – mindenekelőtt írói – tekintélyek meghatározó szerepét, valamint azt a sajátos politikai magatartást, amelyet korábban az „ahogy lehet” szemléletével jellemezett (439–440.). Utóbbi Szécsi értelmezésében nem elvtelen alkalmazkodást, hanem hosszabb távú társadalmi és nemzeti céloknak alárendelt pragmatizmust jelentett: a hatalommal való beszélő viszony fenntartását és a lehetséges engedmények elérésére irányuló kompromisszumkeresést. Ehhez társult a saját politikai táboron kívüli szellemi irányzatok és értelmiségi csoportok iránti nyitottság. A szerző e „közéleti temperamentum” továbbélését egészen az MDF 1990-es „nyugodt erő”-imázsáig követi (440.).

A mozgalmi örökség azonban Szécsi érvelésében nem csupán politikai kultúrát, hanem már rendelkezésre álló szerveződési feltételeket is jelentett. A népi-nemzeti ellenzék politikai szervezetté válásakor egy látens, országos informális hálózat, valamint egy megfelelő belső kohéziójú és kapcsolatrendszerű koordináló „mag” állt rendelkezésre, amely „kristályosodási pontként” tette lehetővé a további bővülést (440.). Ebből a szempontból válik igazán érthetővé a kötet nagy terjedelmű előtörténeti része is. A személyek, baráti társaságok, kulturális fórumok és korábbi kezdeményezések részletes rekonstruálása azt mutatja meg, hogy az MDF 1987–1988-as megszerveződése nem szervezeti elszigeteltségben történt. A hosszú előtörténet Szécsi esetében nem pusztán genealógiai háttér, hanem annak magyarázata, hogy a Fórum miért tudott rövid idő alatt országos politikai szervezetté válni.

A monográfia második alapvető kérdése ennek a szervezeti előnynek az 1990-es választási sikerben játszott szerepére vonatkozik. Szécsi szerint az MDF korai megszerveződése és országos szervezeti hálózatának gyors kiépülése ismertégi előnyt biztosított, és lehetővé tette, hogy a Fórum számos, saját helyi közegében ismert és tekintélyes jelöltet állítson (440–441.). A mozgalmi örökség ennél közvetlenebbül is hasznosult a kampányban: a szerény anyagi lehetőségeket a tagok és szimpatizánsok önkéntes munkája, személyes költségvállalása és szabadidejük felajánlása egészítette ki. A helyi szervezetek öntevékenysége és kezdeményező-készsége pedig olyan rugalmasságot adott a kampánynak, amely egyes helyzetekben előnyösebbnek bizonyult a szigorúan centralizált működésnél (441.). A mozgalmi eredet azonban Szécsinél sem válik mindent megmagyarázó tényezővé. Az összegzésben külön jelzi, hogy a választási eredményhez más körülmények is hozzájárultak: például az MDF gyűjtőpárti jellegéből következő széles ideológiai spektrum, a politikailag közeli pártokkal kötött választási megállapodások és második forduló visszalépések, valamint Antall József személye. Utóbbinál a szerző külön kiemeli a politikusi karakter és a „nyugodt erő” imázsának összhangját, illetve Antall szerepét az MDF nemzetközi elfogadottságának kialakításában (442.). A mozgalom-központú értelmezés ezért tudatosan felvállalt részmagyarázat: meggyőzően tárja fel azokat az örökölt erőforrásokat, amelyek hozzájárultak az MDF gyors felemelkedéséhez, miközben a választási győzelem valamennyi politikai és társadalmi feltételének részletes elemzésére nem vállalkozik.

Az 1990-es választási győzelem ugyanakkor nemcsak Szécsi történetének betetőzése, hanem egyben a vizsgált mozgalmi korszak határpontja is. A parlamenti párttá válással, az országgyűlési frakció megszervezésével és a kormányalakítás megkezdésével az MDF előtt olyan feladatok jelentek meg, amelyek már más működési logikát követeltek. Szécsi a kormányalakítási tárgyalások és az MDF–SZDSZ megállapodás kapcsán különösen Antall József meghatározó és önálló szerepét emeli ki, majd úgy zárja történeti elemzését, hogy az új időszak kezdetén *„a mozgalmi jellemzők háttérbe szorulása hamar érzékelhetővé vált”* (438.). Ebben fontos belső feszültség rejlik: Szécsi megállapítása arra utal, hogy azok a hálózati, önte-

vékenységi és informális működésmódok, amelyeket a kötet az MDF létrejöttének és választási sikerének fontos erőforrásaiként azonosít, a kormányzati felelősség és a parlamenti intézményesülés körülményei között már nem működhettek változatlan formában.

E ponton válik termékennyé egy tágabb rendszerváltás-értelmezés bevonása. Ripp Zoltán *Eltékozolt esélyek?* című, már idézett munkájának „A tárgyalásos átmenet legitimációs problémái” című fejezete éppen azt a kérdést helyezi előtérbe, amely Szécsi vizsgálatának időhatárán túl mutat. Ripp nem vitatja a békés átmenet történeti jelentőségét, ugyanakkor hangsúlyozza, hogy legitimációs szempontból nem forradalmi átalakulás zajlott: a régi rendszer felbomlása és az új rendszer közjogi-intézményi alapjainak kialakítása egymással párhuzamos, tárgyalásos folyamat volt, amelynek eredményeit a körülmények gyors változásával már rövid időn belül vitatni lehetett.⁷

Ez a megközelítés érdekes feszültségbe kerül Szécsi mozgalom-központú rekonstrukciójával. Szécsi részletesen tárja fel azokat az informális hálózatokat, helyi közösségeket és mozgósítható társadalmi erőforrásokat, amelyekből az MDF kinőtt, munkája így a rendszerváltás politikai intézményesülése mögötti társadalmi-mozgalmi folyamatok egyik fontos rétegét teszi láthatóvá. Pozsgay Imre 1993-as visszaemlékezése más típusú forrás. Résztvevői, retrospektív önértelmezésként saját korabeli politikai stratégiáját rekonstruálja. Pozsgay úgy emlékezett, hogy bár jelentős társadalmi elégedetlenség volt érzékelhető, egyik változást akaró politikai erő mögött sem állt „nagy, nyílt társadalmi mozgalom”, ezért a változást politikai tárgyalások és kiegyezés útján tartotta megvalósíthatónak. Három nagyobb áramlat együttműködését nevezte meg: az MSZMP-n belüli reformerőket, a Lakitelekről induló nemzeti demokratikus erőket és a demokratikus ellenzékéből kibontakozó liberálisokat.⁸ A két értelmezés ezért nem feltétlenül zárja ki egymást. Pozsgay a rendszerváltó politikai erők mögött álló nyílt tömegmozgalom hiányáról beszél, míg Szécsi éppen azt mutatja meg, hogy az MDF esetében e nyilvánosan kevésbé látható politikai mozgósítás mögött már korábban létrejött egy informális társadalmi és kapcsolati infrastruktúra.

Az 1990-es intézményes fordulathoz további árnyalatot ad Romsics Ignác eseménytörténeti rekonstrukciója. Romsics az 1990. márciusi–áprilisi választásokat a politikai-jogi átalakulás lezárásaként értelmezi, amely során létrejött a demokratikusan választott országgyűlés, az MDF pedig Antall József vezetésével kormányalakító helyzetbe került.⁹ A stabil kormányzás érdekében azonban már április 29-én megszületett az MDF és az SZDSZ pártközi megállapodása, amely a kormány alkot-

7 = = Ripp, 2009: 102–104. Az 1989–90-es alkotmányozási folyamatot a kerekasztal-tárgyalások dokumentumai alapján Bozóki András dolgozta fel: Bozóki, 2012.

8 = = Pozsgay, 1993: 90–91.

9 = = Romsics, 2003: 248.

mányos helyzetét, a köztársasági elnök megválasztását és a kétharmados törvények körét érintette. Romsics egyúttal azt is bemutatja, hogy a megállapodás az MDF-en belül és szövetségei körében is ellenérzéseket váltott ki.¹⁰ A politikai intézményszerűsítés ugyan megteremtette a kormányozhatóság feltételeit, de nem szüntette meg automatikusan a képviselő és legitimáció körüli vitákat. Romsics szerint már az új kormány első hónapjaiban megjelent a társadalmi türelmetlenség, parlamenten kívüli politikai szervezetek pedig magának az új politikai konstrukciónak a legitimálását is kétségbe vonták, többek között az MDF–SZDSZ-megállapodást kifogásolva.¹¹

A legitimáció problémáját ugyanakkor érdemes elválasztani attól az állítástól, miszerint a rendszerváltás társadalmi tapasztalat nélkül ment volna végbe. Somlai Katalin életútinterjúkra épülő emlékezetkutatása éppen azt mutatja, hogy a korszakforduló nagyon is erőteljes személyes és közösségi élményekhez kapcsolódott. A vizsgált visszaemlékezők többsége 1989-hez, különösen Nagy Imre és mártírtársai újratemetéséhez kötötte a rendszerváltást, míg azok, akik a korábbi hálózatépítő vagy a későbbi parlamenti szakaszban voltak aktívabbak, 1988-at, illetve 1990-et tekintették meghatározó évnak.¹² Az interjúkban a gyűlések, tüntetések és új szervezetek megjelenése a politikai részvétel és a szabadság intenzív élményével társult, s egyes visszaemlékezők éppen az első szabad választásokon tapasztalták meg legerősebben saját állampolgári cselekvőképességüket.¹³ Ez fontos korrekciót kínál a legitimációs probléma értelmezéséhez: nem a társadalmi részvétel vagy a rendszerváltás megélésének teljes hiányáról beszélhetünk, hanem arról, hogy ezek a sokféle mozgalmi, választói és szimbolikus tapasztalatok nem feltétlenül álltak össze tartós, egységes legitimációs narratívává.

Somlai elemzésében a rendszerváltás emléke egyszerre őrizte meg a szabadság, a szuverenitás és a politikai részvétel pozitív élményét, valamint a későbbi csalódások visszavetülését. Számos életút-narratíva a várakozás, illetve az „illúzió–csalódás” ívében értelmezte újra 1989–90-et, vagyis az átmenet bizakodását a későbbi politikai, erkölcsi vagy anyagi kiábrándulással állította szembe.¹⁴ Ebben a perspektívában Szécsi és Ripp megközelítése sem egymást kizáró értelmezés. Szécsi azt tárja fel, milyen társadalmi, kulturális és kapcsolati erőforrások segítettek egy rendszerváltó mozgalom felemelkedését, míg Ripp azt vizsgálja, milyen legitimációs problémákat hordozott magában a tárgyalásos átmenet.

Szécsi Árpád kötetének legfontosabb eredménye, hogy az MDF korai történetét nem szűkíti egy párt intézmény- és eseménytörténetére, hanem a Fórum létrejöttét és gyors politikai felemelkedését hosszabb mozgalmi előtörténetéből vezeti

10 = Uo. 249–250.

11 = Uo. 263–264.

12 = Somlai, 2024: 101.

13 = Uo. 102–103.

14 = Uo. 104–105.

le. A népi mozgalom szellemi-politikai öröksége, az informális tekintélyek, az országos – hangsúlyosan vidéki – kapcsolathálózatok, a korábbi ellenzéki és közösség-szervező tapasztalatok, valamint a tagság öntevékenysége nála nem pusztán történeti előzményként jelennek meg, hanem az MDF megszerveződését és 1990-es választási sikerét befolyásoló tényezőkként (439–442.). A kötet meggyőzően mutatja meg, hogy a Fórum 1987 utáni gyors országos kiépülése nem szervezeti vákuumban ment végbe, hanem korábban felhalmozott társadalmi, kapcsolati és mozgalmi erőforrásokra támaszkodott.

A választott fókusz egyúttal kijelöli a monográfia határait is. A *Rendszerváltó mozgalom* nem a magyar rendszerváltás egészének szintézise, hanem annak egyik meghatározó politikai szerveződését vizsgáló, tudatosan mozgalom-központú munka. Éppen e lehatárolás teszi lehetővé a hosszú előtörténet, a kapcsolathálózatok és az önszerveződés részletes, forrásalapú rekonstruálását, miközben több tágabb politikai, intézményi és legitimációs kérdés szükségképpen kívül marad a vizsgálatán. A kötet története azon a ponton zárul, amikor a parlamenti párttá és kormányzati erővé váló MDF-ben Szécsi szerint a mozgalmi jellemzők háttérbe szorulása már érzékelhetővé vált (438.). Ezzel a monográfia nemcsak az MDF fel-emelkedésének fontos magyarázatát adja, hanem egy további kutatási kérdést is kijelöl: miként alakult át az a mozgalmi örökség, amely a Fórum létrejöttéhez és választási sikeréhez hozzájárult, amikor hordozója immár a demokratikus intézményrendszer egyik vezető pártjává vált?

=== Hivatkozott irodalom ===

Borbándi, 1989

Borbándi Gyula: *A magyar népi mozgalom. A harmadik reformnemzedék.*

Püski, Budapest.

Bozóki, 2012

Bozóki András: Szemérmes alkotmányozás. Rendszerváltás és jogállami forradalom 1989-ben. In: *Alkotmányozás Magyarországon és máshol. Politikatudományi és alkotmányjogi megközelítések.* Szerkesztette: Jakab András – Körösi András. Új Mandátum – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet, Budapest. 202–239.

Csizmadia, 1995

Csizmadia Ervin: *A magyar demokratikus ellenzék (1968–1988).* I–III. T-Twins, Budapest.

Nagymihály–Szekér (szerk.), 2017

Forrásvidék. A nemzeti demokratikus gondolkodás a magyar folyóiratok tükrében,

1956–1987. Szerkesztette: Nagymihály Zoltán – Szekér Nóra.
Antológia, Lakitelek.

Papp, 2012

Papp István: *A magyar népi mozgalom története, 1920–1990*. Jaffa, Budapest.

Pintér M., 2007

Pintér M. Lajos: *Ellenzékben. A „Nagy Népi Hurál”-tól a Magyar Demokrata Fórumig. A Kádár-rendszer népi-nemzeti ellenzéke, 1968–1987*. Antológia, Lakitelek.

Pozsgay, 1993

Pozsgay Imre: *1989. Politikus-pálya a pártállamban és a rendszerváltozásban*. Püski, Budapest.

Ripp, 2006

Ripp Zoltán: *Rendszerváltás Magyarországon 1987–1990*. Napvilág, Budapest.

Ripp, 2009

Ripp Zoltán: *Eltékozolt esélyek? A rendszerváltás értelme és értelmezései*. Napvilág, Budapest.

Romsics, 2003

Romsics Ignác: *Volt egyszer egy rendszerváltás*. Rubicon Könyvek, Budapest.

Romsics, 2006

Romsics Ignác: Rendszerváltás Magyarországon. *Múltunk*, 2. sz. 302–308.

Somlai, 2024

Somlai Katalin: „Megjött a rendszerváltás”. A rendszerváltás emlékezete humán és szakértelmiségek életúttörténeteiben. *Korunk*, 11. sz. 98–109.

Szeredi, 2015

Szeredi Pál: *Nemzetépítő demokratikus ellenállás a Kádár-korban 1956–1987*. Barangoló, Pilisszentkereszt.

Szeredi, 2016

Szeredi Pál: *A nemzetépítő demokratikus ellenállás dokumentumai 1956–1967*. Barangoló, Pilisszentkereszt.

Szeredi, 2017

Szeredi Pál: *A nemzetépítő demokratikus ellenállás dokumentumai 1968–1987*. Barangoló, Pilisszentkereszt.

= Movement Legacy, Political Breakthrough =

/// A BOOKREVIEW ON

Árpád Szécsi: *Rendszerváltó mozgalom. A Magyar Demokrata Fórum előzményei és korai története (1979–1990)*. [Movement of the Transition. The Origins and Early History of the Hungarian Democratic Forum (1979–1990).]

Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Levéltár, Budapest, 2023, p. 486

This review examines Árpád Szécsi's monograph on the origins and early history of the Hungarian Democratic Forum (MDF) between 1979 and 1990. It highlights the book's central contribution: interpreting the MDF's rapid political rise and electoral success through its long movement-based antecedents, informal networks, local organizational structures, and inherited forms of political practice. Particular attention is paid to the concepts of "legal opposition," the tensions between movement and party organization, and the role of movement-based resources in the MDF's electoral victory in 1990. The review also discusses the limitations of this movement-centred perspective and situates Szécsi's interpretation within broader debates on the political and social dimensions of Hungary's democratic transition.

Kulcsszavak

=====

1989/90-es rendszerváltás, ellenzék a Kádár-korszakban, ellenzéki mozgalmak, könyvismertetés, kritika, recenzió

= = = = E számunk szerzői = = = =

BARTÓK TAMÁSNÉ: levéltáros, ÁBTL

CSAPODY TAMÁS: PhD jogász, szociológus, habilitált egyetemi docens,
Semmelweis Egyetem Magatartástudományi Intézet

KASSAI MELINDA: egykori Dialógus-tag, pszichoterapeuta, fordító

KOLLÁR JÁNOS MIKLÓS: történész, tudományos kutató, ÁBTL

PAP MILÁN: PhD intézetigazgató, tudományos főmunkatárs, Nemzeti
Köszolgálati Egyetem Molnár Tamás Kutatóintézet

SEMSEI FERENC: történész, tudományos kutató, ÁBTL

SULÁK PÉTER SÁNDOR: PhD levéltári munkatárs, Rendszerváltás Történetét
Kutató Intézet és Levéltár

TÓTH ESZTER: levéltáros, főigazgató-helyettes, ÁBTL

UNGER GABRIELLA: levéltáros, ÁBTL

VISZKET ZOLTÁN: történész, levéltáros, ÁBTL

A tanulmányokkal kapcsolatos
észrevételeiket, megjegyzéseiket az alábbi címre küldjék el:
betekinto@abtl.hu

Kérésükre szívesen továbbítjuk levelüket a szerzőknek.